

84(2)БАН
БЗБ
С 10 350

И.Ж.БОТАШЕВ

ПЪЕСАЛА

И. Ж. БОТАШЕВ

ПЪЕСАЛА

С 10350

«ЭЛЬБРУС» КИТАП БАСМА
НАЛЬЧИК 1972

Кабардино-Балкарская Государственная научная
Библиотека имени Н. И. Кутузовской
гор. Нальчик, ул. Гоголева, 42

C (Bank) 2

B #6

7-3-3
20-71M

АБРЕК

Юч акталы жигитлик драма

ИШГЕ ҚЪАТЫШХАНЛА

Сергей

Омар — Аскерни комиссары.

Аслан — «Абрек».

Зулкъай — Асланны атасы.

Тайбат — Асланны анасы.

Зубайда — Асланны эгечи.

Хаджибатыр — пристоп.

Таубий — Хаджибатырны жашы, ротмистр, дикий дивизияда сот-
няны командири.

Айжиякъ — бийче, Хаджибатырны къатыны.

Гордеев — полковник. Полкда штабны начальниги.

Лина — аны эгечи. Революцияны жашыры ишлерине къатышхан
адам.

Къурман — эфенди.

Элкъурут — Стражник.

Атабек — Стражник.

Тахир — Атабекни жашы. Қъызыл аскерчи жашчыкъ.

БИРИНЧИ АКТ

Биринчи сурат

1914 жылны август айы. Сценаны онг жанында межгитни мюйюшо
бла минарасы, сол жанында уа — Хаджибатырны юйюню эки терезе-
си кёрюнедиде. Межгит бла Хаджибатырны юйюню арасында, бу-
такълары да кенге керилип, уллу кертме терек барды. Жабыуну

артындан ат туякъ тауушла эштиледиле. Шюккла, керохла атыладыла. «Тутугъуз!» «Бу жол ычхындурмазгъа сакъ болугъуз!» — «Аркъан атып, бууаргъа керекди!» Бирси ауаз а: «Барыбызны да бууалмазсыз!» — дейди. Ауазла жууукъдан жууукъ эштиледиле. Жабубу ачылгъанда, А с л а н, бичакъ жараларындан да къаны бара, жалан да ич кёлеги бла сюеледи. Стражникле уа аны къоллары артына байлай турадыла.

Э л к ъ у р у т. Сора, къантулукъ, жюйюсхан пристоппу тор ажирине минип къачарыкъ эдинг?!

А т а б е к. Къаргъышылыкъ! Сени хатангдан мен тешекде тынчайып жукъламагъанлы сау жыл болду.

Х а д ж и б а т ы р. Атабек!

А т а б е к (*сир къатып*). Тынгылайма, жюйюсхан!

Х а д ж и б а т ы р. Бусагъат бар да, Къурман эфендиге айт: мычмай, межгитге келсин да, салах салсын. Сора кишиге бой бермеучю абрекни, жаханымге къалай ашыргъаныбызны тыкыраякъла кёрсюнле. Ол агъачда айланган жыйын бёрюле сезгинчи, муну думп этерге керекди.

А т а б е к. Чакъырайым, жюйюсхан, чакъырайым.

Чыгъып кетеди.

Х а д ж и б а т ы р. Элкъурут, сен а бу начасны терекге иги байла. Не да болсун, къатына адам къоймагъыз. Мен бусагъат къайтырма. Сакъ болугъуз!

Юйю таба кетеди.

Э л к ъ у р у т. Кесинг билесе, жюйюсхан! Алыкъа Элкъурутдан бир душман да къутулмагъанды.

Айжнякъ, терезеден къарап, Асланны терекге байлай тургъанларын кёреди.

А й ж н я к ъ (*чачын тарай*). Ой, мени аллахым, андан бери бизни жукъусуз этип айланган, шо буму эди?..

Э л к ъ у р у т. Хау, бийче, хау! Энди бу кишини тынчдыгъын да бузмазча этейик.

Аслан. Эй, пристопну къанга тюбюне адамлыгъын сатхан мулжах, асыры эртде къууанаса! Тауда мен кесим тьююл эдим. Таудагыла сизге кеп къамчи ойнатдырмазла.

Элкъурут. Жиляны башы бир эзилсе, къуйругъу неди?! Энди сени бандитлеринг, аллыбызда тобукъла-нып, бизден кечгинлик тилерле.

Аслан. Эшекге мюйюз чыкъгъынчы, алай болмаз.

Эфенди минарадан салах салады. Адамла жыйылып башлайдыла. Зубайда, къолунда да чепген сокъган чоллагъы бла терезеден къарап Асланны кередди.

Зубайда. Асто, бу байлап тургъанлары уа къайсы къыйынлыды? Оу кюном, бизни Аслан ушайды да?! Ах, жангыз къарындашым! Энди уа не амал? Ол Хаджибатырны ишиди. Къалай болушайым? О-о-о! Адам къандан тоймагъан уу жилиан! Бюгюн андан кирпилдеп келген болур!..

Айжнякъ (бирси терезеден къарап, Асланны масхаралап). Ха-ха-ха! «Халкъ дертчи... Къара къулланы ёкюллер!»... Шо бу аманла да, дуня жаратылгъанлы бола келген тёрени тюрлендирип, бизге башларын кётюрюр умут этедиле. Ха-ха-ха! Ары дери черекле да къурурла.

Зубайда (Айжиякъгъа эшдирмей). Бетсиз къуртха. Бизни бушуубузгъа уа къууанаса. Сени ол Къурман эфенди бла этип айланганларынгы ол жаналгъычынг билсе, къууанчынгы жилиугъа бурур.

Эфенди (минарадан тюшюп). Угъай, керахатдан туугъан керахат, мен айтханнга уа башынг тюшмез эди да!.. Окъугъан къуранымы хакъына, ёлюр кюнюмю билмейме ансы, мен билмеген зат жокъду. «Бюгече жыйын бёрюлени башчылары элге келирге болур. Анга кереклисича тюбегиз,— деп Хаджибатыргъа мен айтхан

эдим. Сыйлы аллах, бу налатны кьолгъа тюшгени нечик иги болду.

Зубайда. О, жангыз билегим, тулпар нёгерлеринге сени бу халинги кьалай билдиралайым? Алайсыз а, бу кьутургъан итле сени хуртдак-хуртдак этерикдиле. Анам а нек келмейди? Юйюбюзге кьан жауа тургъанын ол биле болмаз.

Кетеди.

Эфенди (*Асланга жууукъ барып*). Мен окьугъан кьуранны хакъына, киши кьыйынын ашагъанны ашагъаны бурнундан чыкьмай кьалмаучуду.

Аслан. Хау, тейри, Хаджибатыр бла сен, асыры киши кьыйынын ашамагъандан назикчикле болгъансыз...

Эфенди. Астофюрюллах, астофюрюллах, Асхат, бу бетсизни айтханын эштемисе? Мени халкьгъа не хатам тийгенди? Жамауатны кьууанчы — мени кьууанчымды, жарсыуу да — мени жарсыуумду. Халкьгъа жаным кьурман болсун! Ма бу начасча бир кьауумладан башхала мени ким болгъанымы биледиле.

Аслан. Да нарт сёзде уа: «Элде той болса — жырчыгъа кьууанч, адам ёлсе уа — эфендиге кьууанч», — деп айтылады.

Элкьурут. Аузунгу кьыс!

Айжиякь. Тоба, тоба, уллу аллахны суйген кьулуна бу неле жаншайды? Я, сыйлы аллах, кьыяма айланьрыкь болур ансы, кьара кьулла бийлерине намыс этмей, ким кёргенди. Терсни, тюзню да айырыучу аллах аланы терсликлерине жолукьдурур...

Аслан. Хау, сакълап тур! Аллах терсни тюзню да айыра эсе, бу сиз кьанларындан тоймагъан жарлыланы тарыгъыуларын да бир эштсе уа...

Эфенди. Бийче, ол оруслу мында кёрюне тебрегенли, кьууларыбыз бизге уллу сёлеше башлагъандыла.

Айжиякь. Не оруслуду ол?

Эфенди. Терк башындан келиучю оруслу. Хаджибатыргъа айтып, аны бери басмазча этерге керекди.

Айжиякъ. Биреуню халал мюлкюн урларгъа уялмагъанла, динлерин сатаргъа да аллахдан къоркъурламы дейсе?

Аслан. Угъай, Сергей бери бизни динибиз ючюн келмейди... Аны мында башха ишлери бардыла.

Айжиякъ. О, аллах, жаналгъычланы бизге тенг болуп даулашханларын кёремисе? (*Жиямсырайды*).

Элкъурут. Къой, бийче, жюрегинги къыйнама. Жюйюсхан келгенлей бу гудучуну биз даулашмазча этербиз.

Аслан. Тюзлюкню ауазын тунчукъдуралмазсыз!

Элкъурут. Аузунгу тый, мынафыкъ! (*Жиягъына урады*).

Аслан. Эки къолу байланып тургъан адамгъа уасен да батыр кёреме да.

Хаджибатыр, аны ызындан Атабек киредиле.

Хаджибатыр. А-а-а! Танг ахшы болсун, Эфенди!

Эфенди. О, багъалы Хаджибатыр, сени аперимлигинден, бюгюн чууакъ кюп тийгенди. Сен бизни къалай къууандыргъан эсенг да, аллахдан алай къууан.

Хаджибатыр. Угъай, Эфенди. Асланны жангыз мени аперимлигим бла тутмагъансыз. Аны тутууда Элкъурут чынтды кишилиги болгъанын кёргюзтгенди. Бюгюнден ары старшинагъа Элкъурутну салама.

Элкъурут. Манга аллай уллу къуллукъну ышанганынг себепли бек сау бол. Сени ыразы этер ючюн, жанымы-къанымы да аямам.

Атабек (*кёлкълды этип*). Жюйюсхан пристоп, мен а?..

Хаджибатыр. Сен а, бюгюнден ары стражниксе. Бусагъатда уа, жамауатны бери чакъыр!

Атабек. Чакъырайым (*бир жанына бурулуп*).

Ол а, анча жылдан бери кыйналганынга берген сау-
гъасы.

Эфенди. Хаджибатыр, бизден кеп адам кырагъан-
мыды?

Хаджибатыр. Угъай. Жангыз Харун...

Эфенди. Да, ол а кеп туююлдо. Бёрю кыапханнга
тюшсе да, аягын кемиреди. Андан сора адам жоюлма-
гъанына, шукур аллахгъа. Болса да, Харуннга жарсы-
дым, жаннет ахлусу болсун, харип. *(Бираздан.)* Кёр-
дюнгию, Хаджибатыр, хар зат мен айтханча болду...

Хаджибатыр. Хау, Эфенди, экибизни оноубуз
андан башха болумгъа келтирлик туююл эди. *(Аслан-
нга.)* Сени башкеслеринги бизге ким юскюргенди? Айт!

Аслан. Сени куюсюзлюгюнг!..

Хаджибатыр. Да, башсыз, сыйлы аллах бла ул-
лу орус падчах бизни жанлы болгъанларын билмейми-
се?!

Аслан. Билмей а?..

Хаджибатыр. Биле эсенг, байлагъа, бийлеге, орус
падчахны аскерине нек тебинирге кюрешесе?

Аслан. Кеп кыйынлыкъ кёрген аналарыбызны
кёз жашлары ючюн, сиз масхара этиучю аталарыбыз
ючюн, сиз кыыз намыслары бла ойнагъан таулу кызла
ючюн...

Эфенди *(жарашыулу)*. Жашым, биз бусурманла,
адам кыанын тегерге сюймеучюбюзге уллу аллах ша-
гъатды. Окъугъан кыураным бла ант этеме, абреклери-
нги кыайда букъгъанларын айтсанг, башынга бош бол-
лукъса. Айт, балам, ала кыайдадыла?

Аслан. Кыайдамы дейсе?! Да, аны уа, Эфенди, кес-
лерине сор. Ала анда, мен а мында... Мени тузакъгъа
тюшгеними билгенлей, ала бери жетерле...

Эфенди *(ачыуланып)*. Эслеп селеш, аллахы, ди-
ни да болмагъан фыргъауун! Ала бла сен бизни кыр-
кютмазса.

Хаджибатыр. Угъай, Эфенди, алыкъа мени киши да къоркъуталмагъанды. Аслан, сен а бош тирелесе. Прапорщикни солдатлары абреклеринги ызларына тюшгендиле. Ала, къолларын да артларына байлап, сюрюп келирлерише ыйнан.

Аслан. Жюйюсхан пристоп, офицерни солдатлары мени нёгерлерими ызларына тюшген эселе, аланы къайда букъгъанларын манга нек сорасыз да?

Хаджибатыр. Сени ажалдан къутхарыргъа.

Аслан (*кюлюп*). Оллаха, Хаджибатыр, былайда уа, эчкиге аман кюн келсе, бёрюге ана къарындашымса, дегенча этдинг.

Хаджибатыр (*ачыуланып*). Итден туугъан ит! Хар заманда да сени таматала бла сёлешиюнг былаймыды?!

Аслан. Сизни бла башха тюрлю сёлеше билмейме.

Хаджибатыр. Къулакъсыз эшек! Бусагъатда кимни аллында сюелгенинги билмеймисе?!

Аслан. Сен адам къандан кёпген губу болгъанынги ким билмейди?

Хаджибатыр. Юйюнгю мурдору бла къурутурма! Мен сени!..

Аслан (*сёзюн бёлюп*). Жанымдан сора, менден не излейсе?

Хаджибатыр (*бютюн бек ачыуланып*). Битеу дукъумунг бла дуниядан думп этерме!

Аслан (*сабыр*). Алай къычырма, Хаджибатыр, ёнюнгю бузарса. Атам: «Адамгъа жалаи да къарыусузла къычырадыла» — деучюдю.

Хаджибатыр. Мен санга къарыусузлугъуму танытайым... Стражниклериме буйрукъ этип, сени былайда асмакъгъа асдырайым! Тюбюнгден а салам от этдирейим!

Аслан. Да, сен аланы барын да менден къоркъгъандан этесе. Стражниклеринг а сенден да къоркъакъ-

ладыла. Ала жалан да сени къаранчханга къарс кьагъадыла.

Э ф е н д и. Жюйюсхан, бу гыбышыны мындан кѣп жаншатма.

Х а д ж и б а т ы р. Ахыр жол жаншайды. Кѣлюне келгенни айтма къой. (*Асланнга.*) Халкъны алдап, Балыкъ бойнунда къозгъалыуну къурап, киштик къуйругъу бла от салып къачханча, агъачха къутулуп кетип, бизни кълубузгъа тюшмезлик суна эдинг да, энди уа ууучха жыйгъанма!

А с л а н. Да, ууучха жыйыб а, байланып тура эсем да, бутларынг сени кълалтырайдыла.

Х а д ж и б а т ы р. Кълалтыраб а, биз сени ненгден къркъабыз?! Энди санга болуру болгъанды!

А с л а н. Чынтды таулу душманы бла бетден бетге сермешиучюдю. Сен а мени, аман къатын кибики, хыйлабла бла жесирге алгъанса. Ачыкъ урушда тюбесек, экибизден ким лячин, ким къаргъа болгъаны ачыкъланыр эди.

Х а д ж и б а т ы р (*ачыуланып*). Элкъурут! Аузун тый муну! Асмакъны терк къуругъуз!

А т а б е к киреди.

А т а б е к. Жюйюсхан пристоп, жамауат келгенди.

Х а д ж и б а т ы р (*арбазда бурууну кѣргюзтюп*). Ары, буруу аллына, жыйылсынла!

А т а б е к. Бусагъат! (*Артха айланып.*) Аланла, бери жанлачыгъыз! Жюйюсхан пристоп сѣлешге этерикди!

Бир къауум адам киреди.

Х а д ж и б а т ы р. Мен сизни бюгюн бери ким абреке чыкъса да, абрекни юйюне къойса да, (*Асланны кѣргюзтюп*) ма, бу итни асханча, асмакъгъа асарымы билдирир ючюн чакъыртханма. Битеу тау бийлени тынчлыкъларын алып тургъан абрек жыйынны башчысы бю-

гече элге келгенин кѣбююз биле болур эди. Алай аны бизге биригиз да билдирмегенсиз. Аны себепли бююн битеу элигизге от салыргъа боллукъ эдим. Болса да, ол гыбышыларыгъызыны сабийлик хатерлеринден бу жол кечеме. Мындан ары уа, эштмегенбиз демегиз! Аслан, са-нга уа мындан кѣп сѣз къоратмам: ариу бла айтсанг — саулай къалырса, айтмасанг а — ажалынга жолугъурса.

А с л а н. Кесинги бош кыйнама. Абрекле бир бир-лерин сатмаучудула.

Юсюнде жамычысы, къолунда къамичиси бла Зулкъай киреди.

Зулкъай. Тюз айтаса, балам.

Хаджибатыр. Сора жаханымде айтырса!.. Элкъур-рут!

Элкъурут (*сир къатып*). Тынгылайма, жюйюсхан!
Хаджибатыр. Асмакъ хазыр болдуму?

Элкъурут. Бусагъат хазыр болады, жюйюсханым!

Зулкъай. Угъай, жюйюсхан пристоп, мени жашым мал туююлдю, адамды. Адамгъа уа, адамча къараргъа керекди!

Адамла жукъ айтмай тынгылайдыла. Алай аланы ол тынгылаулары кычырып дау айтхан кибикди.

Сюдсюз алай этерге эркин туююлсюз. Тарыгъырыкъма.

Биринчи ауаз. Эх, биз жарлыланы тарыгъуу-буз, тютюнча, думп болуп къалгъан болмаса, не аллах-гъа не да падчахгъа эштилмейди.

Экинчи ауаз. Падчахны сюдю уа, пристоп жан-лы болмай, бизни жанлы боллукъму сунасыз?

Зулкъай. Сора, шерият сюдге берсинле!

Хаджибатыр. Эй, Элкъурут! Не мыт-мыт эте къалдыгъыз?! Терк болугъуз, дейме да!

Адамла кеслерин стражникле таба тартдырадыла.

А у а з л а. Угъай, биз сау болуп, сизге бу артыкълыкъны этдирмебиз! Сюдсюз эркин туююлсюз! Сюдге беригиз!

Х а д ж и б а т ы р. Да, жаланбыдырла, сизни сюдюгюз, аллахыгъыз да менме, мен! Артха туругъуз! Артха туругъуз, дейме да!

Адамла жерлеринден тепмейдиле.

Эй, Элкъурут! Сиз а нек аралып турасыз? Аралып къаллыкъла! Асыгъыз!

Адамла кеслерин стражникле таба тартдырадыла. Аны себепли, стражникле Хаджибатырны буйругъун толтуруп къю-яргъа базынмайдыла.

(*Хаджибатыр керохун кёкге айландырып атады.*)
Атабек! Бусагъатдан тёбен элге окъча сызыл да, прапорщикге: солдатларынг бла берн жет, деп ийгенди де!

А т а б е к. Ахшы. (*Бир жанына.*) Хау сени атаңгы жаны ючюн, солуу алмай бармасам а, унамазса.

Кетеди.

З у л к ь а й. Жюйюсхан пристоп, быллай ишде жегиллик этерге жарамайды. Мени жашымы терслиги бар эсе, сюдге беригиз да, сюдюю оноууна кёре болсун!

Х а д ж и б а т ы р. Сени некахсыз туугъан гыбышынга не этерим, мени ишимди! Къарт эшек, мени малларымы къююп кетерге санга ким эркинлик бергенди?! Аладан бири чалпыса, теринги соярма!

З у л к ь а й. Ой, огъесе сиз бизни терибизге кирип къалыгъыз! Эфенди, окъугъан къуранынг бла тилейме, бу сабий жашны къанын тёкдюрме.

А с л а н. Атам, къой, жалынма. Пристопланы, бийле-ни да ауруулары бирди. Эфендиле уа аланы жырларын жырлайдыла. Ол сени сёзюнгю эштирикми сунаса?

Х а д ж и б а т ы р. Эй, Элкзурут, не кёп кьалдыгъыз?

Элкзурут жыжымны чык этип, Асланны бойнуна салады.

А с л а н. Багъалы жамауатым! Сиз кесигиз билгенликден, мен анамдан абреклея туумагъанма. Он жыллыгъымдан гебреп, Хаджибатырны жалчысы болуп, атамы биргесине мал кютгенме. Хаджибатыр! Эфеңди! Сиз хар жетген жеригизде менден тарыгъасыз! Абрекди, дейсиз! Айтыгъыз, мени абрек ким этгенди? Сиз халкъыма жетдирген кыйынлыкъны ачыуу.

А у а з. Тюз айтаса, Аслан!

Х а д ж и б а т ы р. Боллукъду жаншагъанынг! Элкзурут, мени буйругъуму нек толтурмайсыз?!

Тайбат кычырыкъ этип жетеди.

Т а й б а т. Оу, отум кёмулген да, эшигим жабылгъан! Жангыз балам, быланы санга не дертлери барды?! Угъай, угъай, ол кыйынлыкъдан аллах сакъласын! Андан эсе апаңг ёлсюн! (*Хаджибатырны аякъларын кыучакълан.*) Жюйюсхан, сени жашынг тойгъунчу, бу жангызыма ёнюнюмю салмагъанма. Мени бар насыбым муңу блады. Аллах бла тилейме, бу жангыз баламы жойма. Сени жашларынг бла мени Асланым — эмчек кыарындашладыла да! Аны хатерин эт.

Х а д ж и б а т ы р. Кет, жийиргеншли! Сени кимилдинг мени жашларыма къалай кыарындаш болур?!

Т а й б а т. Берген сютюм бла тилейме, кюнюмю кыарангы этме.

Х а д ж и б а т ы р. (*Тайбатны табаны бла тюртюп*). Кет, сютюнг, башынг да от тебеси болсун!

Т а й б а т. (*Айжиякъны аякъларын унна эте*). О, багъалы бийчем, сен да анаса, уллу аллах бла тилейме, жюйюсханынга жангыз бир сёз айт да, жашымы кыутхар.

Айжиякъ (айып этген халда). Тайбат, таулу тиширыула эр кишилени оноуларына къатышмаучуларын билмеймъсе?

Аслан. Айжиякъ ана тюйюлдю, гажай бёрюдю!..

Тайбат (Стражниклеге бой салмай, Асланны беленден къучакълап). Сора алгъа мени ёлтюрсюнле! Жаным саулукъда, баламы кишиге да берлик тюйюлме. Эштемисиз, берлик тюйюлме!

Стражникле Тайбатны жашындан айырадыла.

Аслан. Къой, анам, жалымма. Хаджибатыргъа сени халал сютюнг неди? Ол аллахны, адамны да унутханды. (Адамлагъа.) Жамауат, бу къан ичиучю жюйюсханла сау болуп, бизге кюн жокъду. (Хаджибатырлагъа.) Эй, адам сыфатха кирип айланган бёрюле, бюгюн мени ёлтюрсегиз, тамбла тюзлюкню ёкюллери сизге ачы дерт жетдирирле!

Зулкъай. Жаным, сен бир заманда да душманлагъа баш урмагъанса. Къуш къушлай ёледи. Эркиши кёрмезлик жокъду, балам, ёлюмге да таукел тубе. Биз а...

Хаджибатыр (сёзюн бёлюп). Стражникле! Быланы не кёп жаншатдыгъыз!

Ауазла. Угъай, жамауат сау болуп, бу артыкълукъгъа жол бермез!

Атабек талакъ солуу этип келеди.

Атабек. Ой, иш кырты болгъанды!.. Уруш башланганды! Уруш!..

Хаджибатыр (сёзюн бёлюп). Солдатла къайдадыла?!

Атабек (къойнундан пакетлени чыгъара). Уруш! Уруш башланганды!

Ауазла. Энди уа башыбызгъа не къан жауду?!

Бары да адыргыгъа къаладыла.

А т а б е к (пакетлени Хаджибатыргъа узата). Кёз-ню кысып ачхынчы, быланы пристопха тапдыр, деп орус офицер бергенди.

Солдатла уа урушха кетгендиле.

Х а д ж и б а т ы р. Окъучу, Эфенди. (Бир пакетни Эфендиге береди. Бирин а кеси окъуп, хуржунуна сугъады.)

Э ф е н д и (бироз окъугъанлай, тынгысыз болуп). О-о Хаджибатыр, аман хапар келгенди да... (Хаджибатырны бир жанына чыгъарып, кзулагъына шыбырдайды.) Былай бери жанлачы. Округну начальниги полковник Кылычбиев аскерге адамла алады. Хар элден сауут-сабалары бла жыйырма бла онушар жашны урушха жибергиз, дейди. Тохтачы... Хаджибатыр... Былай этермек?.. Халкъны халын кёресе... Былайда биз этген умут боллукъ туююлдо... Асланны асмакъгъа асаргъа кьоймазла. Халкъ кьозгъалыргъа хазыр болуп турады. Иш алайгъа жетсе, биз да жаныбызны хазна сакълайалмакъ. Асланны да аскерге баргъан жашланы биргелерине, полковник Кылычбиевха жиберирмек?..

Х а д ж и б а т ы р. Тюздю, Эфенди. Сау бол, алапат тап оноу этгенсе! Зулкъай кеси жалчы болгъанлыкъгъа, жалапбыдырла аны сёзюне бек къарайдыла. Биз аны жашын, асмакъгъа асмай, Кылычбиевха жиберсек, жамауат да сабыр болур... Жангыз кесин жибермейбиз да... Эфенди, полковникни буйругъун окъу да, бусагъатдан жашланы жолгъа атландырайыкъ. Асланны уа Кылычбиев суюсе — урушха, суюсе уа — ахыратха жиберсин. Биз а эки жанындан да къайгъысыз къалайыкъ, Эфенди, узакъ ёмюрлю бол! Сен терен акъыллы адам кёре эдим.

Э ф е н д и. Бу халкъны кьозгъап айланган башкесни не къадар терк юсюбюзден атсакъ, ол къадар тынчылыкълы боллукъбуз. (Жамауатха айланып.) Бусагъатда бизни жигит пристопха округну начальнигинден къа-

гъыт келгенди. Ол а:— Окъу да жамауат эштсин! — дейди!

А у а з л а. Окъу, Эфенди, окъу! Урушну ким башлагъанды?! Не дауур бар эсе да, бир эштейк!

Э ф е н д и (*окъуйду*). Таулула! Сиз, жигит нартланы туудукъларысыз. Сизни жигитлигигизге не менме деген тулпарла да сукъланырыкъдыла. Сизни аппаларыгъыз, аталарыгъыз да туугъан жеригиз ючюн душманны алында къаяча сюсле келгендиле. Ала Россейни намысы ючюн да орус байракъланы тюбюнде кёп сермешледе къазауат этгендиле.

Адамланы къайгъылы ауазлары эштиледі.

Таулула! Энтда падчах ючюн, Ата журт ючюн да жаныбызны аямазлыгъыбызны кёргюзтюр кюн жетгенди. Не мецли душманла Россейге къажау урушну башлагъандыла. Аны уллулугъу бла таулуладан энчи дивизия къуралады. Бизни тау бийле да къабартылыла бла малкъарлыладан полк къурап, ол дивизиягъа жиберирге оноу этгендиле. Бу башда айтылгъан затлагъа кёре, буйрукъ этеме! Биринчиси: сауутлары-сабалары бла хар тау элден жыйырма бла онушар жашны полкга алып, къысха заманны ичинде урушха жиберирге. Экинчиси: бизни буйругъубузгъа боюн салмай, аскер борчундан сылжырагъа умут этген болса, аны бугъоу салып, сибирге жиберирге. Ахлуларыны жерлерин, мюлклерин сыйырыгъа.

Х а д ж и б а т ы р. Падчахны буйругъун эштдигизми?!

А у а з л а. Эштдик, эштдик!..

Х а д ж и б а т ы р (*жаныгъан халда*). Эштген эсегиз, ююгюзге барыгъыз да, мычымай, жашларыгъызны урушха атландырыгъыз. Артда, эштмеген эдик, демегиз!

Адамла гузаба боладыла.

А у а з. Пристоп, сен а жашларынгы урушха нек жибермейсе?!

Х а д ж и б а т ы р. Къайсы малгъун эсенг да, мени тамата жашым Таубий, орус аскерни сфицери болуп, Петроградда падчакны къалаууру болгъанын билгенинг чакълы, билмез от ашагъы эдинг! Бусагъатда кесинден да къагъыт алгъанма! Ол полковник Гордеев деп бир нѳгери бла Нальчикге келип, таулу дивизиягъа адамла ала турады. Энди ангыладынгмы, кѳкбаш эшек?! (*Зулкъайгъа.*) Оллахий, Зулкъай, кесинги бош насыпсызгъа санайса ансы, алай насыпсыз туююлсе... Окуругну начальнигини буйругъу былай жетмесе, некахсыз тугъан кимилдингден бошап къала эдинг. Эшда, мен да, сиз айтханча, къаты адам болмам. Алай буйрукъну толтурмай жарамаз. Мени акъылыма кѳре, бизни элден аскерге баргъан жашланы биргелерине сени жашынгы да жибериюню тюзге санайма.

Т а й б а т. Оу, анам!.. (*Эси ауады.*)

Х а д ж и б а т ы р. Элкъурут, Асланны бойнундан жыжымны тешигиз да, жолда къачаргъа онг тапмазча, бугъоу салыгъыз.

Э л к ѳ у р у т. Бусагъат, жююсханым!

Бойнундан жыжымны тешип, Асланны аякъларына, къолларына да бугъоу саладыла.

Х а д ж и б а т ы р. Хайда, терк, терк болугъуз! (*Эфендиге.*) Тейри, быллай «солдатны» аллына сюрюп барсам а... (*Ешюнюн кѳргюзтюп.*) Энтда былайгъа бир майдал тагъылыргъа керекди. Имбашларыма да полковник чынла.

Э ф е н д и. Да, Хаджибатыр, сен майдал да, полковникни чынларын да алгъандан манга не?..

Х а д ж и б а т ы р. Къоркъма, Эфенди. Санга да мен бир иги нохтабау этерме. (*Бир жанына.*) Имбашларында полковник чынла жылтырап, туюнден ѳрге айланса,

2. И. Боташев

17-и Государственной научной библиотеки в г.м. Н. Нальчик
г.р. Нальчик, ул. Коммуна, 42

Хаджибатыр жаланбыдырлагъа кесин танытыр. (*Стражниклеге.*) Эй, къолларыгъыз къурурукъла! Андан бери не мыт-мыт эте турасыз!

Э л к ъ у р у т. Багъалы жюйюсханым, буйругъунгу толтурдукъ!

Т а й б а т (*эс жыйып*). О, мурдарла! Жарлыланы тыянчакъларына бугъоу салгъандыла! О, дунияны жаратхан аллах, быланы бизге этген артыкълыкъларын кърмеймисе? Терсни, тюзню да сен айыра эсенг, сени тюзлюгонг къайдады?! (*Жилайды.*)

Х а д ж и б а т ы р. Эфенди, сен да Нальчикге тебре. Анда жашха да туберге керекбиз.

Э ф е н д и. Мени атым хар заманда да хазырды...

А с л а н (*Хаджибатыргъа*). Ашыкъма! Биз энтда сени бла жол айырылгъанда тубеширбиз.

З у л к ъ а й. Балам, сен жарлыланы ёкюллери, байла бла бийлени душманларыса. Ол а жигит таулулагъа ёхтемликди. Жолунг болсун, балам!

А с л а н. Багъалы эллилерим, сау къалыгъыз! Анам, атам, таукелликни тас этмегиз!

Асланны алып кетедиле. Атланы туякъ тауушлары бла темир бугъоуланы зынгырдагъанлары эштиледиле.

Ж а б ы у

Экинчи сурат

Дикий дивизияны, урушдан артха чакъырылгъан полкларыны, Питерге келе, жолда солургъа тохтап тургъан казармалары. Аладан узакъ болмай, эки патарлы юйню верандасы. Эки патарны эшикleri да бир верандагъа ачыладыла. Патарланы биринде полковник Гордеев бла аны эгечи Анна, биринде уа ротмистр Аланов жашайдыла. Веранданы мюйюшюнде, юсюнде да солдат жабыуу бла агъач тапчан, аны къатында гитче стол, къатында шинтик. Тапчан ротмистрни деншиги Асланны жатхан жериди. Бирси мюйюшюнде къол-бет жуууучу жер. Жан жаулукъ чюйге тагъылыпды. Эртденликде кюн жайылгъан кезиу. Жабыу ачылгъанда, Аслан юйтюпню сыйпай турады.

А с л а н. Мен мында тургъанлы ненча къара кюн озду?! Кёп!.. Болмагъанча кёп!.. Къанатлары сынган къуш учаргъа термилгенча, мен туугъан тауларыма, ахлуларыма термилгенли, черекледе аз сууму саркъды! Анда Хаджибатыр атама бла анама жашау бермейди. Мында уа жашы мени къанымы ичеди. Анда эгечим Хаджибатыр къатыныны аякъларын жууады, мында уа мен аны жашыны кир чурукъларын ариулайма. Эх, заман, заман! Терслик хорлагъан заман! Сен бирлени къууандыраса, бирлени уа инжитесе. *(Таубийни чурукъларын сыйпай.)* Бу малгъун манга этдирген жумушла таулу жашха тийишлимидиле? Былай сыйсыз жашагъандан эсе, ёлген игиди. *(Бираздан.)* Угъай, угъай, Хаджибатыргъа бир кёл кенгдирмей ёлгенден аллах сакъласын!

Анна отоудан чыгъып, Асланны айтханларын эштеди.

А н н а. Эртден ахшы болсун, Аслан!

А с л а н. Сау бол, ахшылыкъ кёр. Мен а сени да эс-лемей, жаншай тура эдим.

А н н а. Аслан, алай дерт жюрек болурса деб а, эсим-де жокъ эди. Хаджибатырны не бек жаныйса?.. Къолларынга, аякъларынга да бугъоу салып, Нальчикге полковник Къылычбиевха сюрюп келгенлеринде, сени тутмакъдан, ол угъай да, асмакъдан окъуна къутхаргъан Хаджибатыр улу Таубий туююлмюдю?

А с л а н. Хау, ол эди, Анна...

А н н а. Полковникден тилеп, сени жашла бла уруш-ха жибертип, анда, кесине денщик этип, сау къалыуунга себеп болгъан да Хаджибатырны жашы Таубий болгъаны уа кертимиди?

А с л а н. Хау, кертиди.

А н н а. Да, сора сен, бу Хаджибатырны жашын кесин да, быллай бир нек кёрюп болмагъанынги ангыла-майма.

А с л а н. Анна, энди мен айтханнга тынгыласанг, тю-

зюн ангыларса: Бары да сен айтханчады. Алай ол мени сибирден, эмчек къарындашым деп, манга жаны ауруп эркин этмегенди. Алай бла атасын мени тенглерими дертлеринден къутхаргъанды. Ол «ахшылыгъы» бла мени да кесине къол кётюрмезча этгенди. Андан тышында кесине къалаурлукъгъа, ышангылы ит тапханды. Аны излегени да ол эди... Аланы барын да мен энди ангылагъанма. Ал кезиуде уа, аны ангыламай, туманнга киргенча болуп айлана эдим. Угъай, аллах мени жанымы сау къойса, Хаджибатырны богъурдагъындан алырма! Ол бир тау ауузну жарлыларын ууучха жыйып турады. (*Бираздан.*) Да, Анна, Россеяны жарлылары да, аллайланы терсликлеринден аман кюнлю болуп жашагъанларын манга ангылатыргъа кюрешген сен тьююлмю эдинг да? Бизде да хал тюз алайды. Айт, сора биз алагъа къачаннга дери тѳзерикбиз? Хаджибатыргъа бир кѳл кенгдирмей ѳлсем, къабырым эки жарылыр.

А н н а. Аслан, сен Хаджибатырны ѳлтюргенликге, аны орнуна андаанда къаты бирни салсала уа не этерсе?

А с л а н. Аны да ѳлтюрюрме.

А н н а. Угъай, шуѳхум, сен аланы бирем-бирем ѳлтюрюу бла жарлыланы зорлукъдан эркин эталмазса. Жюйюсханладан къутулур ючюн битеу унукъгъанла бирлеширге керекдиле.

А с л а н. Сени айтханынга тынгылап тургъанлай, тауда Сергей деп бир оруслу шуѳхум болуучу эди да, аны сыфаты кѳзюме кѳрюнюп къалады. Ол да тюз сенича айтыучу эди. Тауда тенглерим бла мен байлагъа, бийлеге чабыуулла этип, малларын ѳксюзлеге, башсыз къатынлагъа юлешип, кѳл кенгдириучю эдик. Мында уа жууугъум жокъ, тенгим жокъ, къапханнга тюшген бѳрюча, къалай турайым? Полкда жашла да офицерни къумгъанчысы деп, манга ышанмайдыла. Жалан сен болмасанг...

Отоудан жѳтел таууш чыгъады...

А н н а. Сабыр бол, Аслан. Сени жүйюсханынг уянган болур дейме.

А с л а н. Хау, эштеме... *(Таубийни чурукъларын сыйпай.)* Анна, мени бери келтиргенлеринде, сокъургъа, саныраугъа ушай эдим. Сен а кёзюмю кёп затлагъа ачханса. Орус тилге юйретгенсе, къара танытханса. Сени ол ахшылыгъынгы къайтарырча бир кюн чыгъармы?

А н н а. Багъалы Аслан, сен алай айтырча, мени санга аллай бир не хайырым тийгенди? Ахшылыкъ болуб а, хазнамыды.

А с л а н. Алай айтма, Анна. Сен манга, болмагъанча, уллу ахшылыкъ этгенсе. Алгъын мен ким эдим?.. Асыры жахилден кийик жаныуардан башха туююл эдим. Энди уа? Мен сени ол ахшылыкъларынгы ёмюрде да унутмам.

А н н а. Къой энди, Аслан, кимни кимге не этгенин тергеп турмайыкъ. Тергесек, ол мен Мажир харипни уруш майдандан чыгъарып келгенлей, тёрт немецли тегерегимден къуршалагъанда, къушча жетип, аланы чач тюк этип, бизни къутхаргъанынгы эсинге салыргъа болурма...

А с л а н. Анна, мен полкнун командирине къагъыт алып баргъанлай, насыпха сизге тюбеп къалгъан эдим...

А н н а. Ол кюн сен бизге алай тюбемесенг, бюгюн экибиз былайда ушакъ эте турмаз эдик.

А с л а н. Энди аны къояйыкъ... Бусагъатда хар адамы, ол угъай да, къюсюз уучу жаралы этген тау къушну да, хар затха кёзю жютю болургъа керекди... Аны себепли уа мен кёп затны эслейме... Аниа, бу адамла сени быллай бир нек излейдиле?.. Сен алагъа китапла, дагъыда не эсе да бир къагъытла бересе. Аладан санга не керекди?

А н н а. Аслан, сен аланы кёргенинги да, кёрмегенча эте, аузунгда къууут болгъанча, тынгылап турургъа керексе...

А с л а н. А-ха! Алай эсе, сен не затны эсе да... алагъа ышанаса, манга уа ышанмайса... Сени ышандырырча болалмагъан эсем, не этейим.

А н н а. Угъай, Аслан, угъай, тюз айтмайса. Мен адамланы сюеме. Билген билимими алагъа да юйретирге кюрешеме. Санга да алай...

А с л а н. Анна, сен кесинги юсюнгден бир заманда да жукъ айтмагъанса. Аны себепли мен а билмейме. Жапынга тиймесин, кесинги юсюнгден бир къауум зат айтырынгы тилейме.

А н н а. Да, кесими юсюмден не айтайым?..

А с л а н. Къарындашынг а?.. Аны юйдегиси, сабийи-субюйю бармыды?

А н н а. Угъай. Иван алыкъа къатын алмагъанды. Менден сора эгечи, къарындашы да жокъду. Мен да аныча, юйю, мюлкю болмагъан бирме... Аны къуллукъ этерге къайры жиберселе да, аны ауанасы кибик, мен биргесине айланама. Бизни атабыз да офицер эди. Кеси да бай юйдегини жашы эди. Алай аскерде къуллукъ этип тургъанда сансыз дукъумдан бир фелдшерни къызын суйюп, аны алгъаны себепли, аппам бла ынамам аны харам этген эдиле. Къарындашым а кадет корпусда окъугъанды. Аны бошагъанлай, офицер курсланы бошап аскерде къуллукъ этип башлагъанлы, къарындашым бла бир бирни кёрмей, кёп заманны турургъа тюшеди. Уруш башланырны аллында мен гимназияны бошагъан эдим. Ол кезиуде атам бла амам ёлген эдиле. Иван а мени жангызлай къоймагъанды. Андан бери аны биргесине айланама. Уруш башланганлай, дивизияны къуаргъа аны Кавказгъа жиберген эдиле. Ол кезиуде мен медсестраланы курсларында окъугъанма. Аны бошагъанлай, биягъы къарындашыма, сизни дивизиягъа келгенме. Мени жашау ызым олду.

А с л а н. Сора жалан олмуду?.. Къарындашынг а, къарындашынг? Оя сени сюемиди?

Анна. Да, сүе болур... Мени анам ёстюргенди. Ол а?.. Падчакха кьуллукъ этну анга жашау жорукъ болуп кьалгъанды. Аны себепли ол бла мен жашаугъа бирча къарамайбыз.

Аслан (*чурукъларын сыйпай, жырлайды*). Хау злай да болады...

Жайлыкъланы кьоруй кетди ханс болду, ой!
Жарлы балам бу дуниядан тас болду, ой,
Анасына жигит туугъан Гапалау!

Стауатда толу къазан къайнайды, ой!
Сени юсюнде тогъуз къазыкъ ойнайды, ой,
Анасына жигит туугъан Гапалау!

Анна. Аслан, бу жырны сен кьуру да айтычуса. Кимни юсюнденди?

Аслан. Бизни халкъны Гапалау деп бир жигит жашы болгъанды. Ол жарлыланы тынчакълары, байла бла бийлени уа къанлы душманлары эди. Байла бла бийле аны жойгъандыла. Хурметли халкъ а, жигит жашына жыр этип, бюгюн да жырлайды.

Таубий (*отоудан чыгып*). А-а-а! Танг ахшы болсун, бийче! Ич кёлегим бла чыгып келгеним ючюн кечгинлик бер.

Анна. Ахшылыкъ кёр, штабс-ротмистр! Алай мен...

Таубий (*сёзюн бёлюп*). Штабс-ротмистр угъай, ротмистр.

Анна. Жюйюсхан ротмистр, кечигиз. Не эсе да, сизни бу жангы чыныгъызгъа бир тюзелалмайма. Жангылгъан этесиз, мен бийче туююлме.

Таубий. Анна Терентьевна, ийнан, ненча бийче кёрген эсем да аланы барындан да сен ариуса.

Анна. Эшда, эшда, жюйюсхан ротмистр, манга аллай ариулукъ къайда?

Таубий. Оллахий, керти айтама. Анна Терентьевна, полковник эндиге дери жукълапмы турады?

Анна. Угъай, ол юйде жокъду.

Таубий. Къайдады да?

Анна. Бюгече полевой жандармериягъа чакъыргъанлы, юйге къайтмагъанды.

Таубий. Аны анда кече узуну турурча не иши барды? Бир бурмачач тиширыугъа къайтып, кечени татыун анда кѳрген болурму?

Анна. Иван аллайладан туююдю, жюйюсхан...

Юйге кирип кетеди

Таубий. Эй, Абрек!

Аслан. Тынгылайма, жюйюсхан штабс-ротмистр!

Таубий (*ачууланым*). Уллу къулакъ эшек! Мени чыным ротмистрге кѳтюрюлгенли ай болады. Штабс-ротмистр — демей, ротмистр дей тур деп, ненча айтханма!

Аслан. Терс болгъанма, кечигиз, жюйюсхан ротмистр!

Таубий. Чурукъларымы! (*Аслан чурукълары береди. Таубий, чурукъларын кие.*) Тауда мени жалчым эдинг. Урушда уа деншигим... Энди, имбашларынга бу чын кибиклени, кѳкюрегинге да майдалны илиндиргенликге, манга къулланыр борчунгдан къутулгъанмы сунаса?! Аланы да манга къуллукъ этгенинг ючюн алгъанса. Атлагъа суу ичиргенмисе?

Аслан. Хау. Ичиргенме, сени уллулугъунг.

Таубий. Алагъа, кѳз гинжингеча, сакъ болмасанг, эштмегенме деме! Бар, къараторгъа иер сал!

Аслан. Тынгылайма, сени уллулугъунг, штабс... угъай... ротмистр.

Анна отоудан чыгъады.

Таубий. Багъалы Анна Терентьевна, экибизни арабызда бу юй къабыргъадан сора жукъ жокъду. (*Асланнга.*) Сен а, уллу къулакъ эшек, къулакъларынг да мант чапыракъла киби, неге тынгылап тураса?! Думп бол былайдан!

Аслан. Кетейим, сени уллулугъунг.

Чыгъып кетеди.

Таубий. Ийнан, Анна Терентьевна, бир бирде, бу къабыргъаны башым бла уруп, оюп бизге чырмау болмазча этейим, деген кюнлерим боладыла.

Анна. Арабызда юй къабыргъадан сора, жукъ жокъму сунасыз да?

Таубий. Да не барды?

Анна. Алай суна эсегиз, жюйюсхан ротмистр, жангыласыз. Бизни арабызда къабыргъа угъай, бийик къая барды.

Таубий. Дунияда санга суймеклигиме чырмау болаллыкъ зат жокъду.

Анна. Хо бир да, сиз алай айта туруучусуз.

Таубий. Мёлекчик, лакъырда этип айтханмы сунаса? Угъай, ийнац, кёлюмдегин айтама. Бююннге дери ачыкъ айталмай тургъанма. Ол угъай эсенг, сени ючюн къарындашынга уллу къалын берирге да хазырма.

Анна (*лакъырда этип*). О, жюйюсхан Таубий, мен бек багъалыма. Къалыннга мюлкюнг жетерми?

Таубий. Бир уллу тау ауузну битеу мюлкую, адамы, малы, жери да мени атамыдыла. Сора мюлкуюм къалай жетмез?!

Анна. Атанг, ананг менича къызны келин этерге унамазла...

Таубий. О, багъалым, жалан да сиз угъай дедегиз ансы, андан къалгъаны -- мени ишимди... (*Къучакълар умутда.*) О, сен, аллах суйген жан, бийни сёзюне ыйнан, мындан кёп сенсиз тураллыкъ туююлме.

А н н а. *(таубийни артха тюрте)*. Ой, кавказчыла, сиз Кавказда барыгъыз да бийлесиз... Алай...

Т а у б и й *(сёзюн бёлюп)*. Анна, мени суймеклигим оюн туююлдю. Бусагъатда жууап бералмай эсегиз, оюм этигиз, мен сакъларма...

А н н а. Аллах бла тилейме, кёлюгюз бламы айтасыз?

Т а у б и й. Суймеклигин билдириу, элбер айтыу туююлдю.

А н н а. Алай эсе, жюйюсхан ротмистр, кесигизни бош алдамагъыз. Ол болмазлыкъ ишди...

Т а у б и й. Кавказгъа барыргъа суймей эсегиз, мен бери Россейге кечерме. Атамы байлыгъы уллуду. Петроградны арасында санга тёрт къатлы къала ишлетирме. Хар зат сен суйгенлей болур.

А н н а. Угъай, жюйюсхан бий, угъай...

Т а у б и й *(ачыуланып)*. Сора нек угъай?! Огъесе менден игиними табаргъа умут этесе?! Мен осал офицермеми?! Битеу дивизияда манга сукъланмагъан офицер жокъду. Билмеймисе, аны уллулугъу, жигитликлерим ючюн, император ёшюнюме крестни кеси такъгъанды. Не да чырайымымы жаратмайса? Манга аз бийче кесин кокаландырмайды, суймейме ансы!

А н н а. Аладан кесигизге тийишли къызны сайлагъыз. Мени берне, сый берирге къолумдан келлик туююлдю.

Т а у б и й. Чыпчыкъ кесин кёгюрчюн сунганлай, битеу Кавказгъа белгили бий, сени тенгсине эсем, не керекди?

Гордеев киреди.

Гордеев. О-о-о! Танг ахшы болсун, битеу тау бийлени да бийлери, жюйюсхан ротмистр!

Т а у б и й *(уллу къулакъламай)*. Сау бол, жюйюсхан полковник.

Гордеев. Битеу Кавказны ариу тиширыуларыны ахшы умутлары, сени жанынга ким тийгенди? Нек мудахса?

Таубий. Бош алай, сизни эгечигиз бла бираз сѣз болгъанбыз.

Гордеев. А-а-а, алай эсе, ангыладым... Сора суйгенинг сени къууандырмайды.

Таубий. Багъалы полковник, сиз а бюгечели къайсы кѣгюрчюнню уясында кечинип келесиз?

Гордеев. Ол мен бюгече къалгъан уягъа тюшген къузгъунла алай ачы къычырадыла, алай да, аладан кенгирек турсанг игиди...

Таубий. Сейир туююлмюдю?..

Гордеев. Да, не сейирлиги барды? Бизни контр-разведчикле тутхан большевикни ишине къараргъа, дивизиядан комиссия келген эди да, бюгечели ала бла анга соруу этип тургъанбыз.

Таубий. Не жетишим болду да?

Гордеев. Кече узуну кюрешдик, бир сѣз да айтмады. Адам туююлдю, не эсе да бир ташжюрекди.

Таубий. Айтмаз эди... Шо, аладан бирлери мени къолума бир тюшмезми? Аланы тил тутууларын къамичиле бла, маузерле бла ачдырыргъа керекди.

Гордеев. Биз а аланы башларын сылагъанмы сунаса да? Анна, чагъыр бер, ротмистр бла тартайыкъ да, бир кесек жукълайым. Ырмах болгъанма.

Анна юйге киреди.

Таубий. Энди соруу этерге тебресенг, мени биргенге ала бар да, ол тил тутханны мен сѣлешдире билirme...

Гордеев. Угъай, жюйюсхан ротмистр, энди аны сен угъай, аллах да сѣлешдиралмаз... Бираз оздургъан болурмек дейме...

Таубий. А-ха, ангыладым... Тюз этгенсиз. Тыкыраякъ большевикледен къолунга тюшгенни агъыз да къой деп, хар заманда айтама. Аскер кюч — бизни къолубузда, власт эсе — бизни къолубузда. (Бираздан.) Бу

жаланбыдыр большевикле не умут этгенлерин ангыла-майма.

Гордеев. Шуёхум, большевиклени гынтдылары ул-луду. Ала бизни жоюп, битеу Россейни кьолларына алыр умут этедиле.

Таубий (*жумдуругъун кёргюзтюп*). Муну таны-майдыла?!

Гордеев. Заводланы, фабриклени — ишчилеге, сизни жерлеригизни, малларыгъызны — эллилеге берир-ге дейдиле. Насыпха, мени жерим, мюлкюм да жокъду.

Таубий. Ха-ха-ха! Ала айтханча, эшекге мюйюз чыкъса да болмаз! Биз саулукъда кьуллагъа баш кё-тюртмебиз. Аланы асмакълагъа асаргъа жыжымла, жыяргъа тюремеле табарыкъбыз! Биз аланы дуниядан гунч этербиз!

Анна (*графин бла чагъыр келтирип, бокаллагъа къуя*). Ичигиз, жюйюсханла.

Таубий (*чагъыр иче*). Мындап алгъа атамдан къа-гъыт алгъанма. Жаланбыдырла анда да жатмайдыла деп тарыгъады. Битеу Север Кавказны таулары душ-манладан толгъандыла, дейди. О, бу къара кьулланы къалай кёрюп болмайма!

Гордеев. Шуёхум, Кавказда угъай, энди аладан бизге бир жерде да тынчлыкъ къалмагъанды.

Таубий. Болумну юсюнден айтып, карательный от-ряд бла мени Кавказгъа жиберигиз деп, командования-гъа рапорт берликме. Отряд бла ары барсам, бизники-леге кьол кётюргенлери ючюн, тыкыраякъланы терилерин соярма! Тауларыбызда мен жетмеген жер къалмаз.

Анна. Жюйюсхан штабс-ротмистр...

Таубий (*сёзюн бёлюп*). Ротмистр!..

Анна. Охо, ротмистр окъуна болугъуз. Адам къан-нга быллай бир нек жутланасыз?

Гордеев. Андан санга жетген жокъду. Ишинги эт!

Анна кетеди. Аслан киреди.

Аслан. Жюйюсхан полковник, бу пакетни сизге жибергендиле.

Гордеев. Бер. (*Окъуйду.*) Ма, ол а татлы жукъунг...

Таубий. Энди уа не болгъанды, жюйюсхан полковник?

Гордеев. Экибизге да бусагъатдан штабха жетигиз, дейдиле.

Таубий. Бу сахар кибикде, не эсе да бир къаугъа барды... (*Асланга*). Атла хазырмыдыла?

Аслан. Хау, жюйюсхан штабс-ротмистр.

Таубий (*ачуланан*). Рот-мистр! Рот-мистр! Р-р-рот-мистр! Ангыладынгмы, къулакъсыз эшек?

Аслан. Кечигиз, жюйюсхан ротмистр.

Гордеев. Хо, анга артда уруша турусса, кел!

Таубий. Хайда...

Чыгъып кетедиле. Атланы туякъ тауушлары эштиледи.

Анна (*отоудан чыгъып*). Жюйюсхан офицерле уа не болдула?

Аслан. Экисине да къысха заманны ичинде штабха жетигиз деп, къагъыт келгенди да, ары чабып, кетгендиле. Шахарда не эсе да бир къаугъа барды, дейдиле.

Анна. А-ха, энди мында да, жюйюсханланы аякъ тюплеринде жер жана башлагъанды...

Аслан (*терезеден къаран*). О-о-о! Анна, ары къара!.. Анна, бюгюн оруслуланы байрам кюнлеримиди?

Анна. Угъай, бюгюн байрам болмаз дейме. Неди, Аслан?

Аслан. Ары къара! Къолларында да байракълары бла адамла къайры барадыла?

Анна. Ёмюрлени саркъыуунда жерни сууукъ буз бийлеп, халкъны жарыкъ кюнюн да булут басханлай тургъанды. Энди уа, ол булутну тюзлюкню кючю чачып, буз эрип, аны ырхысы падчахлыкъны мурдорун талай

башлагъанды. Ырхы алыкына гитчеди, алай бираздан ол кѣп болуп, кесине жол ачар.

А с л а н. Анна, ангылатып айт. Ол дегенинг неди?

А н н а. Ол а — ишчи халкыны жюйюсханлагъа къажау сюелнүю.

А с л а н. Биз а нек турабыз да?

А н н а. Бюгюн манга анда кѣрюнюрге жарарыкъ тѳюйюлдю... Сен да бираз сабыр болургъа керексе.

Аслан (*кѣлкъалды болуп*). Анна, не эсе да бир жашыргъанынг барды... Бир затны айта келип, башха сѣзге бурун къояса.

А н н а. Аслан, сенден жукъ жашырмайма...

А с л а н. Жашырмай эсенг, айт, санга ишчиле бла барыргъа нек жарамайды? Огъесе, полковникни намысына ушамаз депми къоркъаса?

А н н а. Угъай. Къарындашым бла мени жолларыбыз башхадыла... Алай... бир-бир душманла бла ачыкъ сермеширге тюше эсе, бирсиле бла кюрешни жашырын бардырыргъа керекди...

А с л а н. Мен душман бла бетден бетге тюбеп сермешуню суюючюме. Мени жолдашларынг бла шагърей эт, Анна.

А н н а. Жолдашларынг бламы? Да, жолдашларымы кимле болгъанларын билемисе?.. Ала жукъдан къоркъа билмеген, ёлюмден артха турмагъан таукел адамладыла.

А с л а н. Мен да къоркъакъладан тѳюйюлме.

А н н а. Сени батырлыгъынгы юсюнден кѣп хапарла эштгенме.

А с л а н. Хо бир да, батыр болуб а. Адамла мени этген ишлерими юсюнден къошуп айтадыла. Болса да, хомухлукъ этип, жолдашларынгы алларында сени юялтмам. Ала бла мени шагърей этмей къойма.

А н н а. Аслан, сен къаллай къоркъуулу жолгъа тебегенинги ангылаймыса? Ол жол къан ырхыладан, асмакъладан, тюремеледен толуду...

А с л а н. Мен халкымы эркинлиги ючюн сермешир-ге хар заманда да хазырма. Кюсеген умутума жетер ючюн, алгъа барыуда мени кыйынлыкъ къоркъутмаз.

А н н а. Алай эсе, уллу ишге чыгъаргъа хазырса... Жюр, жолдаш «Абрек».

Ж а б ы у.

Ючюнчю сурат

Экинчи суратны декорациясы. Экинчи сурат бла ючюнчю суратны араларында бир къауум ай озгъанды. Жабыу ачылгъанда, А н н а неге эсе да тынгысыз болуп, отоуда ары-бери жюрюйдю.

А н н а (*Асланны сакълайды*). Аслан нечик терк тюрленгенди... Сынаулу подпольщик болгъанды. Ол бизни бла ишлегенли ненча къоркъуулу буйрукъну толтургъанды. Тау бийле анга: «Къолгъа тюшмезлик абрек»,— деп бош айтмагъандыла. Кеси да былай кеп нек къалды?.. (*Бираздан.*) Мен анга быллай бир нек тынгысыз болама, нек?.. Огъесе, мен аны... Огъесе, анга да бирси жолдашларыбызгъачамы къоркъуу эте болурма?.. Не уа... былай дерге да билмейме.

А с л а н киреди.

А с л а н. Кюнюнг ахшы болсун, Анна!

А н н а. Ахшылыкъ кёр. Келгенинг нечик иги болду. Бу жол санга, не эсе да, бек тынгысыз болуп тура эдим.

А с л а н (*жарыкъ ышара, лакъырда этип*). Жалан да бу жолму?.. Мени жюрегим а сени таныгъанлы бери, тузакъгъа тюшген къуш бала кибикиди. Буйрукъну юсюнден а нек сормайса?

А н н а. Аны тынгылы этгенигизни халингде да кёреме.

А с л а н. Советни буйругъун толтургъанбыз. Эки сотня да, бизден сёз эштгенлей, чыгъаргъа хазыр болуп ту-

радыла. Анда бизни жолдашларыбыз ишни иги бардыргъандыла... Байракъланы, лозунгаланы да хазыр этгендиле. Адамла да хазырдыла.

А н н а. Къалгъан сотнялада уа хал къалайды?

А с л а н. Ала ары-бери да къошулмай, не эди... нейтрелитет тутаргъа айтадыла. Алай аланы ким биледи?..

А н н а. Энди сени чынтды революционер болгъанынга сёзюм жокъду. Аскерни ары сен элтирге керексе.

А с л а н. Менми?

А н н а. Хау, сен. Совет ол магъаналы ишни санга буюрады. Аны не бла бошалырын айтыргъа къыйынды... Сен не тюрлю къыйынлыкъгъа да хазыр болургъа керексе... тап...

А с л а н (*сёзюм бёлюм*). Аны айтыр кереги жокъду, Анна. Мен энди алгъыннгы «абрек» туююлме. Умутха жетер ючюн, ёлюмден да артха турмам. Алай жанымы, мурдарлагъа учуз берем...

А н н а. Анга ыйнанама. Алай...

А с л а н. Анна, сенича сабыр акъыллы адамны мен угъай, аллах да терк ангылаялмаз.

А н н а. Сау къалсакъ, уруш бошалгъанлай, ангыларса...

А с л а н (*кюлюм*). Да, сора, не да болсун, сау къалыргъа кюрешейим. Анна, жюйюсхан офицерле уа къайда кёрюнмейдиле?

А н н а. Не эсе да, бир уллу кенгешлери болуп, штабха чакъыргъандыла. Бусагъатда Петрограддан пакетле алып, биреу ашыгъыш жетгенди. Мен билген амал бла кюрешип, ол пакетледе не болгъанын билялмагъанма. Жалан да мен билялгъан: бусагъатда Петроградда уллу къозгъалыула башлангандыла. Падчахны къаласы оюла тебрегенди. Къысха заманны ичинде къыралда бир тюрлениу боллукъду. Не медет, бизни жигер большевиклерибизни кими тыш къыралда, кими тутмакъда... Ала бусагъатда Россейде къалай керек эдиле...

Аслан. Анна, халкъ бизни жанлыды. Ол бизни ызыбыздан бармай, меншевикле бла эссерлени ызларындан барлыкъ туююлдю.

Анна. Ол алайды. Бу кыйын кезиуде Ленин да мында болмады... Владимир Ильич...

Аслан. Ол келир, Анна. Керек заманда ол бизни биргебизге болуруна ыйнанама.

Анна. «Василийге» халны кесинг айт да, мындан ары не этеригибизни анга сор.

Аслан. Ахшы. Демонстрация башланырдан алгъа энтда бир келирме. Сау къал, Анна.

Чыгыш кетеди

Анна. Ахшы жолгъа бар... (*Ызындан къарап.*) Мени тау къушум, кез жарыгъым. Бююн сен неге туберик болурса?.. Жибермезге уа амал жокъду, жаным... Алай керекди...

Таубий (*эшикден мудах кирип*). Қюнюнг ахшы болсун, бийчем.

Анна. Сау бол, жюйюсхан ротмистр. Биягъы жукъ затмы болгъанды, нек мудахса?

Таубий. Да, ишлерибиз да доюн туююлдю... Аслан бери таба келмегенмиди?

Анна. Угъай. Ол мында кёрюнмегенли иги кесек болады.

Таубий. Къайда хаулесине айлана болур бу?.. (*Жаныгъан халда.*) Тохта сен бир!.. Полковниг а?

Анна. Экигиз да бирге кетген эдигиз да? Ол юйге къайтмагъанды.

Таубий. Да... Анна Терентьевна, деменгили империябыз тамырларындан кырккыла башлагъанды. Бу къантулукъ къулла не умут эте болурла? Жанларындан тоймагъан эселе, былагъа не керекди? Энди аланы аллахха, падчахха ыйнаныулары да къалмагъанды. Эссерле, кадетле деп да, бир талаулукула жыйылгъандыла.

Барындан да палах а большевикле. Ала бизге хата эт-
мей кюн озмайды.

Анна (тынгысыз болгъанча). О-о! Аллах! Жюйюс-
хан ротмистр, энди уа не палах?..

Таубий. Полкда аланы жашырын организацияла-
ры ишлегени белгилиди. Ызларына уа тюшалмайбыз.
Солдатла да кьуш-муш этгенлей турадыла.

Анна. Да, «тасхачыларыбыз» аланы нек тапмайды-
ла? Ол аланы ишлери ушайды да?

Таубий. Аны уа кеслерине соругъуз. Шо аланы
тинтирге манга бир буюрсала эди...

Гордеев киреди.

Гордеев (ачыуланьп). Къыяма кюндеча, дуния
тюбю башына бола турады! Сатлыкъла, жалынчакъла,
кёрюннген затны чачаргъа, бузаргъа кюрешгенле хар
атламда тюбейдиле. Бу оруслулагъа не болгъанын адам
ангыларыкъ туююдю.

Таубий. Жюйюсхан полковник, энди уа биягъы
большевикле не къан жаудургъандыла?

Гордеев. Солдатла ишчилени биргелерине къоз-
гъалыугъа чыгъаргъа хазырланадыла. Петроградда бла
Россейни башха шахарларында уллу къозгъалыула бол-
гъанын полкда къалай эсе да эштгендиле.

Таубий. Жюйюсхан полковник, бир бандитни да
туталмаймы къалдыгъыз?

Гордеев. Ала бизни къолубуздан, чабакълача,
сыпдырылып кетедиле. Подпольщиклени тюз атларын
киши да айтыргъа унамайды. Бизни тасхачыла, барын
этген да «абрек» деп биреудю, дейдиле.

Таубий. Абрекми?.. Арабин, ол абрек дегенлери
мени Асланым а болурму?

Гордеев. Жюйюсхан ротмистр, безирегенми этесе?
Сени денцигинг большевик къалай болур?.. Ол бошду!..

Таубий. Жюйюсхан полковник, мен ачыкъ айтыргъа суюючюме: бизни агентлерибиз осал ишлейдиле. Командованиябыз а аны эслеялмайды.

Гордеев. *(ачуланан)*. Аллай хапарланы кьой! Ангыладынгмы?!.. Сен да сёзюнг бла таш жараса, анысы...

Таубий. Дивизияны командири орнуна мен болсам, жангыз биригизни кьоймай ишден кыстап, орунугъузгъа уа, аллахха, падчахха да ышангылы адамланы, кьолларында сауутну кьаты тута билгенлени салыр эдим. Аскер бёлюмледе да бир кьауумну силкиндирир эдим. Ма, сёз ючюн, сиз батыр офицерсиз. Алай большевиклеге кьатылыкь этер жанындан кюрешмегенигизни эртдеден бери да сеземе.

Гордеев *(керохун сермен)*. Жийиргеншли азият! Мангадамы шекли боласа?!

Таубий. Сант сёлешме! Мен азият туююлме, офицерме! Мен падчахха кьууллукь этеме! Таулу бийни жашыма! Юсюнгю отха алдырып кьоярма!

Гордеев. Аузунгу кьыс!

Анна *(араларына кирип)*. Тилейме, жюйюсханла, сабыр болугъуз. *(Башында жаулуугъун экисини арасына атады.)*

Таубий *(керохун кьабына салып)*. Жанынг эгечинге кьор болсун! Эгечинг насыбынга бизни адетибизни, аталарыбыздан кьала келген адетни, биледи да, аны бузалмайма.

Гордеев. Ротмистр, сиз айтырыгъызны, кьалырыгъызны да билмеген, бир адепсиз адамсыз. Болса да, сизни... терен... кьалай айтайым? Ангылауугъуз болмагъаны себепли, мен сизге кечеме! Урушда жигитликле ючюн император эки крест бла сени угъай, мени саугъалагъанды! *(Сагъатына кьарап.)* Сизни чийбыдырланы да пролетариатны биргесине бизге кажау чыгъар умут-

лары барды. Ала аны кѳачан башларгѳа умут этгенлери белгилиди. Алай сен аланы кереклерин бериринге ышанама. Сени жититлигинг анда ачыкъланыр, жюйюсхан таулу бий!

Анна кѳайгѳылы болады.

Таубий (*жарашыулу*). Жюйюсхан полковник, мени кѳоркѳакѳ болмагѳанымы кесигиз да билесиз. Аланов Таубий кишилигин кѳргюзте билир. Бусагѳатда уа даулашны кѳояйыкѳ. Жюрегимде санга бир тюрлю харамлыгѳым болмагѳанына ыйнан. Алай, билесе, жюрегим кѳызса, айтмаз затларымы да айтычума. Жанынга тийдим эсе, кечгинлик бер.

Гордеев. Шайтан сени ызынгдан болсун. Анна, бизге чагѳыр келтир.

Анна. Бусагѳат.

Юйге киреди.

Таубий. Сизге кѳыйын болгѳанын мен билмегенми сунаса? Бу аллах урлукѳ большевиклени бир жерден тамырлары бла кѳурутсакѳ, башха жерде уа, жанкѳозлача, чыгѳып кѳаладыла. Кѳысхасы, кѳадарыбызны сагѳышы тынчайтмайды...

Гордеев. Кѳоркѳма, жюйюсхан ротмистр, битеу дуняны ангылаулу адамлары бизни жанлыдыла. Бизни шуѳхларыбыз большевиклени жер юсюнден думп этер ючюн, жукѳларын да аярыкѳ тѳюйюдюле. Тыш кѳыраллы миссияны башчылары большевикле бла кѳюрешде бизге не зат бла да, болушургѳа ыразылыкѳларын императорубузгѳа билдиргенлерин манга бир белгили адам жашырын айтханды.

Анна кѳолунда да графини бла аланы ушакѳларына тынгылайды.

Таубий. Алай а болурму?

Гордеев. Хау, алайды.

Таубий. Уллу аллах болушсун.

Гордеев. Жүйюсхан ротмистр, энди бизге кьаты кюрешир кезиу жетгенди... Бюгюн бизни полк ол жукьгьан аурудан ариуланьыргьа керекди.

Таубий. Уллу аллах бизни блады. (Анна бокаллагьа чагьыр кьуяды. Таубий бокалны алады.) Хорламыбыз ючюн!

Гордеев. Анга ишегим жокьду. Бюгюнго операциябызны хорлам бла бошалыры ючюн! (Ичедиле.)

Эшик кьагьылады. Анна келгенден пакетни алып, Гордеевха береди.

Анна. Ваня, муну санга жибергендиле.

Гордеев (пакетни окьуп). Жүйюсхан ротмистр, жюр.

Таубий. Кьайры?

Гордеев. Полкну командири бусагьатдан бери жетигиз, дейди.

Таубий. Алаймыды?

Чыгьып кетедиле.

Анна. Бла кьара ишлерин бардырадыла. Аны кьысха заманны ичинде полковой советге билдирирге керекди. (Тынгысыз болуп.) Кьалай билдиралайым?.. Аслан да былай кьеп нек кьалгьан болур?

Эшик кьагьылады. Анна кесин эшик таба атады.

Зулкьай. Таулу улу Аслан мындамы жашайды?

Анна (эшикни ачып). Хау. Алай бусагьатда юйде жокьду. Сизни анга не жумушугьуз барды?

Зулкьай. Мен Асланны атасыма. Бир кьерейим деп Кавказдан келгенме.

Анна (жарыкь болуп.) Андан бери аны айтсагьыз а. Келигиз. Аслан да келир. (Столгьа ашарыкьла

сала.) Аслан ахлуларына бир бек термилип тура эди. Сизни келгенигизге уа аз кѳууанмаз.

Зулкѳай. Бир бирни кѳрмегенли юч жыл бла жарым болады сора, кѳууанмай а?

Анна (*асыры тынгысыздан, отоуда ары-бери бара*). Сиз жолоучу, ач болгѳан болурсуз. Бир зат ауузланыгѳыз.

Зулкѳай. Оллаха, ач тѳююлме десем да, ѳтюрюк айтырыкѳма. (*Ашайды*.)

Анна. Асланны анасы бла эгечи уа кѳалайдыла? Хар кѳуру да аланы сагѳыннганлай туруучуду.

Зулкѳай. Сау бол, кѳызым, тынчдыла.

Анна. Таулуланы жашаулары кѳалайды?

Зулкѳай (*сагѳайып*). Ала да, бир бирлерин кѳууа, айланадыла.

Эшик кѳагѳылады.

Анна (*терк окѳуна*). Кимсе?

Аслан. Менме, Анна!

Анна (*эшикни ачып*). Кел, кел! Сени ким сакѳлаганын кѳремисе?..

Аслан (*атасына кесин атып*). Атам!.. (*Кѳучакѳлашадыла*.) Кѳайдан чыкѳдынг, атам?! Анам, Зубайда, Ахмат, бизникиле бары да тынч эселе?!

Зулкѳай. Шукур аллаха, бары да бек тынчдыла. Санга тансыкѳлыкѳ салам айтдыргѳандыла. (*Асланны ѳшонюнде майдалны кѳрюп*.) Жашым, бу жылтырагѳанынг а не затды?

Аслан. Барын да артдаракѳ ангыларса, атам... (*Сѳзню бурдура*.) Бу кѳыйын заманда бери кѳалай келалгѳанса?..

Анна Асланга болумну айтыргѳа адыргы этеди.

Зулкѳай. Жашым, сен чыдаялгѳанлыкѳгѳа, биз тѳзалмайбыз.

А с л а н. Сау бол, атам. Туугъан жериме, сизге бек термилеме. Эркин этселе, бауурум бла сюркелип окъуна барыр эдим. Ёзге уа, атам, элибизден не хапар? Биягъыла, алгъынча, инжилтгенлей турамыдыла?

З у л к ъ а й (*кёзю бла Аннаны кёргюзтюп*). Бу тиши-рыу тургъанлай...

А с л а н. Айт, атам, айт. Анна бизге киши адамы туююдю. Мени андан жашыргъан затым жокъду.

З у л к ъ а й (*жашы Аннаны алып тургъан сунуп*) Па-па-па! Бизге да билдирмей а, ант жетерик, алай къалай этгенсе?

А с л а н (*кюлюп*). Угъай, угъай, сен сунганча туююдю. Анна бла мен бирге ишлейбиз...

З у л к ъ а й. Алай болсун ансы, мен а келинине къуппа-къурлаймы келдим деп... Байла бла бийле уа, жашым, уялары бузулгъан саскылача, ачы къабадыла. Жарлыланы алай къабадыла, алай да — санларына тапла тюшюреди.

А с л а н. Эх, жарлы адамларыбыз...

З у л к ъ а й. Большевикле жанлы болгъанланы юйлерине от саладыла, жангыз ийнеклерин сыйырадыла. Кеслерин а, туююп, ырмах этеди. Биз да алагъа тынчылыкъ бермейбиз. Бизни жашла саулукъда алагъа тынчылыкъ къайда?! Анда бизникилеге Сергей башчылыкъ этеди.

Анна Асланга къолу бла кёргюзтеди.

А с л а н. Ыйсагъан, бусагъатда анда болсам эди. Анна, сени не эсе да бир жарсыуунг барды?..

А н н а. Хау! Полкнуну командованиясы бизни аскер бёлюмлени ишчиле бла демонстрациягъа чыгъарыкъларын билип, офицерлени къан тегерге деп, штабха чакъыргъанды. Аны къысха заманны ичинде советге билдирге керекди.

А с л а н. Кеч болгъанды, Анна. Бусагъатдан башлайбыз! Энди бизге артха къайтыу жокъду.

А н н а. Хау, энди... Аслан, солдатланы халлери къалайды?

А с л а н. Ючюнчю сотня бла тёртюнчю сотня, бизден сёз эштгенлей, чыгъаргъа хазыр болуп турадыла.

А н н а. Ол игиди. Шахарны ишчилери падчахлыкъгъа, байлагъа, бийлеге, жүйюсханлагъа къажан демонстрациягъа чыгъадыла. Биз алагъа болушургъа керекбиз. Аскер да бизни жанлы болгъанын душманла билсинле. Бар, Аслан, кеч болма!

А с л а н. Анна, атамы бери келгенин, къайда да Таубийге билдирирсе. Атамы бизни шуёхубузну юйюне элт. Атам, кьоркъма, мен намыслы ишге тебрегенме. Хар зат да иги болур. Жашынг сени бетинги жоймаз.

З у л к ь а й. Жашым, таулуланы: «Жигит тууса, халкъгъа насыпха тууады» — деучюлерин эсингде тут.

А с л а н. Сау кьал, атам. Тубемей иш кьалсакъ, бизни килеге мени жюрегими хар заманда да ачыкълыгъын айтырса.

З у л к ь а й. Жашым...

А с л а н. Анна, жолдаш «Василий» санга да бюгюн окъуна башха патаргъа кёчерге буюргъанды.

А н н а. Охо. Ахшы жолгъа бар. (Аслан кетеди. Зулкъайгъа.) Энди бизге да кетер заман болгъанды. Жюрюгюз.

Кетедиле. Бираздан, талакъ солуу этип, Таубий бла Гордеев киредиле.

Т а у б и й. Мында да жокъду. Бу итден туугъан салпы къулакъ эшек къайры къуругъан болур? (Патарда Асланны излейдиле.)

Гордеев. Бусагъатдан, тутуп, аны тюрьмеге атмасакъ, бизге болгъан мени жауума болсун...

Таубий. Биз асыры башсызла эдик ансы, большевиклени уяларында тургъаныбызны билалмагъанбыз.

Гордеев. Жаншагъанны къой да, иги изле. Тап-масакъ, салпы къулакъ эшек деп санга айтырла.

Демонстрациягъа баргъанланы тауушлары эштиледи.

Таубий (*терезеден къаран*). Майна, полковник! Ол ючюнчю сотняны аллында баргъан олду.

Гордеев (*терезеден къаран*). А-ха! Энди ол бизден къутулмаз!

Ж а б ы у

ЭКИНЧИ АКТ

Тёртюнчю сурат.

Жангыз тутмакъ туруучу юй. Аны ичинде темир ундурукъ, стол, шинтик. Къалауурла туруучу жер. Шинтикге олтуруп, Аслан мудах жырлайды.

А с л а н.

Ёксюз болуп, ёсген эдинг, Гапалау,
Кёп кыйынлыкъ кёрген эдинг, Гапалау,
Анасына жигит туугъан, Гапалау!

Къ а л а у у р н у а у а з ы. Эй, сылхыр! Аузунгу тый!
А с л а н.

Стауатынг жилин жырмал мурсады,
Сени ёлтюрген Ижаланы Муссады, ой,
Анасына жигит туугъан, Гапалау!

Жарлы къолайсызла ючюн кюрешдинг,
Алагъа жер юлюш алама дединг,
Тогъуз къама кирип ёлдюнг, Гапалау,
Анасына жигит туугъан, Гапалау!

Къ а л а у у р н у А у а з ы. Ой, анасына гыбышы ту-
гъан ит! Аузунгу тый, дейме да!

А с л а н (*сагъышланып*). Эшда, ахыр кюнюм жет-
ген болур. Не кыйын сагъатда да душманыма баш ур-

мам. Кишиликни тас этмей, ёлюмге чынтды таулуча туберме. Насып! Мен сыйлы борчуму толтурдум. Мен ёлсем да ишибизни жолдашларым бардырырла... Эй, къантулукъла, къар юзюлюп келгенча, революция сизни малтап келгенин билемисиз?! Харам жанларыгъызны къутхарыргъа кюрешмей, сиз не затха базынасыз?! (*Бираздан.*) Мен таукел халкъны жашыма. Анда бизни къарындашларыбыз азатлыкъ ючюн къан къазауат этедиле. Биз а мында душманны куркасында ёлюм ючюн угъай, жашау ючюн сермешебиз. Ма, жаз башы тангы атып келеди... Мен эртденликде кюн жарыгъын кёралмам. Таулада энди, къарла эрип, ырхычыкъла шорхулдай болурла. Мен нечик суйюучю эдим жаз башында Чегем сууну жырына тынгыларгъа! Суу жагъада жашил кырдык! Тал тереклени шууулдагъан тауушлары! Жашау!.. Жашау!.. Мени ёлтюрюрле. Энди халал анамы, жангыз эгечими да кёралмам. Сау къалыгъыз, туугъан тауларым! Сау къал, огъурлу амам! Халкъ ючюн жан берген жашны анасы жилиямаучуду, деучю эдинг. Жилама! (*Бираздан.*) Амам, мени ёлюм къоркъуу абызыратмайды. Эркинликни кюню тауларыма тийгенин кёрюрге сие эдим. (*Бираздан.*) Анна, ариулукъну кюзгюсю! Анна, сен къайдаса, къайда!..

Гордеев (*зшикден кирип*). Аскер трибуналда сени оноуунгу этгендиле... Алай мен энтда сени бла бир сёлеширге керекме. (*Ары-бери бара*). Энтда жанынгы къутхарыргъа амалынг барды... Сени мында тыянчагъынг жокъду...

Аслан. Жюйюсхан полковник, жангыласыз, битеу жарлыла мени шуёхларымдыла. Ала бери жеталсала, манга болушурла...

Гордеев. Жеталсаламы? Угъай, ол толмазлыкъ умутду! Ала бери ёмюрде да жеталмазла. Орус падчакхны тахтасыны мурдору бекди. Дунияда аны жеринден тепдиралырча кюч жокъду. Алайды да, керексиз доп-

допну кьоюп, жалан да бизни императорну хурметлигине ышансанг игиди. Жашаргъа сие эсенг, мен соргъан затлагъа тюз жууап бер. Таматагъыз ким эди? Айт!

А с л а н. Жюйюсхан полковник, заманыгъызны зыраф жоймагъыз. Мен сизге айтырымы айтханма. Мен кесим эдим... Мени кьутургъан бугъаны мюйюкюне атсагъыз да, андан башха жууап алаллыкъ туююлсюз.

Гордеев. Аякъларынгы полгъа чюйле бла урдурма. Хант тузну тамагъынгдан кьуйдуурма. Челек бла сууну уа, сен жеталмазча, кёз тууранга салдырырма. Суусапдан жана башласангдамы айтмазса!

А с л а н. Жюйюсхан полковник, большевиклени азап чекдирип бюгаллыкъ туююлсюз.

Гордеев. Большевик! Большевик! Сен не большевиксе? Сен кийик жаныуарса! Чынтды большевикле кимле болгъанларын бусагъат айтдырайым. Подпольный комитетни членлерини атларын айт, дейме да!

А с л а н. Жюйюсхан полковник, сиз соргъан затладан мен билген жокъду.

Гордеев. Бойнунгу жыжым бла буудурсам, билирсе.

А с л а н. Быллай дауну биринчи кере эштмейме.

Гордеев. Жууап бер, итден тугъан! Бизни полкуну солдатларын падчахгъа къажау ким юскюргенди?

А с л а н. Мен десем, ыразымыса?

Гордеев (*ачыудан столну жумдуругъу бла уруп*). Алдама, итден тугъан. Ол жангыз кесинги кьолунгдан келлик туююл эди.

А с л а н. Хау, кесим... жюйюсхан полковник...

Гордеев (*сёзюн бёлюп*). Аланы кьозгъалыугъа ким кёллендиргенди?!

А с л а н. Мен!

Гордеев. Сант этме! Анна бизге алай айтмагъанды.

А с л а н. Аннамы? Жюйюсхан полковник, Анна сизге бир зат да айталлыкъ туююлдю.

Гор дее в. Ийнанмаймыса?

А с л а н. Ийнанмайма.

Гор дее в. Сиз, большевикле, мени эгечим сизге ишлегенми суна эдигиз? Ол бизни контрразведканы буйругъу бла иш бардыргъанды.

А с л а н. Сизни эгечигиз контрразведкадан келгенди-ми?.. Алай суна болурса?..

Гор дее в. Анна бюгюн да сизни бир къауум адамыгъызыны тутдургъанды.

А с л а н. Полковник, эгечигиз этмеген затланы нек айтасыз? Ол аллай затлагъа къатышырыкъ туююлдю.

Гор дее в. Мен санга тюзюн айтама.

А с л а н. Анна сизни эгечигиз болгъанлыкъгъа тюзлюкню суйген тиширыуду. Ол ахшы адамды. Ол мени окъургъа, жазаргъа, орус тилге юйретгенди.

Гор дее в. Ол санга андан сора жукъ юйреткенмиди?

А с л а н. Угъай, жюйюсхан полковник.

Гор дее в. Бетсиз! Аны къой да кесинги сагъышыныгы эт!

А с л а н. Халкъгъа эркинлик излегим ючюн манга не сынатыргъызыны сагъыш этмесем да билеме. Алай сизни башкеслеригизни кёзлерине батыр къараууму къоймам. Бусагъатда мени бу жаханымден бошлап къойсагъыз этеригим да олду. Мени ёлюмню ачылыгъы къоркъутмайды. Эркинликге итиниуде не къыйынлыкъгъа да чыдаргъа мен орус большевикледен юйренгенме.

Гор дее в. Кимден, кимден?! Ма, ол сени юйреткенлени атларын айтсанг, сау къалыргъа боллукъса. Бизни император хурметли...

А с л а н (сёзюн бёлюп.) Хурметлими?.. Бир тюрлю терсликлери болмагъан адамланы къыргъан мурдаргъа мени сау къой деп, къалай жалыныр эдим?! Угъай, жюй-

юсхан полковник, угъай! Андан аллах сакъласын! Мени ёлюмден кърккъгъанмы сунасыз?

Гордеев (*ачыулань.*) Кесинги батыр сундурма. Кърккъмай а! Ёлюмден ким кърккъмайды?! Не сизни юскюргенлени атларын айтырса не да былайда окъуна къаплап къоярма!

Аслан. Ма, анга сиз алапат устасыз! Сиз мени эм мени кибик минглени жаныгъаныгъызны билеме. Алай бизни жүреклерибизде ахшы умутубузну отун ёчулталмазсыз.

Гордеев. Энтда къайтарып айтама. Таматагъызны, жалан да таматагъызны дукъумун айтсанг, санга сау къалыргъа болушурма.

Аслан. Мен да къайтарып айтама: мен билип, тамата, гитче да болмагъанды. Барын да кесим этгенме. Аны ючюн сизден кечгинлик тилемейме. Тилерик да туююлме. Эркинликге не болуп, деменгили халкъ тюзлюк кюрешде жоулгъанла ючюн сизге ачы дерт жетдирир.

Гордеев. Жаланбыдырла ол муратларына жетерикми сунаса?

Аслан. Большевик партиям хорларына толу ийнанама. Аны хорламы ючюн къанымы, жанымы да аямам.

Гордеев (*ачыудан, биягъы столгъа жумдуругъун уруп.*) Жаншагъанынг боллукъду! (*Керохун чыгъарып.*) Бусагъат комитетчилени атларын айт! Айтмасанг да, къагъып къояма!

Аслан. Ат! Нек атмайса?! Ат дейме да!

Гордеев. Анна бизге барын да айтханды, тели. Бизге сени шагъатлыгъынг керекди. Энди сен не бек тирелсенг да, алагъа болушаллыкъ туююлсе.

Аслан. Жюйюсхан полковник, сизни эгечигиз бу адамны танийды да, муну юсюнден айталлыкъды деп, билмейме.

Гордеев. Билмеймисе?! Алай эсе, малгъун, бусагъат бери келип, Анна сени бла кеси сѐлешир! Сора ий-нанмасанг кѐрюме!

Чыгъып кетеди.

Аслан (*ары-бери бара*). Анна сатлыкъ къалай болур? Угъай! Была мени алдар умут этедиле. Полковник, алай бла сиз мени алдаялмазсыз. (*Бираздан.*) Арабин, ол айтханча уа болурму?.. Энди адам быланы къайсына ийнансын?.. (*Бираздан.*) Бу жаханымден башымы алыр ючюн, жыяулай жер этегине барыр эдим.

Гордеев къалауурла туруучу жерде Таубийге тюбейди.

Таубий. Жюйюсхан полковник, не жангылыкъ?

Гордеев. Жангылыкъ болуб а. Бир адамны атын айтыргъа да унамайды. Барын да кесим этгенме деп къояды.

Таубий. Къантулукъ, ётюрюк айтады.

Гордеев. Аны мен да билеме.

Таубий. Айтыр... Зор бла айтдырырбыз.

Гордеев. Ол, тюлкюча, аман акъыллыды. Жукъ айтыр деп, ийнанмайма.

Таубий. Ол тюлкю эсе, мен а къуйругъума. Бизге керек затланы, жанын къолуна алдырып, айтдырма.

Гордеев. Аннаны бери чакъырчы. Энди аны бла да бир кѐрейик...

Таубий. Бусагъат.

Чыгъып терк окъуна ызына къайтады.

Гордеев (*Таубийни кесине базыннганына ачуланып*). Жюйюсхан ротмистр, бусагъатда полкда болунган иште сизни терслигигиз да барды...

Таубий (*тынгысыз болуп*). Мени не бла терслерге умут этесиз?

Гордеев. Аслан сизде кзуллуку этгенди. Аны большевикле бла байламлы болгъанындан бир зат къалай сезмегенсиз?

Таубий. Жюйюсхан полковник, сиз а нек сезалмагъансыз да?...

Гордеев. Нени?

Таубий. Туугъан эгечигизни не ишлегенин. Бизни патарыбызны, большевикле жолугуучу жернича, хайырланып тургъан Анна Терентьевнаны. Алай уста тасхачы эсегиз...

Гордеев (*сёзюн бёлюп*). Энди анга сендамы ийнанганса? Аны юсюнден артда сёлеширбиз. Полкнун эки сотнясыны ишчилени биргелерине кюзгалыугъа чыкъгъанлары болмагъанча бедишли затды. Аланы башчыларын къолгъа этмесек, барысы ючюн да биз жууаплы боллукъбуз. Жюйюсхан бий, тенгле болгъаныбыз себепли, сенден жашыралмайма. Бу сорууубуздан магъана чыкъмаса, бизни башыбызны сыламазла.

Таубий. Манга алай ышанганынг ючюн, сау бол, шуёхум. Аллах шагъатды, мен аны унутмам.

Гордеев. Энди бар да, Аннагъа: терк бол! — де.

Таубий. Ахшы, жюйюсхан полковник.

Кетеди.

Гордеев (*кеси-кесине*). Да, жюйюсхан таулу бий, алгъыннгы жалчынгы хатасындан, ишлеринг доюн болмагъанын кесинг да ангылай башлагъанса. Бу таулу бийчикни кёз туурамдан шашдырмазгъа керекме ансы, мени ишлериме зараны тиерикди. Алайсыз да, бу арт кеziуде ишлерим хазна туююдюле. Аслан эсе, талау эсе да мени кюнден кюннге ёсюп баргъан даражама къалай уллу заран берди.

Анна киреди.

Анна, хар зат энди аны бла сёлеше билгенинге кёре бол-
лукъду... Сени да не бла терсlegenлерин билесе... Бы-
лайда хайт демесенг...

Анна. Ангылайма, Иван. Мени кьолумдан келгенни
аямам. (*Аслан таба барады.*)

Аслан. Анна! Мен санга буйрукъну айтхан эдим
да, сен мында не айланаса?!

Анна. Мен полковник Гордеевну эгечиме. Сизни
буйругъугъуз манга неди?

Аслан. Айтханлары кертимиди? Ол къарындашынг
айтхан тюзюдю? Сен сатлыкъмыса?

Анна (*уллу кычырып*). Хау, тюздю! Мен сатлыкъ
туйюлме, сатлыкъланы излейме.

Гордеев. Гордейлары бир бирлерин сатмаучула-
рына малгъун энди тюшюнюрюк болур.

Гордеев бла Таубий къалаурла болгъан жерде турадыла. Тут-
макъ юйде хар уллуракъ айтылгъан сёз алагъа эштиледи.

Аслан (*ачыуланып*). Кёзюмден думп бол, сатлыкъ!

Анна (*биягъыча, сылтаугъа уллу кычырады*). Ул-
лу орус аскерге большевиклени аурууларын сен жукъ-
дургъанса. Сенсе сатлыкъ!

Аслан (*бютюн ачыуланып*). Кьолумдан келсе, бы-
лайда буууп кьояр эдим!

Анна (*шыбырдап*). Алай кычырма, бизге тынгы-
лап турадыла. Аслан, наным, тилейме, была айтханнга
ийнанма. Мен битеу жаным-къаным была да сизни бла-
ма... Кечигип, кеталмай кългъанма. (*Уллу кычырып.*)
Битеу комитетни членлери тутулгъандыла! Энди, не
бек аякъ тиресенг да, алагъа болушаллыкъ туйюлсе!
Мен айтханлагъа шагъатлыкъ этсенг, сау къллыкъса!

Таубий. Анна соруу эте «билмей» кёреме да!

Аслан (*уллу кычырып*). Аланы сен сатханса, сен!
(*Шыбырдап*). Къайсыгъызгъа ийнанайым?

А н н а (*шыбырдап*). Жюйюсханлагъа мен кеслерини тилчилерини дукъумларын айтханма. Ала уа манга ийнанып, кеслерини агентлерин тюръмеге жыйгъандыла. Была ишни алайлыгъын, кѣп мычымай, ангыларгъа боллукъдула. (*Къычырып*). Хау кертиди. Аланы мен сатханма! (*Шыбырдап*). Жолдаш Василий салам айтдыргъанды. Сени мындан чыгъарыр ючюн комитет не кючюн да саллыкъды.

А с л а н (*улла къычырып*). Угъай, мен анга ийнаналлыкъ туююлме!

А н н а (*къычырып*). Ийнанмай эсенг а, мангамы аманды?! (*Шыбырдап*) Ол кертиди, кертиди, Аслан, мени багъалым. (*Улла къычырып, кюледи.*) О-о, мен а артистка болаллыкъ кѣре эдим да! Бу комедияда рольуму нечик иги ойнадым!

Г о р д е е в. Бизни Анна алапат тасхачы кѣреме да... (*Ехтем.*) Аны алай мен юйретгенме.

А н н а. Полкну командири полковник Фанкуб казачий кругну жыйып, сизни асмакъгъа асаргъа буйрукъ этгенди. Ол буйрукъ тамбла эртденликде толтурулургъа керекди. Дунияда жашаргъа сие эсенг, мен айтханлагъа шагъатлыкъ эт! (*Шыбырдап.*) Ма бу пропусканы. Къарындашымы сейфинден урлагъанма Аллах буюруп, мындан къутулалсанг, бу къагъыт бла Нарсанагъа дери къоркъуусуз барлыкъса. Ары бир жетсенг а туугъан тауларынг...

А с л а н (*Аннаны сатлыкъ болмагъанына ийнанып, къууанады. Шыбырдап*). Анна! О, мени багъалы Аннам!

А н н а (*шыбырдап*). Жюйюсханла эштгенден аллах сакъласын! (*Улла къычырып.*) Нек тынгылайса?!

А с л а н (*шыбырдап*). Сени мында кѣргюнчю, ала айтханнга ийнанмагъанма.

А н н а (*шыбырдап*). Мени кѳргенлей а, ийнаныпмы кьалгъан эдинг?..

А с л а н. Хау. Кечгинлик бер.

А н н а (*къычырып*). Айтмаймыса?! Терслигинге жолугъурса! Асмакъгъа асаргъа жыжым хазырлап турадыла! Асарла да къоярла!

А с л а н (*уллу къычырып*). Елтюрюгюз! Нек турасыз?! Асыгъыз! Биз кѳпбюз! Барыбызны да асалмазсыз! (*Шыбырдап*.) Сен бери киргенде асыры ачудан, жюрегим жарылып къала эди. Сени сатлыкъ болмагъанынги билгенли, кѳлюм таулагъа тенг болду. Энди бир бирни кѳрюрбюзмю?

А н н а. Кѳрмей а?.. Кѳлсюзлюкге хорлатма. (*Къычырып*.) Ахыр сѳзюнг олмуду?!

А с л а н (*къычырып*). Хау. Андан башха жууап сакъламагъыз! (*Шыбырдап*.) Атам мени бери тюшгеними билемиди?

А н н а. Угъай. Сени аскер къауум бла башха жерге жибергендиле дегенбиз. Тюнене ингирде аны жолдаш «Василий» бла мен Кавказгъа ашыргъанбиз.

А с л а н (*шыбырдап*). Сау болугъуз. Жолдаш «Василийге» уа, Аслан ол ашхылыгъынги ѳмюрге да унутмам, дей эди де.

А н н а (*уллу къычырып*). Алыкъа санга жыйырма бла беш жыл болмагъанды. Жашлыгъынги сагъышын эт (*Шыбырдап*.) Жолдаш «Василий» да, комитетни бирси членлери да сени этген жигитлигинге уллу магъана бсередиле. Мени бери да ала ийгендиле. Бу жол да къарындашымы алдаргъа тюшгенди. Аслан, наным, не да эт да, мындан къутулургъа кюреш. Комитет сени къутхарыр ючюн битеу къолундан келгенни аямазлыгъын билесе.

А с л а н (*уллу къычырып*). Кѳзюме кѳрюнме! (*Шыбырдап*.) Анна, жаным сау болса, мен сени табарма...

Анна (*шыбырдап*). Аллах айтса. Сау кьал. (*Къычырып.*) Сен акъылдан шашханса!

Чыгып кетеди.

Гордеев. Анна, кьалай болдунг? Ёхтемлигин бир аз бюгалдынгмы?

Анна. Хау. Алай ары киргенимде ёлтюрюп къояргъа ушай эди.

Гордеев. Энди жууап этер эсе уа?..

Анна. Мен ангылагъаннга кёре, сиз анга къатылыкъ бла бир сёз да айтдыраллыкъ туююлсюз. Жаханымге ашырыргъа да ашыкъмагъыз. Тап алдаялсагъыз, ол бизге бек магъаналы затланы ачыкъларгъа боллукъду.

Таубий. Ол къачан эсе да, бирде бир сёз айтырыкъды деп, аны аузуна къарапмы турлукъбуз да? Асып къояргъа керекди.

Гордеев. Угъай. Асаргъа не заманда да жетиширбиз. Бусагъатда уа, жюйюсхан ротмистр, сорууну бардырыгъыз, эс жыйдырмагъыз.

Таубий. Ахшы, жюйюсхан полковник.

Анна бла Гордеев кетедиле. Таубий тутмакъ юйге кирип, стол артында шинтикге олтура.

Аслан, къарындашым, биз бир тау ауузда туугъанбыз. Экибиз да бир ананы сютюн ичгенбиз. Мен бери сени душманынгча келмегенме, ийнан, шуёхунгма.

Аслан (*сёзюн бёле.*) Жюйюсхан ротмистр, мен билгеннге кёре, душманла шуёх болмаучудула.

Таубий. Сени бир заманда да душманыма санамагъанма. Бу киши жеринде бир бирге не душманлыкъ этер кереги барды? Аслан, къарындашым, керексиз бурушлукъну къой. Аллахха ийнана эсенг, манга да ийнан, сени бу гяуурла ёлтюрюрлерин сюймейме. Комитетни башчылары кимле болгъанларын айтмасанг, была ашап къоярыкъдыла. Ол бери келип кетген къахмеге,

сизни сатханы ючюн, майдал берликдиле. Тилейме, была не зат сора эселе да, айт. Алай этсенг, сени ишинге жумшагыракъ къарарла. Ай юйюнге, биз эмчек къарындашлабыз, аны айтмай къойсам да, бусурманлабыз да. Иги къарындашым кирик, мен сорган затлагъа жууап эт да, башынгы жанган отдан къутхар...

А с л а н. Жюйюсхан штаб-ротмистр...

Т а у б и й (*тюзете*). Ротмистр...

А с л а н. Охо, алай окъуна болсун. Мен билип, сени жанынг кишиге аурумагъанды. Мени къадарыма былай бир жарсыгъанынг сейирди?

Т а у б и й. Жарсымай а, экибиз да таулула ушайбыз да...

А с л а н. Хау, таулулабыз. Алай сен императоргъа къуллукъ этесе, мен а жарлы халкъыбызгъа. Мен жалчыма, сен а — бий. Бёрю бла жугъутурну шуёх болуп ким кёргенди?!

Т а у б и й (*ачыуланып*). Аманлыкъ жаны бла атынг битеу да тау элlege белгилиди. Энди Россейге да билдиргенсе. Аны уллулугъуну аллында битеу дивизияны бетин жойгъанса...

А с л а н (*сёзюн бёлюп*). Сизни дивизия ючюн къарныгъыз бурмайды, кесигизни къуллугъугъузну къоруулайсыз.

Т а у б и й (*алдар умут этип*). Хау, кеси даражама къоркъгъанымы тюз ангылайса. Намысына сакъ болмагъан таулу — таулумуду? Тюзюн айтсам, сени ючюн артыкъ бек жарсымайма. Кеси сагъышымы этеме. Мени биргеме сенден сора бизден киши къуллукъ этмейди. Сени да мында жойдуруп барсам, анда манга не айтырла? Киши жеринде нек тураса, демезлеми?

А с л а н (*сагъыш этип, таукел болгъан сундуруп*). Айтырла... Айтмай а? (*Бираздан.*) Керти да былай тил тутуп тургъандан не файда?.. Жюйюсхан ротмистр, ко-

митетни таматалары кимле болгъанларын айтсам, мени башыма эркин этермисиз?

Т а у б и й (*къууанып*). Аны уа, аллах, аллах! Падчахны махтаулу аскеринде къуллукъ этген офицерни сёзюн береме.

А с л а н. Мындан чыкъгъанлай, юйюме кетерге уа эркинмеми?

Т а у б и й. Аны мен бойнума алама.

А с л а н. Алай эсе, мен бираз сагъыш этерге керекме.

Т а у б и й. Оюм этерге жарым сагъат боллукъду. Мен ол заманнга къайтырма. Биз соргъаннга тюз жууап берсенг, кеси жанынгы къутхарыу бла бирге ахлуларынгы жанларын да сакълайса... (*Кетерге бурулады*).

Жабыу иги да жабылгъынчы, гюрф! — деп бир тунукъ таууш эштиледди.

А у а з. Ой-ой...

Ж а б ы у

Бешинчи сурат

1918 жылны март айы. Биринчи суратны декорациясы. Хаджибатырны юйю. Чабып келген атланы туякъ тауушлары эштиледди. Жабыу ачылгъанлай. Т а у б и й н и юсюнде офицер кийимлери да тозурап, имбашларында чынлары да болмай, сол кёзю да къара байлау бла байланып, саууту бла, талакъ солуу этип, къабакъ эшикни къатына жетеди.

Т а у б и й (*къычырады*). Эй, юйде ким барды?! Бу юйде жаны ичинде болгъан адам бармыды?!

Жукъусурап А й ж и я к ъ чыгъады.

Анам! Анам! Сенмисе?!

А й ж и я к ъ. Ах кюнюм, жашчыкъ келген ушайт да? (*Чабып жашын къучакълай.*) Мен сени кёрмегенли, не заман болады... Кел юйге, жаным, кел! Оу сени былай кёргюзтген аллахха жаным къурман болсун.

Таубий. Атам а кьайдады? Кьалгъанла да кьайда кърюнмейдиле?

Айжиякъ. Чожакъланы бий атангы Нальчикге чакьыргъанды да, андады. Кьалгъанла да аны биргесине кетгендиле. Анда, не эсе да бир кьаугъа барды...

Таубий. Мында адам кьоймаймы кетгендиле да?.. Дуниягъа кьан жауа тургъанлай, жаннетге тюшгенча, былай уллу кёллюлюк этип, кьалай тура болурла.

Айжиякъ. Аурунг алайым, жашчыкъ, бизни ючюн жарсыма. Элкъурут бла Атабекни таный болурса? Аланы бизге кьалауургъа кьоюп кетгендиле.

Таубий. Элкъурутму?.. Бир гуппур, уллу бурун кьарамыйыкъ болуучу эди, ангамы айтаса?

Айжиякъ. Хау, балам, хау. Ол кьарамыйыкъгъа айтама.

Таубий. Аланы терк окъуна бери бир чакьыртчы.

Айжиякъ. Бусагъат чакьыртаим, бусагъат.

Кетеди.

Таубий. Тегерекни ёртен алып, аягъыбыз басхан жер оюлуп баргъан заманда, была уа, кьайгъысыз, дуняда бир палах да болмагъанча, ырахат турадыла. Жазбашы ырхыча, болгъанны ууатып келген революциядан, большевикледен, кьара кьулланы кьозгъалыуларындан былагъа хата жетмезлик суна болурла...

Айжиякъ, аны ызындан а—Элькъурут бла Атабек киредиле.

Айжиякъ. Ма, жашым, ала.

Элкъурут. О-хо! Кёз жарыгъыбыз келип турады да! Сау кел, багъалы бийибиз! Энди аллах сени, жюз жылланы юйюнгден айырмасын!

Атабек. Аллах сени ёмюрюнгю узакъ этсин!

Элькъурут Таубийни этегин уппа этеди. Атабек а бийни аллында баш урады.

Т а у б и й. Да, фасыкъла! Журтуму былай сакълай эсегиз а доюн сакъламайсыз! Уручула мени мюлкюмю тонайбыз деселе, шалбарларыгъызыны сыдырып кетселе да, уянырыкъ туююлсюз! Қъарап къарагъынчы, мен сизни къапха жыярма!.. Къысха заманны ичинде!..

Э л к ъ у р у т. Багъалы бийибиз, жукълай кълмагъанбыз. Ат орунланы ариулай тура эднк!..

Т а у б и й. Гаянгы къыс да, бери къулакъ сал! Абрек Асланны атасын таныгъаныгъыз бармыды?! Аты да не эди... А-ха! Зулкъай.

Э л к ъ у р у т. Хау, Зулкъайды! Сени уллулугъунг, аны мен таныйма.

Т а у б и й. Бусагъатда ол элдемиди?

Э л к ъ у р у т. Угъай, жюйюсханым, ол элде кёрюнменги иги кесек болады, юйюнде къатыны бла къызындан сора киши да жокъду.

Т а у б и й. Зубайдамы? Ол бизни къарауашыбыз болуучу къарамашакъчыкъгъамы айтаса?

Э л к ъ у р у т. Хау, бийим, анга айтама.

Т а у б и й. Алай эсе, иги тынгылагъыз. Аны бла къаугъагъызыны битеу эл эштирча этигиз! Сора бери сюйреп келигиз! Тюшондююзмю?!

Э л к ъ у р у т. Тюшонмей а?.. тюшондюк, жюйюсхан бийибиз. Биз аны къарап къарагъынчы, аягъы басханы кёзюне кёргюзтмей бери жетдирейик.

Т а у б и й. Барыгъыз. Атыма сакъ болугъуз. Арбазда илгичге тагъылып турады.

Э л к ъ у р у т бла Атабек кетедиле.

А й ж и я к ъ (*тынгысыз болуп*). Жашым, аурунг алайым, Зулкъай къызын а не этесе?..

Т а у б и й. Анам, артда барын да ангыларса. Мен бек ачма, бир иги сыйлат.

Чабып келген атланы туякъ тауушлары эштиледи.

А й ж и я к ъ (*къабакъ эшик таба барын*). Ма, ата-

нгы жыйыны да жетди. Балам, ол тюрьмеде болгъан зат-
ла ючюн атанг санга бек ачыуланып турады. Не болсун,
аны дыгъылына къатылмазгъа кюреш.

Хаджибатыр киреди.

Таубий (*атасыны аллына барып*). Атам! Салам
алейкум, атам! Мени танымаймыса?..

Хаджибатыр. Тапхан анангы аллына ол та-
ныялмазча болуп келги эдинг, башыбызны эл бедишлик
этмесенг, итден туугъан ит. Дагъыда, уялмай, къалай кё-
рюнесе! Аланладан къоркъакъ чыкъмагъан эди. Сен
аман а дукъум бетин жойгъанса! Бир сюрюучю жаш
сени, битеу да Россейге белгили офицерни, эл бедиш-
лиги этип кетгени эсиме тюшсе, ичим от жанады. Ол се-
ни шалбарынгы теше туруп, ёлюпю жата эдинг! Ты-
кыраякъла аны юсюнден жыр этгендиле да, аны айтма-
гъан жокъду. Адамладан асыры уялгъандан, эшикге ба-
шымы къараталмайма. Къартлыгъымда къалай бедиш-
лик этдинг, эшек! (*Къамчи бла уругъа кериледи*).

Таубий. Атам, сабыр бол, мен айтханны да бир
эшт!..

Хаджибатыр. Эштмейме!.. (*Таубийни имбашла-
рында чынлары болмагъанын эслеп*). Тох-та, тох-та!..
Ротмистр чынларынгы уа къайда жокъ этип келгенсе?!
Акъ боллукъ! Анса уа, ол бир бедишлигинг аз эди,
энди аны юсюне да мени акъ башыма жангы бедиш
алып келмесенг а!..

Таубий. Атам, анда мингле бла адамла жоюлгъан-
дыла. Сен а чынла къайгъылы боласа. Мени сёзюмю эш-
те эсенг, эшт, эштмесенг да, бусагъатдан ызыма
къайтып кетеме! Уллу аллах бла ант этеме, энди мени
аягъым бу юйге басмаз!..

Айжиякъ. Оу кюнюм, балам, алай айтма. (*Хад-
жибатыргъа*). Э киши, ёлгенлеринги жаны ючюн, алай
этме да, жашынгы сёзюне бир тынгыла.

Х а д ж и б а т ы р. Аузуңгу тый, кокабаш алмосту! Сен манга жаш табама деп, муну тапмагъы эдинг да, бир иги ит кючюк тапхы эдинг!.. Уялмагъан гажи, сен да мени эл бедишлиги этер ючюн кьоймагъанса.

Т а у б и й. Атам, акъылданмы шашханса, анама аллай хиликга затланы къалай айтаса?!..

Х а д ж и б а т ы р. Хау, энди мен сизии бла акъылдан шаша тебрегенме! Сен офицер чинларыңгы, намысыңгы да тас этип, урушдан къачып келгенсе! Битеу ахлуларыбызны бетлерин жойгъанса!..

Т а у б и й. Атам, сени бу ачы сёзлеринге, жүрегим мындан кёп тёзалмайды. Мен кете барайым. Алай артда къаныңг суууса, эрнинги къабарса. Алай...

Х а д ж и б а т ы р. Сокъуранырсамы дейсе? Хау, сокъураныргъа да болурма. Алай сени ючюн угъай, санга къоратхан кыйыным ючюн... Беги болмагъан бетсиз, адамладан уялмай эсенг да, туугъан таулуларыңгдандамы уялмайса?!

Т а у б и й. Угъай, атам, аланы алларында мени тюк чакълы бир терслигим жокъду. Атам, энтда тилейме, женгиллик этме да, мен айтханнга бир тыңгыла. Сора...

Х а д ж и б а т ы р. Да, айт, тыңгылап сени ненге тыңгылайым!.. Энтда бир «жигерлигинги» айтып, «кьюандырлыкъ» болурса да, айт, тыңгылайма.

Т а у б и й. Атам, ол жаханым кюн, ишни къалай болгъанын кесим да билмейме. Аллах юююн кьурутрукъ, бирси офицерлени сорууларына жууап этмей тохтагъанда, бар да сен бир кёр деп, мени жибердиле. Ол фыргъауун а, «биза сагъыш этерге кьойсанг, санга айтырма» деген эди...

Х а д ж и б а т ы р (*сёзюн бёлюн*). Да, башы болмагъан башсыз! Ол ач бёрюге къалай ийнанганса?!

Т а у б и й. Атам, сёзюю бёлмей, тыңгыларгъа айтхан эдинг да?..

Х а д ж и б а т ы р. Охо, энди чырмамам, тыңгылайма.

Т а у б и й. Мени да эшик таба бурулгъаным... Андан сора жугъуму да билмейме... Мени эмчек къарындашым, урушда юч жыл бла жарымны денцигим болуп, ол мени хайырымдан аз жаханымден къутулмагъан эди, сора ол манга аллай бетсизликни этер деп, кимни эсинде бар эди... Юч кюнден сора, эсими жыйып къарагъанымда, госпитальда жатып тура эдим. Сен манга урушаса. Алай мен хар кимге да ыйнаныулугъум ючюн азмы сокъуранганма... О-о-о! Ол харам бёрю! Мени кёп ахшылыгъымы кёргенди. Анамы берген сютю бла ант этеме, анга мен жюзлеп дерт жетдирirme! Энди ол мени «хатеримден» бёрюча улур!..

Х а д ж и б а т ы р. Ол бош хапарды, бош. Бусагъатда былайда этген антынга кертичи болсанг, барын да кечерме. Ётюрюкчю болсанг а, харам этерме!

Т а у б и й. Атам, антыма ётюрюкчю болгъан угъай, ол душманнга, сен да къарап тургъанлай дерт жетдирirme.

Х а д ж и б а т ы р. Мен излеген да олду... Алай, жашым, теркирек болдуругъа кюреш. Кёп сакъларыкъ туююлме... Айтханынгча этип, башыбызны аны бедшинден алмасанг, менден ыразылыкъ излеме. Ёмюрде экибизге жарашыулукъ болмаз! Сора уа сора?..

Т а у б и й. Сора, «Абрек» бир большевик нёгери бла тюрьмеден къачханды. Тюрьмеден къача баргъандыла да, станцагъа жетгенлей, кеслерича, эшалон бла бир къаугъачы солдатха тюбегендиле. Ол къутургъан итле уа угъаймы дерик эдиле... Ала асмакъгъа асаргъа сюд этилип тургъан большевиклени тюрьмеден чыгъаргъандыла. Бизни полкнуну командирлерин а, аланы орунларына тюрьмеге жыйгъандыла. Насыпха, мен ол заманда госпитальда эдим... Битеу Россейни революция алгъанды. Падчакны тахтадан тюшюргендиле. Кёп да мычымай, болжаллы правительствону буйругъу бла жангы командирле келгенлей, полкда жангы къозгъалыула башланганды-

ла. Аны себепли полкга жангы адамла алыргъа мени бери жибергенлерин сен да билесе.

Х а д ж и б а т ы р. Хау. Ол алай болсун. Сен а?.. Сен, андан бери къайда айланганса?

Т а у б и й. Госпитальдан чыкьгъанлай, мени техинский полкга жиберген эдиле. Петроградха барып, анда большевиклени гунч этерге деп, Генерал Карниловну бизни аскер бѣлумге буйругъу барды, дегенлеринде, асыры къууангандан, ур-р-ра деп, миннген эдик...

Х а д ж и б а т ы р. Ур-ра! деб а алай кѣп кычырмаган эдигиз! Асыры къоркьгъандан, Петроградха да жетмей, ызыгъызгъа къайтып кетгенсиз, сатлыкь итле!

Т а у б и й. Сатлыкьламы? Сатлыкьла биз туюлюбюз, сизсиз! Сатлыкьла болмасагъыз, большевикле акьсакъал къартладан бусурман делегатла къурап, аланы биргелерине да, Асланны сирке сакъал атасы Зулкъайны, бизге чырмау болургъа жибергенлерин эслемей нек бошлап къойгъан эдигиз? Ала уа, бизни аллыбызгъа келип, жашларына: «Жарлылагъа къажау сюелмегиз, бизни халкъ келечиге жибергенди»,— деп эшалонланы тыйгъандыла. Сора, атам, сен, битеу таулу бийле бла бирге, кесинги терслемей, бизни нек терслейсе?

Х а д ж и б а т ы р. Биз да мында итлени суугъа сюрюп айланмайбыз... Къаугъачыла тауларыбызны гумулжуклача алып, байланы, бийлени журтларына от салып малларыбызны урлап, бийлик этген жерибизге, сууларыбызгъа чабыуул этип тохтамайдыла. Биз къайсы бирине жетишейик?.. Аланы асмакьгъа асып, илишаннга салып бошайлмагъанбыз да, энди ол юйсюз кюйсюзле богъурдагъыбыздан алып тохтагъандыла. Терк бойнунда жашагъан халкъла съездлеринде совнаркомну комиссарларын къабыл кѣргенлерин эштгенмисе? Ол да бизни башыбызгъа таш болуп тийгенди. Алыкьа биз саулукъдан Кавказда власта тѣзмебиз... Сиз а, падчахны «жигер» офицерлери, таматарыгъыз да болмай, сылхыр къой-

ла киби́к, кѡайры болса жыйылып кѡалгѡансыз! Ёту болмагѡан хомухла! Асыры жунчугѡандан, не этеригизни да билмейсиз!

Таубий. Кечгинлик бер, атам! Не этерибизни уа билебиз. Бизни отрядларыбыз большевикле бла кѡаты урушлагѡа хазырлана турадыла. Кѡысха заманны ичинде биз аланы битеу Кавказдан будуман этип кѡыстарбыз. Ашыкѡма, атам, аланы биз, дуниядан сибирип, кѡызылланы жукѡгѡан аурууларындан Кавказы эркин этербиз. Аллах айтса, биягѡы хар затха да ие болурбуз! Дагѡыстанда правительствону чакѡырыуу бла битеу таулу полкла Кавказгѡа жетип келедиле. Аланы кѡбюсю мындады. Кавказы бек сайлама жашларын кесибизге кѡошуп, кѡысха заманны ичинде ахыр сермешге чыгѡарыкѡбыз. Мени жан бла тѡммек киби́к шуѡхум полковник Гордеев уллу магѡаналы жумуш бла Нальчикге келгенди. Атам, бюгюн ол бир кѡауум нѡгери бла бизге келликди. Анга, тийишлисича, кѡонакѡбай болурунгу тилейме.

Хаджибатыр. «Алай боллукѡду, былай боллукѡду, хазырлана турабыз», ала бары да игидиле. Алай бизни тау ауузларыбыз, кѡп мычымай, кѡызыл отрядлары кѡолларына тюшериклерин а билемисиз? Кѡнделен кѡызылладан толгѡанды. Нальчикни да тѡгерегинден кѡуршалагѡандыла, дейдиле.

Таубий. Кѡоркѡма, атам. Алыкѡа кѡызылла узакѡдадыла. Ол большевиклени ётюрюк хапарларыды.

Хаджибатыр. Ётюрюк хапар тѡйюлдю. Аны бизге Чежокѡланы бий билдиргенди. Кѡызыл отрядлары барына да башчылыкѡ этген а ол бери келиучю оруслуду дейдиле.

Таубий. Не оруслуду ол?

Хаджибатыр. Атына да Сергейми дейдиле, не дейдиле? Зулкѡайны кѡан ауузлу боллугѡу да командирлериди, дейдиле.

Таубий. Аны аллайлыгын барыбыз да билебиз. Алай, атам, аллах бла ант этеме, бюгюнден ары мен аны командир угъай, кюл этерме...

Хаджибатыр. Хау, юйге кирип турсанг а, ол сени аллынга кеси келир.

Айжиякъ. Оу эшигим, балам, кесинги кыйнама, аны окъ тиймез дууасы барды, дейдиле...

Таубий. Биз аны окъсуз да жоярбыз... Атам аны асмакъгъа асама деп муратына жеталмагъанды. Мен а асарма. Аны, аман акъыл бла, къолгъа жыяргъа керек-биз...

Айжиякъ. Ах, кюнюм къарангы, ол аман окъ тие-рикден башыбызны къалай къутхарайыкъ?

Таубий. Аны ол эгеч кибигин жюкге алып, хапарын элге жаяргъа керекди.

Хаджибатыр. Андан сора уа?

Айжиякъ. Ах-ха! Энди мен да ангыладым...

Таубий. Аслан эгечини юсюнден аллай хапар эштсе, аны къутхарыргъа жанын атмай амалы жокъду. Биз а, марап туруп, ол арбазгъа киргенлей, тегерегинден алыр-быз.

Хаджибатыр (*къууанып*). Аламатды. Энди, къатып, бусагъатдан тилчи Хорасанга бар да, бюгюн жашыбыз жер жапхан аскери бла большевиклени жокъ этерге келеди, де. Ол къахмеге этеригибизни да айт. Сора Хорасан да Хорасан туююлдю, къарап къарагъынчы хапарны битеу элге жаймаса.

Айжиякъ. Аллай затха уа Хорасан сау болса... Асланнга ол хапар садакъ окъча, жетерча этер.

Хаджибатыр. Алгъы бурун ол гажайны къолгъа этейнк.

Таубий. Ары сени стражниклеринги жибергенме. Ала аны, аягъы басханны кёзю кёрмезча, терк жетдирирле.

Хаджибатыр. Алай эсе, мычыма, къатын.

Ай жиякъ (*жаулуғун кысы*). Ол аман окъ тирекке бир кёл кенгдирип ёлсем, манга ёлдю деп, жиямагъыз.

Арбаздан тышында бир тауушла чыгъадыла.

Хаджибатыр. Энди бу уа не къауғады?

Ай жиякъ. (*къабакъ эшик таба барып*). Жетди-ле!.. Элкъурут, эки къолун да артына байлап, алып келеди. Къара къулла да ызындан, «биз сизни дуняда къоймабыз», деп жаныдыла.

Таубий. Жанысынла. Ала бизге не эталлыкъдыла?..

Элкъурут Зубайданы жыжым бла сюйреп келеди.

Ах-ха! Эмчек эгешчигим, келдингми?.. Кел, уялма, кел. Юйге жууукъ бол. Бу ариу къолчукларынгы жыжым ачыта да болур, алай юйренип къал. Биз санга берлик азапны къатында ол бошду. Санга алай жер къабаргъа тюшерикди, алай да, асыры азап чекгенден кёзлерингден къан тамар!..

Зубайда. Адам ашаучула, сизни андан башха затха хунеригиз болмагъанын ким билмейди?! Сизге, менден не керекди?! Жамауат! Мени бу мурдарладан къутхарыгъыз! О-о, жангыз билегим, Аслан! Эгечинги жыйын бёрюлени къолларына тюшгенин билмеймисе?!.. Мени болушлукъ излегениме къууанганмы этесиз?! Угъай, сизден кечгинлик тилемем. Не да кёлсюзлюк этип, кёз жашларымы тёмем. Сиз менден жууап алалмазсыз!

Таубий. Жууапмы? Жангыласа, ахшы къыз. Жууап алгъан угъай, бёрюча улутурбуз! Ары тюп юйге атыгъыз да, аллындан кирит салыгъыз.

Хаджибатыр. Атабег а, къайда кёрюнмейди?

Элкъурут. Жюйюсхан полковник, пристоп, алгъа бирге эдик, артда уа, къоркъуп, бир жары бурулмагъан эсе, билмейме...

Х а д ж и б а т ы р (*Элкѳурутха*). Бу кѳахмени тѳоп юйге атыгѳыз да, эшик юсюнден бир жары тепмегиз. Ычхындырсанг, жанынгы чыгѳарып кѳолунга берирме! Кѳатын, сен а бююн бери уллу кѳонакѳ келликди да анга, тийишлисича, кѳонакѳбай болургѳа кюреш.

А й ж и я к ѳ. Ахшы, жаным. Мен хар затны тынгылы этдирirme.

Х а д ж и б а т ы р. Эй жаш, сен а арып келгенсе. Юйге бар да бираз солу. Бу юсюнде хуртдакларынгы тешип, офицер тѳуйюлмюсе, тизгининги бираз жый.

Т а у б и й. Ахшы. Сен а дерт жетдириуге кѳараргѳа хазыр бол...

Ж а б ы у

ЮЧЮНЧЮ АКТ

Алтынчы сурат

Уруш баргѳан жерде Кѳызыл аскерни штабы. Узун стол. Столну тѳегерегинде шинтикле. Стол юсюнде телефон. Кѳабыргѳада уруш карта. Мюйюшонде отрядны кѳызыл байрагѳы кѳрюнеди. Стол артында олтуруп, А н н а кѳагѳыт жазады. Телефон зынгырлайды.

А н н а (*трупканы алып*). Отрядны дежурнасы тынгылайды! Не?! Ахшылыкѳ кѳр! Угѳай, жолдаш комиссар, алыкѳа келмегендиле! Тынгылайма! Биринчи сотнядамы?! Андан сора уа?.. Ахшы, жолдаш комиссар! Хау, ангылагѳанма!.. (*Трупканы жерине салып, биягѳы сводканы жазады. Эшик кѳагѳылады*). Келигиз!

З у л к ѳ а й. (*Бир билегин ѳрге тагѳып, кеси да, асыры арыгѳандан ырмах болуп, киреди*). Кюнюнг ахшы болсун! Сен кимни кѳызыса? Мен сени кѳайда эсе да кѳрген болурма дейме, эсима тѳюшюралмайма ансы.

А н н а. Мен а сизни, кѳргенлей окѳуна, таныгѳанма. Сиз Асланни атасысыз да?

Зулкъай. Хау... Тох-та! Энди мен да таныдым. Ол мен жашымы кёрюрге баргъанымда, анда бир кыыз ишлей эди... Жашымы тутханларында... Ай, юйюнге, мен келиним сунган эдим да... Ол сен туююлмюсе?

Анна. Олма. Анда мен къабарты полкда къуллукъ этиучем. Бери да ол полк бла келгенме... Энди кызыл отрядны штабында ишлеп, дохтурлукъ да этип турама.

Зулкъай. Алай эсе, кызым, ахшы муратынга жет. Мен а сени мында къонагъымча угъай, кызымча кёрюрме.

Анна (*шинтик бере*). Нек сюелип турабыз? Олтурайыкъ.

Зулкъай. Жашаулу бол. Олтура турургъа заманым жокъду. Кызым, атынг да, Аннамы болуучу эди?

Анна. Андан бери мени атымы да къалай унутмай турасыз?..

Зулкъай. Э-э-э, балам, ахшы адам унутулмаучу-ду... Бу къагъытны Чегем отрядны командири сизни командирге жибергенди. Муну терк окъуна анга тапдырыргъа керекди.

Анна. Командир мында жокъду... Комиссар да эртденликде аскер бёлюмлеге кетгенди. Ол андан алай терк къайтырыкъ туююлдю.

Зулкъай. Сора не этейик да?

Анна. Бираз сакъларгъа тюшерикди. Жолда акъ гвардиячылагъа кёрюнмей, къутулгъан кыйын болур эди?..

Зулкъай. Оллаха, тынч а туююл эди. Да, кызым, ала аман акъыллыладыла. Бизни борчубуз а алагъа алдатмауду. Туугъан тауларыбызны агъачы, ташы да бизни жанлыдыла... Душман окъ сол билегими аз-маз сыдыргъанды. Болса да, къайгъырмаз, уллу жара туююлдю.

А н н а. Мен медсестрама да... Андан бери аны манга айтмай нек турасыз? Тутчугъуз бери... Байлайыкъ... Терк болугъуз... *(Зулкъайны билегинде байлауун тешип, жангыдан байлайды)*. Ачыймыды? Ачымай а... Бу сагъат арну жууайыкъ да, дарман салайыкъ. Энди эки—юч кюнден сау боллукъду.

З у л к ъ а й. Саулукълу бол, къызым. *(Бираздан.)* Иги кесекден бери жашдан хапар билмейбиз да, бек жарсып турабыз.

А н н а. Алай эсе, мен сизни къууандырайым: Асланны бирлешген отрядха командирге салгъандыла. Аны отрядыны штабы да мында боллукъду. Кёп мычымай, ол отряды бла бери келир.

З у л к ъ а й. Жашаулу болгъун, нечик иги хапар айтдынг. Мени къагъытымы да Асланнга бериргеми керекди?

А н н а. Хау. Алай ол келгинчи, аны орнуна комиссарыбыз ишлейди. Отрядда хар затха ол оноу этеди. Сени жумушунгу да ол къайгъысын кёрюр.

З у л к ъ а й. Қъызым, мени къууандырдынг. Алладан алай къууан. Ишим, тейри, бек ашыгъышлыды. Алай неди амал? Бираз сакълайым.

А н н а. Ашыкъмагъыз, ким биледи, Аслан келип къалыргъа болур. Ол да къууаныр.

Телефон зынгырдайды.

Дежурна тынгылайды! Ахшылыкъ кёр, жолдаш Петров! Мында жокъду. Аскер бёлюмледеди. Келсе, не айтырма? Не зат? Жолдаш Ленин ишчилени инжитирге кишиге да эркин этмейди! Бир къауум осал адам а, кеслерин революциягъа къошулгъан сундуруп, ала этмеген хыйлала жокъдула.

Комиссар эшикден кирип, Аннаны айтханына тынгылап турады.

Хау, жолдаш Петров, хау! АллаЙлагъа революцияны душманларынача къараргъа керекди! Комиссар айтырыкъ да олду!

Комиссар. Аперим, Анна! Тюз айтаса. Трупканы бери берчи. Петров! Хау, комиссарма! Не болгъанды дейсе?! Эштдирип айт!.. Алаймыды?! Алай эсе, жолдаш Гордеева сизге тюз жууап бергенди. Мен айтырыкъ да олду. Хайт дегиз! (*Трупканы жерине салады.*)

Анна. Жолдаш комиссар, отряд бла шагъырей болдугъузму?

Комиссар. Болмай а. АллаЙ жигитле бла, не къаты урушха кирсенг да, къоркъуу жокъду... Солууда да эрикмессе... Жашла кызыл байракъны къолгъа алып, аланы Къабарты-Малкъаргъа шуулдатып жетдирирге буйрукъ сакълап турадыла.

Анна (*къагъытны узата*). Жолдаш комиссар, муну чегемли партизанла бери жибергендиле.

Комиссар. Тутчу, бери... (*Бираз окъуп*). Анда партизанланы халлары къалайды... А-ха! Ангыладым... Салам алейкум, жолдаш Таулуев!

Зулкъай. Алейкум салам, жашым. (*Аннагъа*). Къызым, бу мени къайдан танийды... (*Комиссаргъа*). Айып этме, мени къайдан танийса?

Комиссар. Сен Асланны атасы ушайса да?

Зулкъай. Алайды. Жолдаш комиссар, сен а кимни жашыса?

Комиссар. Кёнделенде Элдарланы Махмутну.

Зулкъай (*къууанып*). Омар болурмуса?

Комиссар (*ышарып*). Олма.

Зулкъай (*къучакълашадыла*). Да, юйюнге ахшылыкъ, андан бери «жолдаш Таулуев» деп турмай, аны айтсанга!

Комиссар. Жууугъунгу таниялырмыса, дей эдим.

Зулкъай. Мен сени кёрмегенли он жылдан атла-

гъанды сора къалай таныяллыкъ эдим? Андан бери, Омар, не ишлеп айландынг?

Комиссар. Элибизден кетгенли, манга кѣп жерлеге барыргъа тюшгенди, Бакуну заводларында ишлегенме. Анда революцияны жашырын ишлеген къауумуна къошулгъаным ючюн, жандармерия тутуп, узакъ северге жиберген эди. Андан къачып, биягъы жолдашларым бла революцияны ишин бардыргъанма. Энди уа кѣресе, барыбыз да бирге акъ гвардиячылары ууатабыз...

Зулкъай. Жашым, сен да къыйынлыкъ кѣрю ючюн къалмагъанса. Алай болса да, хайт де! Мен терк окъуна ызыма къайтыргъа керекме. Къагъытыма жууап беригиз да, кете барайым. Жашым жетгинчи сакълар заманым да жокъду.

Телефон зынгырдайды.

Комиссар (*трупканы алып*). Тынгылайма! Хау, менме. Не зат дейсе?! Хо бир да, юйюнге!.. Кѣпмюдюле?! Не да болсун, мындан болушлукъ жетгинчи, тыяргъа кюрешигиз! (*Трупканы салып, дагъыда алып*). Элдаровма! Ол запаса тургъан эскадрондан жыйырма атлыны «эменлиге» жиберигиз! Душманны алагъа не эсе да бир умуту барды!.. Терк болугъуз! (*Трупканы жерине салып*). Зулкъай, биз сизге патронла, гранатла да берейик. Алай сауутланы душманладан сыйырыргъа кюрешигиз.

Зулкъай. Оллаха, аладан да алабыз. Алай кѣп сермеширге тюшеди да, жетишдиралмабыз ансы.

Комиссар. Хау, кѣп сермеширге тюшеди... Сауут да аны себепли кѣп керекди...

Зулкъай. Большевиклени тюзлюк ючюн кюрешгенлерин, тау элlege барып, анда барына да ангылатханбыз. Байлагъа, бийлеге, эфендилеге алдатханла бар эсе ле да, эллилени асламысы бизни жанлыдыла.

Комиссар. Ол бек ахшы ишлеригизден бириди. Къаллай бир керек болса да, сауут табарбыз.

Телефон зынгырайды.

Тынгылайма! Не дейсе! Келгендилеми?! Ахшы! Не иги болду!.. Сора адамланы бираз солума къююгуз! Къалайгъа барлыкъларын артдаракъ билдирибиз. (Трупканы жерине салып.) Зулкъай, ач болурса? Бар да, ауузланып, бираз солу. Ингирде санга нёгерле да къошарбыз. Сауутланы да жюклеп, жолгъа чыгъарсыз.

Зулкъай. Бразыма, жолдаш комиссар. Жашым, санга энтда бир сорлугъум барды...

Комиссар. Сор, Зулкъай, сор.

Зулкъай. Мен ангылагъаннга кёре, сен жолдаш Мироныч бла шагъырей болурса, дейме.

Комиссар. Айхай, Сергей Мироныч бла мен шуёхлабыз. Бирге кёп айланганбыз. Жашырын организацияда бирге ишлегенбиз.

Зулкъай. Алай эсе, айып этме, санга бир тилегим барды...

Комиссар. Айт, бизни къолубуздан келлик зат эсе, болушурбуз.

Зулкъай. Тилегим да олду... Бу дуня къозгъалгъан кезиуде кимге не боллугъун аллах биледи. Мени Асландан сора жашым болмагъанын билесе. Ол юйдегили болуп, аны сабийлерин ыйнакъларгъа сюе эдим. Анасы да жарсыйды. Тенглеринден айтдырып кёргенбиз. Кесине да бир иги къызы хазырлап турабыз. Ол а, жерибизде акъ гвардиячыланы жокъ эткинчи ол ишни сагъынмагъыз, деп къояды. Омар, иги жаным кибик, Миронычни кёрсенг, мени бу жарсыууму айтмай къойма. Асланига юйдегили болургъа буйрукъ этсин. Ол Мироныч айтханшы этерикди.

Комиссар. Ахшы, айтырма.

Зулкъай. Жашаулу бол, балам.

А н н а. Сиз сайлагъан къызны Аслан жаратырмы да?..

З у л к ъ а й. Жаратмай а?.. Битеу элибизде андан иги къыз жокъду. Чырайы эсе, суратха ушайды. Асыры тынчдан а токълу кибикди...

А н н а. О-о-о, алай тынч къыз эсе, ол Аслан бла хазна келишалмаз...

К о м и с с а р. Акъсакълал, башха затлагъа болуп, сормай турама. Элибизде хал къалайды?

З у л к ъ а й. Оллаха, мен ары бармагъанлы иги кесек болады. Байла бла бийле бек кыйнайдыла деп халпар барды. Бютюн да полковник Хаджибатырды жашатмагъан, жаханым туюккюю болур эсе.

К о м и с с а р. Анга биз жаханымни бу дуняда да сынатырбыз. (*Бираздан.*) Жолдаш Ленин бусагъатда элдеде байла бла бийлеге эс жыйдырмагъыз, деп юретеди.

З у л к ъ а й. Ле-ни-н! Ой, ол сау къаллыкъ нечик тюз айтады! Байла бла бийле эс тапсала, бизге жашау къайда? Эфендиле да аланы тартыуларына тепсейдиле. Мен сизни ишигизден чырмап тура болурма... Айып этмесегиз, отрядда тенглерим кепдюле. Алагъа да бир тубейим. Жаш келсе, мында болгъанымы айтырсыз.

А н н а. Бек ахшы.

З у л к ъ а й кетеди. Телефон зынгырдайды.

А н н а (*трупканы алып*). Дежурна тынгылайды! Бери жиберигиз. Жолдаш комиссар, таудан биреу бир бек ашыгышлы иш бла Асланны излей келгенди, дейдиле! Ким биледи... молжалгъа салмазча иш эсе уа... Къалауурлагъа аны бери жиберигиз, дегенме.

К о м и с с а р. Тюз этгенсе. Келсин...

А т а б е к бла Д а х и р киредиле.

А т а б е к. Эркин этемисиз?

А н н а. Қелигиз! Жолдашла, олтуругъуз. Жумушугъузу айтыгъыз.

А т а б е к. Таулуев Асланнга туберге сюе эдик. Ишибиз бек ашыгъышлыды...

А н н а. Ол мында жокъду. Терк башына кетип турады.

А т а б е к. Аллах, аллах! Алай узакъдамыды?.. Энди уа не амал?..

А н н а. Не болгъанды? Не жарсыуугъуз барды?

А т а б е к. Биреулен кыйынлыкъгъа тюшгенди... Асланнга тубемей, амалыбыз жокъду.

А н н а. Ким тюшгенди? Мени болушлугъум тиер эсе уа?..

А т а б е к. Угъай, кызым, Асланны кесине айтыргъа керекбиз... Биз анга терк тубеялмасакъ, иш кырты боллукъду...

Д а х и р. Хау, Асланны кесине айтыргъа керекбиз...

А н н а. Да, аллай бир жашырын затмыды? Биз да Асланны аллына къарап турабыз. Сакълагъыз, келсе айтырсыз.

А т а б е к. Кёп сакъларгъаamy керекди? Бизни ишибиз, чыдап болмазча, ашыгъышлыды. Молжалгъа салып турургъа къарыу жокъду.

Д а х и р. Иш кыртыды.

А т а б е к. Таматаларыгъыздан адам жокъмуду?

А н н а. Барды. Ма, жолдаш Элдаров — аскер комиссарыбыз...

Д а х и р (*сёзюн бёлюп*). Керти окъуна комиссармыды?

А н н а. Хау!

Д а х и р. Биз Миронычге туберге керекбиз.

К о м и с с а р. Миронычгеми? Сиз аны таныймысыз да?

А т а б е к. Угъай, кёрген да этмегенбиз. Алай аны юсюнден кёп ахшы сёз эштгенбиз.

Комиссар (*лакзырда этип*). Тейри, сиз насыплары тутмагъанла кёреме. Мироныч да бусагъатда мында жокъду. Сизни ишигизге биз болушалмабызмы да?

Дахир. Сиз большевиклемисиз?

Комиссар. Большевиклебиз.

Атабек. Оллаха, бу жигит бла мен бизни большевиклеге алыгъыз, деп келгенбиз. Бизге болушургъа жалан да Миронычни къолундан келликди.

Дахир. Хау, биз большевикге кирирге келгенбиз.

Комиссар. Къайдан келгенсиз? Кимсиз?

Атабек. Мен ол аллах урлукъ Хаджибатырны стражниги эдим. Бу уа мени жашчыгъымды.

Дахир. Мени Аслан башчылыкъ этген аскерге алыгъыз. Алмасагъыз да, Миронычге тарыгъырыкъма. Мени ёсюмюм былай гитче кёрюннгенликге, он жети жыл болады.

Комиссар (*ышарып*). Тейри, жууугъум, юч жылынгы уа сыза болурса дейме.

Дахир. Угъай, оллахий. Жалан эки жылчыкъны...

Комиссар. Ахшы. Жашау халыгъыздан хапар айттыгъыз.

Атабек. Мени юч жашым бар эди. Тамата жашымы, Тюрк бла уруш башланганда, бир бийни жашыны орнуна берип жиберген эдиле. Ол анда жоюлгъанды. Ортанчы жашымы да башха бийни жашыны орнуна жиберген эдиле. Ол да, жаралы болуп, келип, жаралары сау болгъунчу юйде тургъан эди. Къарыуу жерине келгенден сора уа, «Атам, мен большевиклеге къошулургъа керекме»,— деп кетген эди. Кетип бара, жолдан ийген бир къагъытчыгъын алгъан эдим. Артда уа, акъла ёлтюргендиле, деп эштдик. Жарлы апалары ол ачы бушууланы кётюралмай, дуниядан кетгенди. Энди бу жашчыкъ бла мен къалгъанбыз. Мындан кёп мен бийге боюн салаллыкъ тюйюлме. Бетсиз мурдарлагъа дерт жетдиргинчи,

манга тынчлыкъ жокъду. Къарт эсем да, къолумда къылыч ойнаталлыкъма. Къысхасы, мен да, жашым Ибрахимча, большевик болургъа сюеме.

Да х и р. Мен да большевик болуп, акъладан къарындашларымы къанларын алгъынчы, къамамы къынына салмазгъа ант этгенме.

К о м и с с а р. Алыкъа сиз большевик хазна болалмазсыз. Алай къызыл аскерге къошулургъа боллуксуз. Жолдаш Анна, быланы комендант взводха алып, аш бла, киим бла жалчытыгъыз. Не этерлерини юсюнден а артда сѣлеширбиз.

А н н а. Ахшы, жолдаш комиссар. *(Атабекге, къагъыт жаза)*. Дукъумугъузну, атыгъызны айтыгъыз.

А т а б е к. Ёлмезланы Оюснугъа аш бла, жатар жер бла да жалчытыр.

Да х и р. Мен а, Ёлмезланы Атабекни жашы Дахирме!

А н н а. Комендант взводну командири табыгъыз да, бу къагъытны анга беригиз. Ол сизни аш бла, жатар жер бла да жалчытыр.

А т а б е к. Сау болургъуз.

Да х и р. Бек, сау болургъуз!

А т а б е к. Энди Асланнга тюбеялсакъ эди...

К о м и с с а р. Келсе, туберсиз.

Атабек бла Дахир кетедиле.

А н н а. Жолдаш комиссар, алгъын Асланнга тюбенигиз зат болгъанмыды?

К о м и с с а р. Тюбемей а?.. Аслан бла мен сабийликден бирге ёсгенбиз. Алай биз бир бирни кѣрмегенли бек кѣп болады. Асланны жигит командир болгъан хапары барды.

А н н а. Ол жалан да командир болуп къалмай, сынаулу подпольщикди, акъыллы агитаторду. Ол ёлюмден кѣп кере къутулуп, жандармаланы аз тынчлыкъсыз эт-

мегенди. Кесине да, подпольяда ишлегенинде «Абрек» деп, чам ат атагъан эдиле.

Комиссар. Ол «Абрек» дегенлери олмуду? Мен «Абрекни» юсюнден кѣп хапарла эштгенме. Аллай адамы биргесине, отха кирирге да арсар болмам.

Атлы аскерни жырлагъан тауушу бла атланы туякъ тауушлары эштиледиле. Асланны отряды келеди.

Большевикле келеле, ой, орай-да!
Езенледе цеп болуп, ой, орай-да!
Душманланы хорларбыз, ой, орай-да!
Биз аладан кѣп болуп, ой-орай-да!

Асланны ауазы. О-отряд! Тохта! Атладан тюшююз! Солугъуз!

Анна бла комиссар терезеден къарап.

Комиссар. Тогъуз, он жылдан бизни къаллай ала-мат аскерибиз боллукъду.

Анна. Ишчиле бла эллиледен къуралгъан, дуняда бир душман да хорламазча, кючлю аскерибиз болур.

Комиссар. Жолдаш Анна, мындан ары жашау жангы жоллада барыр. Билемисе, келир кюнле кѣзюме кѣрюнселе, эки ёмюр жашарым келеди.

Юсюнде да командир кийимлери бла Аслан киреди.

Аслан. Эй, юйге да игилик! Кюнюнг ахшы болсун, Анна!

Анна. Ахшылыкъ кѣр, Аслан. Аскер комиссарыбыз бла шагъырей бол.

Аслан. Тох-та! Омар, сенмисе?! Омар!.. (*Къучакъ-лашадыла*). Биз бир бирни кѣрмегенли не заман болады?!

Комиссар. Кѣп болады, шуѣхум!.. Санга былай тюбегениме бек къууандым.

Машина таууш эштиледди.

А н н а (*терезеден къаран*). Ма, Сергей да келди.
К о м и с с а р. Мен аны аллына барайым

Кетеди.

А н н а (*Асланнга*). Атанга уа тубедингми?

А с л а н. Угъай. Къайдады?

А н н а. Эртденбладан бери сени сакълап, бусагъат-
да тенглериме бир тубейим деп чыккъанды.

А с л а н. Не хапар айтады? Анам бла Зубайда не
ишлей болурла?

А н н а. Ол аланы кърмегенли иги кесек болады. Ба-
рыны да тынч хапарлары барды, дегенди. Кеси да: жа-
шыма элде биринчи кызыны хазырлап турабыз. Кызы а
кызымыды... ариудан, сурат кибикди. Жашым юйдегили
болургъа унамайды, деп комиссаргъа тарыгъа эди.

А с л а н. Угъай, мен кесим сайлагъан кыздан ариу,
битеу дуняда да болмаз. Бираз чърчекчикди ансы. Сора
эрге чыгъаргъа да унамайды... Анна, атам тюз айтады.
Сен бизни ишибизни болжалгъа салгъанлай, къачанига
дери турлукъса?

А н н а. Битеу душманланы Кавказдан кыстагъын-
чы.

А с л а н. Алаймыды?.. Алай эсе, тохтагъыз сиз, акъ-
ла! Кѣзлеригизге кюнню чарс кѣргюзтюрме!..

Сергей бла комиссар киредиле.

С е р г е й. Кюнюнг ахшы болсун, жолдаш Анна. (*Ас-
ланнга лакъырда этип*). О-о-о! Аслан! Сени бери мукъу-
ладисча тартхан зат бар кѣреме да. Сен бери асыры
ашыгъып келгенден, ызынгдан жеталмагъанбыз. Омар,
сен бизни «Абрек» бла шагъыреймисе?

А с л а н. Жолдаш Сергей, Омар бла мен эртдеден
шагъырейбиз, бир элде туугъанбыз.

К о м и с с а р. Сергей эсингдемиди, Чегем тарны ба-
шында от этип, олтуруп хапар айтханыбыз?..

Сергей. Эсимде болмай а?.. АллаЙ тюбешуу унутулмайды... Ол кюн сени манга соргъанларын да, таулуланы кыйын жашауларыны юсюнден айтханларын да эсимдедиле, Аслан. Мени санга кыуанч хапарым барды. Урушлада жигитликлеринг ючюн, командования сени орден бла саугъаларгъа правительствогъа кыагъыт жибергенди. Омар, бир жигит бар эсе, бизни Аслан да жигитди.

Аслан. Манга аллай жигитлик кыайда!

Сергей. Аны кыой да, Омаргъа ол тюръмеде ротмистрге не этгенинги бир айтчы. Бир тынгылайыкъ.

Аслан (*айтыргъа тырхам бола*). Бош, бош, аны не айтырыгъы барды.

Сергей. Айт, уялма да, айт.

Аслан. Эшда, энди мындан кыутулалыкъ болмам деп: тутмакъ юйде жангыз кесим тургъанымлай, кыарасам, ротмистр сени бла селеширге келгенме деп, жойкыуланады. Мен аны денциги эдим. Не айтдыраса, эмчек кыарындашла болгъаныбызны, бир элде туугъаныбызны эскерди. Жан аурутхан сундуруп, сени мында асмакъгъа ассала, манга андан уллу бушуу боллукъ туююлдо, кыарындашым, деп кокаланды. Жалан да кыозгъалыуну кыурагъанла кимле болгъанларын айтсанг, дуняда биз санга этмезлик ахшылыкъ жокъду, деди. Ол алай айта туруп, кесими юсюмде тутмакъ кийимлени эслегенимде, аланы ротмистрни кийимлерине алышырыгъым келди. Эшда, алайда бираз женгиллик этген болур эдим дейме. Кыыхасы, стол артында шинтики сермеп алып, желкесине жетдиргенимлей, сойланды да кыалды. Тейри, Хаджибатыргъа, «жашынг большевикле бла кюренше, жигитча ёлгенди» деп, кыайгъы сёзге барырчамы этип кыойдум, деп тура эдим да, ол хайырсызны уа, кыоянча, эси аууп кыалгъанды.

Б а р ы да кюледиле.

Комиссар. Аллах, аллах, не кылыксыз жетдирген эдинг. Жюйюсханынгы тѣппеси, ташмакыны сыртыча болур эди ансы, сен алай сермегенде, ахыратха атланмай кыалай кыалганды?

Аслан. Оллахий, кесим да анга сейир этеме.

Сергей. Андан сора уа не?..

Аслан. Андан сора уа не? Суюсе, суюмесе да, эрлай, кийимлерин сыдырдым да, юсюме кыапладым. Ала бла бий улуну ич кийимлери бла кыоюп, энди одиноканы татыуун сен да бир сына, дедим да, кетдим.

Комиссар. Тутмакы юйню кыалауурлары танырла деп кыоркымаймы эдинг да?

Аслан. Кыоркымай а?.. Алай башха амалым жокы эди. Не болса да, таукеллик болушду. Сора, ротмистр да, мен да сакыал-мыйыкы бирча кыоюучу эдик да, ол болмагыанымы алай терк билаллыкы туююл эдиле. Мен андан чыгып бара туруп, кыалауурла сир кыатып, честь бердиле.

Бары да кюледиле.

Иш артдаракыда кыоркыуулу болгын эди. Мен да тюрмени арбазына чыкыганлай, кыарасам, тюрмени коменданты эсирип, эки офицер да эки кыолтугыундан тутуп алып келе эдиле. Ол эки офицерден бирлери Таубийни шуеху болгынын билдим. Аллах кыргенден, энди бу мени таныса, иш кыртыды деп, абызырадым. Ийнаныгызы, Сергей, анандан туугынлы ол жолча кыоркымагыанма.

Бары да кюледиле.

Аны не кюлкюлюгю барды?

Комиссар. Кыюлмей а?.. Кыалай кюлмезсе?..

Аслан. Энди кюлкюлюкдю ансы, ол заманда уа, манга аллай бир таукеллик кыайдан чыкыгынын билмей эдим.

Сергей. Аны кыайдан чыкыгынын а мен айтайым.

Адамны жүрегинде ахшы ниети болса, ол аны не кыйын ишге да таукеллендиреди. Бир жол мен тутмакдан тайганы ичи бла кычып тебредим... Мен келе туруп, асыры сууккыдан, чыпчыкыла бузлап, жерге тюше эдиле. Боран, бөрүчү улуй, аны кычю асыры уллудан, солуууму кыаты кысып, битеу кыарыууму жыйып, желге бир кыара кычгеча: хорлаялмазса бауурум бла сюркелип барсам да, бу палахдан кытулурма!— дедим. Жарлы халкыны насыбы ючюн кюреширге уллу муратым бар эди да, жыгыла, кыоба, кытулган эдим... Аслан, санига да тюрьмеде аллай уллу ишге итиниюнг кыарыу бергенди. (*Бираздан*). Энтда... Биз, большевикле, жукыдан кыоркыа билмеген кыаты адамла болганыбыз себепли, аллыбызда не уллу чырмаула тубеселе да хорларбыз. Биз кюрешни минглени, миллионланы жашау эркинликлери ючюн бардырабыз! Аны себепли хорламай амалыбыз жоккыду!..

Комиссар. Хау, алайды... (*Асланга*.) Аслан, сора сени ол жигитлигинг не бла бошалган эди?..

Аслан. Не бла бошалыб а? Энди адам не амал этсин деп, тегерегиме кыарасам, ротмистрни кыаратор ажири ат илгичге тагылып, ары-бери тепчилей тура эди. Анга кыондум да, учдум да кетдим. Сора желни тапсанг кыойма. Ма, олду хапарым.

Сергей. Асмакыга асаргыа сюд этилип турган большевиклени Ягодин бла сен эркин этип, аланы орунларына уа акы гвардиячы офицерлени тюрьмеге уруп кетгенигизин нек айтмайса?

Комиссар. Аны мен да эштгенме.

Сергей. Эштген эсенг, игиди. Жолдашла! Акы гвардиячылары хар тау аууздан кыыстап, Север Кавказы халкылары Совнаркомну комиссарларын кыабыл этгенлерин билесиз. Энди акы гвардиячылары сайлама полклары да Нальчикни бла Кыабарты-Малкыар эллени уучлагандыла да, анда бегинип турадыла. Бусагыатда

большевикле Къабарты-Малкъар элледe бугъадыла. Къабартылыла бла Малкъарлыла, багъалы къонакълары душманлагъа тапдырмайдыла. Аны ачыуундан, душманла, элlege от салып, юйлени мурдорлары бла жокъ этедиле. Сизни бирлешген отрядыгъызны баш борчу — офицерледен бла байладан къуралгъан бандаланы гунч этип, Къабарты-Малкъарны къысха заманны ичинде душманладан ариулауду. Душман болгъан кючюн ары жыйгъаны себепли, ол борчну толтуруу кыйын боллукъду. Бир къауум адамны жашырын жолла бла Нальчикге жиберейик. Ала анда, къозгъалуула къурап, душманны планларын бузаргъа керекдиле. Алай болса, душман жунчур... Биз а тегерекден къуршаларбыз да, ууа-тырбыз.

А с л а н. Ата журтубузну эркин этербиз!

Сергей бла Омар кетедиле.

(*Аннагъа.*) Ма, энтда биягъы мен кесим къалдым... Анна, жаным, бир ариу сѣз айтыр эсенг а?

А н н а. Ариу сѣзмю? Айхай, ариу сѣз айтайым дегенлей айтылып къалмайды... Айтама десенг а, онг тапмайса... Жан юлюшюм, Аслан!..

А с л а н (*къууанып*). Анна! Анначыгъым!.. Дунияда менден насыплы болурму? (*Жарыкъ ышарып ары-бери атлайды.*)

Атабек, Дахир, Зулкъай эшикден киредиле.

Зулкъай. Жашым, ашыгъышлы иш барды. Саутунгу-сабангы алып, жолгъа тебре...

А с л а н. Атам, къайры? Нек?

Зулкъай. Жангыз эгечинги къутхарыргъа. Зубайданы тутуп, бийни тюп юйюне атып турадыла?

А с л а н. Тутупму? Қим тутханды? Атабек, сен бийни къалаууру болуучу эдинг да, мында нек айланаса?

А т а б е к. Оллаха, жаным, мурдар бийни азабына мындан кѣп тѣзалмай, сизге келгенме. Комиссарыгъыз, ѳмюрю узакъ боллукъ, Дахирни да, мени да Къызыл Аскерге алгъанды.

Д а х и р. Хау, мени да.

А с л а н. Охо, артда сѣлеширбиз. Зубайданы юсюнден хапар кертимиди?

А т а б е к. Кертиди. Таубий жете келгенлей, Элкъурут бла мени чакъырып: «Зубайданы сюйреп келип, тюп юйге атып, аллындан кирит салыгъыз»,— деп буйрукъ берген эди. Аллаигъа уа Элкъурут сау болса! Олсагъатдан Зубайданы чачындан сюйреп элтгенди. Бу жашчыкъ бла мен а, аны санга айтыр ючюн мыллыгыбызны бери атханбыз.

А с л а н. Сора Таубий элге къайтханды?

Д а х и р. Хау. Бираздан бир къауум офицер да аны ызындан келген эдиле. Полковник деп бир уллу къуллукъчулары да бар эди. Аны къубултууларына кѣре, къалгъанла ууакъ командирле болур эдиле, дейме.

А с л а н. А-ха!.. Сора аланы дерт жетдирир умутлары болур... Энди адам къалай этсин?.. Мычымай, къутхарыргъа керекди! Дахир, сен да мени бла тебре. Анда сени манга болушлугъунг керек боллукъду...

А н н а. Сабыр бол. Женгилик этме. Сергейни буйругъун унутханмы этгенсе?.. Жангыз кесинг барып, эгечинги да къутхаралмай, палахха тюшюп къалырса. Андан эсе, болумну комиссаргъа айтып, аны бла кенгеширге керексе?

А с л а н. Кенгеше турургъа заман жокъду. Хар такыйкъа да аны жанына къоркъуулуду. Жюр, Дахир!

Кетедиле.

Ж а б ы у

Жетинчи сурат

Хаджибатырны арбазы. Элкъурут атлауучлагъа олтуруп, шкогун да эки бут ортасына къысып, жукълап турады. Танг ата тургъан кезну.

Айжиякъ (юйден чыгъып). Элкъурут! Эй, Элкъурут! Ой, ёлю жукъу этерик, бийни сакълагъан алаймы сакълайды?!

Элкъурут. Угъай, бийчем, жукъламайма. Я, аллах, бусурманлагъа кюч бер деп, тилек тилей тура эдим.

Айжиякъ. Барыбыз да сенлей тилек тилесек, хорламны къарап да кёрмебиз. Аллах хакъына, сени къалай къалауурлукъ этгенинги бийге айтмай къоймам...

Элкъурут. Бийчем, анангы жаны ючюн, айтма. Жюйюсханла кечени узуну нени юсюнден эсе да даулашып, чагъыр ичип, карт ойнап, танг аласына дери тынчаймагъандыла. Мен а, алагъа чагъыр бла ашарыкъ ташыгъандан, ырмах болуп, къалкып къалгъанма. Танг атар-атмаз ол полковникни ашырып келген эки офицер, атларына иер салдырып, къайры эсе да, ашыгъышлы кетгендиле. Къурман эфенди аланы ашыра, ташкёпюрге дери бардым, чабышып кетдиле деп келгенди.

Айжиякъ. Аладан къалгъанла уа?..

Элкъурут. Ала да: «Кюн чыкъгъанлай, бизни юятырса»,— деп, тешинген да этмей, тапчанлагъа аууп хурулдайдыла. Мен а кюн чыгъарын сакълап турама.

Айжиякъ. Да, аман кюн чыгъарыкъ башынга, тегерекге къарачы, кюн чыкъгъанлы не заман болады?! Сора сен, нени сакълайса?! Чап, жюйюсханланы уят. Мен а, барып ашарыкъларын хазырлатайым.

Кетеди.

Хаджибатыр (кулисань артындан). Элкъурут! Эй, Элкъурут! Ой, башы болмагъан башсыз, къайры жаханымге кетгенсе?!

Э л к ъ у р у т (*Хаджибатыргъа зштдирмей*). Энди бу кьарны бурлугъ а нек жукъусуз болгъан болур... Мындама, бийим мында! Бара турама, бара!

Х а д ж и б а т ы р (*юйден чыгъып*). Бара турамамы?!.. Да, башына ат ургъан эшек, бийни буйругъун толтургъан алаймы толтурады?.. Бусагъат къамичи бла сыртынгдан теринги соярма, санларынгы кьара кесеу этерме, итден туугъан ит!.. Тёгерекге гёзетчиле салгъанмыса?!

Э л к ъ у р у т. Хау салгъанма, бийим, алагъа кёрюнемей бери чыпчыкъда ёталлыкъ туююлдю.

Х а д ж и б а т ы р. Ётсе уа башынгы тайдырырма!.. Бар, кьара!

Э л к ъ у р у т. Бусагъат, жюйюсхан полковник!
Чыгъып кетеди.

Х а д ж и б а т ы р (*эшикни ачып*). Эй, жюйюсханла! Туругъуз! Эртденлик бир аламатды. Эшда, ол бюгюн бизни ишибизни иги кьуралырына шагъатха чууакъ болгъан болур...

Гордеев бла Таубий юйден чыгъадыла.

Гордеев. Танг ахшы болсун, полковник! Кесинг да былай эртде нек тургъанса?

Х а д ж и б а т ы р. Угъай, бусагъатда кьопханма. Ол сиз айтып келген затлагъа асыры тынгысыздан, бюгечели кёзюмю кьысмагъанма. Нальчикде бла тау ауузлада болумда Исси сууда бла Терк башындача болургъа кьоркьууду.

Гордеев. Хау, бий. Аллай кьоркьуу барды. Бусагъатда аланы кьарыулары бизден эсе кёпдю. Халкъ да ала жанлыды. Алай энди хорламларына этген кьууанчларын жияугъа буругъа кёп кьалмагъанды. Бизники ле, битеу кьарыуну жыйышдырып, душманны кьуршалап тогъайны кьысадан кьыса келедиле. Бизни агентлери-

Биз да, таулу халкъланы бир бирлерине юскюрюп, къа-
закъла бла чеченлилени, дюгерлиле бла ингушлуланы
бир бирге къажау урушха чыгъаргъандыла. Ала анда
бир бири къанларын тегедиле. Аламат иги болгъан-
ды. Ала бир бирлерин кесе тургъунчу, биз аскер кючю-
бюзню жыйышдырып, большевиклени сыртларындан
салырбыз.

Х а д ж и б а т ы р. Ол игиди. Биз а бусагъатда не
этейик? Бир жарымы кетейик?..

Т а у б и й. Атам, сен полковникни айтханын иги
ангылагъан болмазса, дейме. Биз кетерге угъай, серме-
ширге керекбиз. Хар агъач кыйыры, хар къая жух
ючюн душманны къанын тегербиз. Бусагъатда динни,
къуранны да хайырланып, большевикле капырладыла,
ала адамгъа артыкълыкъ этедиле, жарлыланы юйлерине
от саладыла, тишируланы намыслары бла ойнайдыла,
аны ючюн а жаханымге тюшерикдиле деп, терсликни
аяусуз салып, аланы халкъгъа кырдырыгъа керекбиз.

Г о р д е с в. Полковник, ротмистр тюз айтады. Аланы
биз не къадар кеп кырсакъ, Кавказны большевиклени
жукъгъан ауруларындан ол къадар терк ариуларбыз...
Андан сора уа, Москваны бла Петроградны тегерекле-
ринден къуршалап, душманланы чачарбыз.

Х а д ж и б а т ы р. Шо, алай теркирек болгъу эди...

Т а у б и й. Атам, «Абрекден» не хапар?..

Х а д ж и б а т ы р. Тегерекге ау салып, къалаурла
жерлеринден тепмей, сакълап турадыла.

Т а у б и й. Кесигизни эслетмезге сакъ болугъуз де-
генмисиз?

Х а д ж и б а т ы р. Хау. Хар затны да сен айтханча
этгенбиз. Ала аны бери ётме кююп, кеслери уа ызын-
дан келип, былайда тегерегинден къуршалап, дауурсуз,
къаугъасыз, жаны саулай ууучха жыярла...

Т а у б и й. Сора Таубийни дерт жетдире билиюн кё-

рюрсюз... Полковник, сизни да анга кьараргъа чакъырама, эгечигиз ючюн дерт жетдирлик болурсуз да?..

Г о р д е е в. Манга сизни спектаклигизге кьараргъа... асыры... не эди? жүрегим кётюралмаз деп кьоркъама... Болса да, юйренирге керекди... Угъай демейме... Жюйюсханла, бизге мында кеп кьалыргъа жарарыкъ тюйюлдю... Ашыгъыргъа керекбиз.

Т а у б и й. Эшда, «кьонагъыбыз да» кесин кеп сакълатырыкъ болмаз. Жюйюсхан полковник, бизни таулу кьаныбыз бир кызса, аны сууутхан кыйынды. Биз аны эгечине этгенибизге аны жүреги тэмез.... Кёрюрсюз, ол бусагъат жетер.

Талакъ солуу этип, Элкъурут киреди.

Э л к ъ у р у т. Бийим! Ой, бийим!

Т а у б и й. Ма, полковник, биринчи суююнчюбюз жетди...

Э л к ъ у р у т. Бийим, келе турады!

Т а у б и й. Негери бармыды?

Э л к ъ у р у т. Угъай, бир жашчыкъдан сора, биргесине киши кёрюнмейди.

Х а д ж и б а т ы р. Ишни кьаугъасыз этерге ол игиди. Энди, жашым, оноу сени кьолунгдады. Бизни не этерибизни айт.

Т а у б и й. Полковник, сиз юйге киригиз да, терезе аллына жарашыгъыз. Хар зат алайдан кьол аязындача кёрюнюрюкдю. Ким биледи... сауутларыгъыз хазыр болсунла... Атам, сен а асыры женгил болуучуса, керохунгу узагъыракъгъа сал да, ма, алайда бугъуп тур. Элкъурут, сен а былайда бугъуп, ол келе келгенлей, ур да кьолундан керохун чартлатып, бойнундан ал. Мен а ма алайда бугъарма да, халге кёре этербиз. Барыгъыз. Мен сызгъыргъынчы жеригизден тепмегиз. Душманны кьалай фыргъауун болуучусу эсигизден кетмесин. Хайт дегиз!

Ай жиякъ (юйден чыгып), Жюйюсханла, аш-суу хазыр болгъанды. Келигиз да, хант къангагъа...

Хаджибатыр (сёзон бёлон). Кет, алмосту, кёзюмден думп бол!

Айжиякъ къачып юйге киреди. Қалгъанла, Таубий айтханча, бугъадыла. Бираздан Дахир хуна башындан тегерекге къарап, къол булгъайды. Ол сагъатдан Аслан да алайгъа чыгып, экиси да тегерекге сакъ къарайдыла.

Аслан. Не эсе да бир киши да кёрюнмей, тегерек бек шошду.

Дахир. Жюр.

Аслан. Угъай, сабыр бол. Была былай шош болуп нек къалгъан болурла? Тузакъ салгъан а болурламы? Огъесе, жатып ёлю жукъу этеми турадыла?..

Дахир. Аслан, мен акъырын барып, тегерекге къарап келирми эдим?

Аслан. Хау, бар... Бек сакъ бол...

Дахир хунадан тюшюп, алгъа арбазгъа, артда уа терезеден юйге къарайды.

Дахир (ызына къайтып). Бир жан да кёрюнмейди. Атам жюйюсханла жыйылып, ичип, кеф болуп бир жатсала, экинчи кюн ач болгъунчу жукълаучудула, деучюдю.

Аслан. Сен, ары, къабакъ эшик таба къара. Мен а тюшейим да, энтда тегерекге бир иги къарайым.

Дахир къабакъ эшик таба барады. Аслан хунадан тюшюп, къолунда да кероху бла арбазгъа киреди. Таубий, Асланга элетмей уруп Асланны къолундан керохун чартлатып, сызгырады. Бары да къолларында да шоклары бла Асланны тегерегинден аладыла, къоллары артына байладыла. Элкъурут да Дахирни сюрюп, къабакъ эшикден киреди.

Таубий. Ма, къарап-къарагъынчы хар зат да биз умут этгенча болду. А-а-а, хош кел, «Абрек», хош кел! Манга борчларынгы берирге келген болурса?.. Сау бол,

къууандырдынг... Бу жол борчларынгы къанынг бла тёлерге тюшерикди... Алай, эсингде болсун, мен дертими къатлап, къатлап алыучума... (*Дахирни кёргюзтюп*). Бу гыбышы уа кимди?

Э л к ъ у р у т. Атабек улу Дахирди.

Т а у б и й. Стражник Атабекни кимилдисимиди? Ол кеси уа къайда кёрюнмейди?

Э л к ъ у р у т. Биз Зубайданы сюйреп жолгъа чыкъгъанлай къайры эсе да бурулгъан эди да андан бери думп болгъанды.

Х а д ж и б а т ы р. Ол, эшекбаш, большевиклеге ётюп а кетген болурму?

Э л к ъ у р у т. Оллахий, бир да билмезсе. Бусагъатда не ышаныу барды?

Д а х и р. Бий, сен аны тюз сезгенсе. Ол ары жангыз кеси ётюп да кетмегенди. Мени да биргесине алып, сизден большевиклеге къачып кетгенди. Энди мен да большевикме.

Х а д ж и б а т ы р. Итден тугъан, фасыкъ! Бусагъат мен санга большевиклигинги...

Т а у б и й. Атам, бираз чыдамлы бол, деп тилеген эдим да. Ай юйюнге, асыры женгиллик сенича жигер таулулагъа ушамайды, уша...

Э ф е н д и. Мен окъугъан къуранны хакъына, бу дин-сизлени саулай отха атсакъ да гюнах туююлдю.

Г о р д е е в. (*Дахирни къатына барып*). Ахшы улан, сен жигер, чёрчек жашчыкъ кёрюнесе. Башынгы тайдырмазымы сюе эсенг, мен соргъан затлагъа жууап бер. Асланны отряды бусагъатда неге хазырланнганын кёргенмисе? Аланы сауут кючлери, адамлары кёпмюдюле?

Д а х и р. Адамларымы?.. (*Бираз сагъыш этип*). Кёп туююлдюле. Суу бойнунда юзmez чакълы, агъачлада чырпы чакълы, сауут а не айтаса... Шкоклары асыры кёпден... Дагъыда не эди?.. Пулемётлары да хар он атламда бурунларын сизге бурупдула. Аладан сора да топ-

ла деп, бир уллу затла да бардыла. Хазырланган а... Сизни гунч этерикдиле.

Гордеев. Сен а аман дукъум маске кёреме да! (Юсюне алынып). Сени умутунг да алаймыды?

Дахир. Бизни барыбызны умутубуз да бирчады.

Гордеев. Алай эсе, барыгъыз да бирча ёлюрсюз!..

Дахир. Аны бла кьоркьуталмазса, генерал!..

Таубий (юсюне алынып). Ой, гажиден туугъан, аузунгу тый! (Стражниклеге). «Абрекни» эгечин бери сюйреп келигиз.

Элкьурут, чабып, тьоп юйге киреди.

(Асланга). Баям, сен бери аны кьадаарына тынгысыз болуп келген болурса. Эгечинге быллай уллу сюймеклигинг болгъаны бизни жюрегибизни бираз жумуштады. Къарындаш эгечге жан аурутуу тьореди. Сен аны кьорюрге сюе болурса?.. Бусагъат кьорюрсе... Кьезлеринг чарс кьорюрча затлагъа да кьарарса. Ма, кеси да!

Зубайда. Аслан! Жангыз билегим! Бу мурдарла, санга хыйла тузакъ салгъандыла. Оу, сенден алгъа эгечинг ёллюк, была мени отха атып кьойсала да, нек келе эдинг? Андан эсе, туумай кьалгъан мен болгъу эдим. (Жиляйды).

Аслан (жапсарып). Жиляма, Зубай. Жиляма, эгечим. Мен бу бетсизлени хыйлаларына эртде юйреннгенме. Сени терслигинг жокьду. Бу мурдарла санга этгенлерин эштгенде, ачуудан кьаным кьартыкьгъа сыйынмазча болгъан эдим. Акъылымы башыма жыялмай, аскер низамны бузуп, тенглерими айтханларына да кьарамай, былай болуп кьалгъанма. Сени не терслигинг барды? Сен мени эгечимсе. Аны себепли, бу малгъунла санга да жан аурутмазла.

Таубий. Тюппе тюз айтаса. Сени борчларынгдан бу да бир кесегин тьелемесе, жалан кесинг тьелеяллыкь

түйюлсе. (*Стражниклеге*). Алгъа ким башлайды?! Эй, Элкѳурут!

Э л к ѳ у р у т. Хазырма, бийим!

Т а у б и й. Жыжымны ол кѳотур бутакъгъа такъдырчы!

Х а д ж и б а т ы р. Ол аны бла эртдеден шагъырейди. Бу налатны, алгъын жол да бу бутакъгъа асабыз деп, бош асмай кѳойгъан эдик. Алай ол жангылычыбызны бусагъат тюзетейик...

Т а у б и й. Угъай, бу кѳарт бутакъ аллай сыйсызлыкъгъа тийишли түйюлдю... Анга Зубайда да тамамды... Алгъы бурун, суйген эгечин асайыкъ да, аны жан бергенине кѳарап, бир «зауукъ этсин». Кѳонакъгъа таулулача кѳонакъбай киши да болмаучусу хакъды. Кесини жанын ашыргъа да «тамаша» амал табып, биз Асланнга тийишлисича кѳонакъбай болургъа хазырбыз.

З у б а й д а. Сиз кѳоянжюреклене не таулулугъугъуз барды?.. Ауазым нартны ауазыча болса эди, ачы кычырыгъым бла сизни ол кѳоркъакъ жанларыгъызыны алыр эдим. Сау къл, Аслан. Кѳеремисе, мен жилимайма...

Т а у б и й. Бу гажини, ары теркирек асыгъыз дейме да!

Кулисаны артындан шюккла атылгъан тауушла да, атланы туякъ тауушлары да, отрядны ур-ра!.. деп кычыргъан тауушу да эшитилдиде.

Бу тауушла недиле?!

А у а з. О-ха-хай! Кѳызылла жетдиле, кѳачыгъыз!..

Т а у б и й. Элкѳурут! Кѳабакъ эшикни кѳадауун салыгъыз! Атам, мен антыма ётюрюкчю болмам! (*Зубайдагъа*) Биринчиге сени ууучха жыйгъанбыз да, биринчиге окъ санга тиер! (*Керох бла уруп, Зубайданы жаралы этеди*). Экинчи окъ — санга!.. (*Керохун Аслан-*

нга Бургъанлай, Дахир жетип, Таубийни къарнына башы бла уруп, къолундан керохун чартлатады).

Д а х и р. Ма, бу уа ючюнчю!..

Къызыл аскерчиле, хуна башындан шоккларын душманлагъа буруп тохтайдыла. Комиссар, Анна, Зулкъай, Атабек къабакъ эшикни ачып, арбазгъа киредиле.

Комиссар. Жюйюсхан офицерле, сауутларыгъызыны атыгъыз! Кимге айтама, терк!

Гордеев, Хаджибатыр, Элкъурут сауутларын жерге атадыла. Дахир Таубийни керохун аны желкесине тиреп турады. Анна Зубайданы жарасына къарайды. Зулкъай Асланны къолларын бошлагъанлай, экиси да жанларын Зубайдагъа атадыла.

Комиссар. Эфенди, сен а нек тураса? Сени сауутунг жокъмуду?

Эфенди. Угъай. Угъай, жюйюсхан начальник, менича дин ахлусу адамгъа сауут неге керекди?..

Комиссар. Эфенди, эринме да, хуржунларынга бир къарачы. Огъесе, биз тинтсекми сюесе?..

Эфенди (*хурджунларын къозгъап*). Хау, хурджунумда не эсе да, бир ауур зат барды... (*Хурджунундан керохну чыгъарып*). Муну уа мени хурджунума къайсы сюймегеним салгъан болур?.. Тоба, тоба!

Комиссар. Сал алайгъа!

Эфенди керохун сауутла болгъан жерге салады.

Анна. Жолдаш комиссар, ауур жарасы барды... ким биледи... жарасын байлагъанлай, терк окъуна госпитальгъа жиберирге керекди...

Комиссар. Анна, къолугъуздан келгенни аямагъыз!.. Аслан, сен былай келчи. Бирлешген отрядны командире болуп тургъанынглай, былай женгиллик этерге жараймыды? Аскер низамны бузгъанса. Алай былайда

аны юсюнден селеше турургъа заманыбыз жокъду! Бу сагъатдан отрядны оноун кьолгъа алыгъыз.

А с л а н (*честь берип*). Тынгылайма, жолдаш комиссар! Эркин этигиз!

К о м и с с а р. Угъай, сабыр бол! (*Гордеевха*). Полковник, мен мында сизге тюбегениме бек кьууандым. Биз билгеннге кёре, сиз мында кёп хата этгенсиз... Алай сизни аскер кьауумугъузну асламысын ууучха жыйгъанбыз...

Г о р д е е в. Къайгъырмаз. Урушда алайда болуучуду... Бюгюн хорлам сизде эсе, тамбла бизде болур. Къадар, жюйюсхан комиссар, къадар!.. Эгечиме эки сёз айтыргъа эркин этигиз?

К о м и с с а р. Эгечимеми?.. Ол къайдады?!

Г о р д е е в. Ма бу тиширу...

К о м и с с а р. Жолдаш Анна, бу сизни кьарындашыгъызмыды?

А н н а. Хау, алгъын кьарындашым эди. Энди уа акъгвардиячы душманымды. Аны кьоллары хатасыз адамланы кьанларына боялыпды. Алайды да, бизни бир бирге айтыр затыбыз жокъду.

К о м и с с а р. Эштдигизми, полковник? Анна сизни эгечигиз туююлме, дейди. Сизге сёз айтыргъа да унамайды. Биз а сизни тилегигизни толтураллыкъ туююлбюз. Ары, къабакъ эшик таба, атлагъыз. Полковник бла эфенди бир бири ызындан тизилигиз. (*Элкьурутха*). Сен а ызларындан тебре.

А т а б е к б л а Д а х и р, жесирлени алларына сюрюп, къабакъ эшикден чыгъадыла.

Жолдаш Анна, сиз бу кызычкьны къайгъысын кёрюгюз. Аслан, биз а атларыбызгъа минейик, жолубуз — Нальчикгеди!

Ж а б ы у

Сегизинчи сурат

Уруш баргъан майдандан арлакъда, алашаракъ дуппур. Дуппурну жанында ингушлула бла дюгерлилени жарашдырыргъа келген келечилени оноу этген жерлери. Эки жанындан да шоккла, пулемётла атылып, уруш къаты баргъан кезну, жабыу ачылгъанда, Да х и р телефон аппаратны къатында сюелип турады. А н н а стъл артында олтуруп, къагъыт жазады.

Да х и р. Уллу уруш барады. Сен а дуппур артына кир да, (*Трубкины къолуна алып*) бу къара чолпудан хар кимни ауазына тынгыла да тур... Манга жетген жалан да, «угъай, ол мында жокъду» «угъай, алыкъа келмегенди» дегенден сора жукъ да жокъду. Аслан: «Былайда бираз къуллукъ этсенг, бизни бла барырса»,— деген эди да, эшда, ол да алай айтханын унутхан болур... Бусагъатда чынтды къызыл аскерчиле урушда арсланлача сермешедиле. Топла, шоккла, пулемётла атадыла. Атакада къылыч ойнатадыла.

А н н а. Уруш болуб а, муну не урушлугъу барды... Акъ гвардиячы тасхачылагъа кеслерин алдатхан эки жарлы миллет бир бирин талайдыла. Эки къарындаш бири бирини къанын тегедиле. Не юлешедиле? Аны кеслери да билмейдиле. Биз а аланы жарашдырыргъа кюрешебиз.

Да х и р. Алагъа болумну ангылатыргъа керекди! Теркирек жарашсала, барыбыз да бирге акъ гвардиячылары ууатыр эдик. Алай болуп, мен да къараторгъа къонуп, атакагъа чабар эсем а... Эх, алай а бир болгъу эди! Мен алагъа кёргюзтюр эдим...

А н н а. Хау, сен бёрюкёз а кёргюзтюр эдниг! Шён-дю уа Сергей, Аслан, Зулкъай эм башхала эки къауумну аюпларына да барып, керексиз кюрешни къоюгъуз деп кюрешедиле, алай акъ гвардиячыла, байла, бийле, эфендиле Кавказны миллетлерини къазакълагъа, къазакъланы уа — таудулагъа юскюргендиле да, алыкъа бизникилени айтханлары чапыракъдан ётмейди.

Да х и р. Ох-ох, сора Сергейни айтханына да тынгыламайдыла? Эх, мени биргелерине элтмейдиле ансы, мен алагъа къулакъ салдыра билир эдим....

А н н а. Сен айтханны этмей а! Алай, не файда, былайда сенден сора телефонну сакъларгъа киши жокъду. Сени бу телефонну сакълауунгу бош къуллукъ сунма. Аны алай не да болсун, деген аскерчилеге ышанмаучудула. Ахшы улан, къуллугъунгу даражасы уллу болгъанын бил.

Телефон зынгырдайды.

Да х и р. Жууаплы дежурна телефоннга тынгылайды! Не зат, не?! Эштмейме, не дейсе?! Телефоннга тынгылагъан, жууаплы дежурна, Дахир Ёлмезов — дейме да! Сенсе ангылаусуз! Не-е?! Жолдаш комиссар, мен сизни танымагъанма. Кечигиз. Не эсе да, ауазыгъыз башхача эштиледи... Жолдаш Аннагъамы?! Бусагъат берейим. Жолдаш Анна, сизге комиссар сёлешеди. (*Трупканы Аннагъа берип.*) Эх, комиссар да мени дукъумуму унутуп турады...

А н н а. Тынгылайма, жолдаш комиссар. Угъай келмегенди. Дюгерлиледенми?! Угъай аладан да киши кёрюмейди. Бусагъатда белгили шартланы жазып бошай турама. Хау, адамны къууандырырча туююлдюле. Сабыр болугъузму? Ахшы.

Кулисаны артындан адамланы ауазлары жууукъдан жуукъ эштиледн.

Бир ауазла чыгъадыла, жолдаш Сергей бла Аслан болурла дейме. Ахшы айтырма. (*Дахирге.*) Жолдаш жууаплы дежурна, ма трупканы.

Сергей, Аслан, Зулкъай киредиле.

Сергей. Келдик, жолдаш Анна.

А н н а. Сиз кетгенли, мында бир тюрлю зат болмагъанды. Комиссар бир жангы хапарым барды деп, телефон бла селешгенди. Кеси да бусагъат бери жетерге айтханды.

С е р г е й. Игиди. Кёп айландыкъ, кёп жерге бардыкъ, алай бизни сыйлагъан болмады. Бек ачбыз. Хазыр зат бармыды?

А н н а. Барды. Штапдан чоюн бла бир баста да, тёрт ётмек да жибергендиле. Ашагъыз.

С е р г е й. Ах-ха, алай эсе, жолдашла, ауузланайыкъ.

Гюрен олтуруп бары да бир чоюндан ашайдыла.

Дахир, сен а?..

Д а х и р. Угъай, биз ашагъанбыз.

С е р г е й. Да, энтда бир кёргенликге, не боллукъду?

Д а х и р. Угъай, мен ишими эте турама. Ишни кезиуюнде жарарыкъ туююлдю.

С е р г е й. Да, алай эсе, неди амал?.. Қзулукъ, не десенг да, къуллукъду. Бардыр...

А н н а (*кзошун бла сют алып келип*). Муну, жарашулулукъ ючюн кюрешгенле ичсинле деп, бир къарт къатын келтиргенди. Кеси да, эки жашым да ингушлула бла бирге къазауат этедиле, бу зат ючюн къазауат этедиле деб а билмейме деп, бек жарсый эди. Бу жарашдырыргъа келгенле, не да болсун, урушну тохтатмай кетмесинле деп, бек тилегенди.

С е р г е й. Аслан, ол къарт къатынны тилегин эште-мисе? Съезд бизни бери жибергенин тюз этгенди.

А с л а н. Сергей, биз айтханнга къулакъ салгъан жокъду сора уа. Бош кюрешебиз. Қысхасы, мен быллай ишни жаратмайма. Биз битеу дунияда революция болсун, адам улу эркинликге чыкъсын деп кюрешебиз, мында уа къазакъла бла чеченлиле, дюгерлиле бла ингушлула бир, бирге чабып, не юлеше эселе да, ала бла биз-

ни не ишибиз барды? Мени ючюн, антсыздыла, бир бир-лерин кырып кыймасала!

Сергей. Э-э, Аслан, сен алай айтырса деб а турмай эдим. Миллетле арасында бир бирни кюрюп болмау-лукну сезиминден сен да кыруу болмазса, дейме. Халк-ланы бир бирге кыжау этиу ууучлаучуланы эртдеден бери сауут кючлери болуп келгенди. Алай бла властны тутуу, капиталистлени лозунгаларыды. Ала ол лозунг бла дуняны аяк тюплерине малтап, битеу адам улуну кыанын ичип тургандыла. Бизни, большевиклени, ниетибиз башхады. Бизни кырыуубуз — битеу урунганла-ны эркинликлери, жалынчаксызлыклары эм бирлик-лери ючюн кюрешде капитализмни огурсуз кючюн хор-лаудады. Аслан, алай асыры арыгъандан айтаса ансы, айтханынга уа кесинг да ыйнанмайса.

Аслан. Сергей, мен керти да арыгъанма. Кечигиз, не десенг да байла, бийле, эфендиле кеп ёмюрлени кы-ныбызгъа сингдирип тургъан ауруудан терк сау болуп кыалыу кыйынды. Север Кавказда ууакъ миллетле кеп-дюле. Эндиге дери ол миллетле бары да, бир бирге бё-рюлеча, тишлерин кыжыратып тургандыла. Энди ба-рыбыз да бирге болсакъ... Бирликде тирлик деп, баям, бош айтмайдыла...

Сергей. Хар зат да иги болур. Биз алаамат жашау кыуарбыз... Уллу шахарла, кенг жолла ишленирле. Акылман адамларыбыз жулдузлагъа окъуна жол ачар-ла.

Аслан. Ай, алай болса эди уа.

Зулкыай. Жолдаш Сергей, сен аны айтхан тилинг бла бал татхын.

Дахир. Ийсагъан, кыанатлыча учхан аты болуп, анга минип айгъа бир чыгъар эди. Анда буржуйла бол-мазла да? Айда не зат болур?

Сергей. Анда не зат болурму? Билмейме, Дахир. Акъланы кыстагъанлай, академияны бошасанг, анда не

болгъанын кесинг билирсе. Сора, ким биледи, ол умутунга жетерге да онг табарса.

Комиссар киреди.

Ма, Омар да жетди. Омар, къайын ананг сени сюерик болмаз дейме, ашап бошагъанлай келдинг.

Комиссар. Хоншуларыбызда сыйланганма, мени ючюн къайгъырмагъыз.

Анна. Биз мындан ары боллукъ жашауубузну юсюнден сагъышха кетип тура эдик. Сен а келе келдинг да, чырмадыңг.

Комиссар. Мындан ары боллукъ жашауубузну юсюнден мен да кѣп сагъыш этеме. Алай алыкъа бизге бусагъатдагъы жашауну сагъышын этерге керекди! Сергей, ким эсе да бизге къагъыт атып кетгенди...

Сергей. Бери берчи. *(Окъуйду.)* «Дюгерлилени бла ингушлуланы жарашдыра келген делегатлагъа» ах-ха, бизге... «Сизни бери къазакъла бла чеченлилени, дюгерлиле бла ингушлуланы жарашдыра жиберген эселе, жарашдырыгъыз... Алай эсигизде болсун! Бизге, Россейни чынтды жашларына, аланы жарашуулары керек туюлду. Сиз аланы жарашдырабыз деп окопла таба айлансагъыз сизге биз сауут кючню бурлукъбуз. Сора акъ байрагъыгъыз да болушмаз. Жаныгъыздан тоймагъан эсегиз, мындан къуругъуз! Сизни эртдегили шагъырейигиз Гордеев». Муну жазгъан ол жол сизден къутулуп кетген полковник болур дейме.

Комиссар. Хау, жолдаш, Сергей, ол окъуна болур... Биз аланы сюрюп кѣпюрге жетгенлей, полковник бла ротмистр, къачып, кѣпюрден секирген эдиле. Ротмистр алайда, ташха тийип, ѳлген эди. Полковникни уа излеп тапмагъан эдик...

Сергей. Жолдаш Анна, ол сизни къарындашыгъызмыды?

Анна. Хау. Болмагъан къарындаш ол болгъу эди...

Къажый билмеген акъ гвардиячы болгъаны себепли, ол бек къоркъуулуду. Аны письмосун сансыз этип къойсакъ жангылырбыз.

Сергей. Жолдаш Анна, аны тюз айтаса. Айхай, биз аладан къоркъуп, съездни буйругъун толтурмай кетип къаллыкъ сунадыла...

Комиссар. Хау, аланы уллу умутлары болур. Алай ингушлула жарашыргъа таукелленип, бизни делегатлары сакълап турадыла деп эштгенме да, андан ашыгъып келгенме. Баям, ол аланы юскюргенле бу къагъытны бизге аны сезип жазгъан болурла...

Сергей. Аслан, комиссарны айтханын эштемисе? Бизни къыйыныбыз зыраф болмагъанды.

Аслан. Жолдаш Сергей бир такъыйкъагъа кёлсюзлюк эткеним ючюн, манга айып салмазынгы тилейме. Қесигиз билгенликден, мен дипломат туююлме, солдатма.

Сергей. Сен революцияны солдаттыса. Ол а санга ёхтемликди... Сау бол, багъалы Омар!.. Битеу таулу миллетле насыпларын жалан да биригиуде табарыкълары, ахыр да бир ангыларыкъ эселе, ангылай башлагъан болурла. Бир бирге къажау кюрешде хорлагъанла угъай, хорланганла боллукъдула. Бусагъатда битеу дуния къыйын класс кюрешге чыкъгъанды. Бу уллу кюрешде бизни бек баш борчубуз, халкъла арасында миллет айырмай, властны урунганланы къолларына бериргеди. Дахир, тюзмю айтама?

Дахир. Жолдаш Сергей, сизни хар айтханыгъызыны да мен тюзге санайма.

Сергей. Эштемисиз? Дахир мени айтханымы тюзге санайды. Сиз а?..

Аслан. Да, Дахир хо десин ансы, биз а не...

Бары да кюледиле.

Сергей. Шуёхларым, ингушлула жарашууну

юсюнден сѣлеширге бизни сакълап турадыла. Омар, ала бизге бу кезиуде келигиз деп, заманны шарт билдирген-мидиле?

Комиссар. Угъай. Биз ары акъ байракъ бла барыргъа керекбиз. Ма, эштемисиз? Шкок атханларын да къоюп, баям, аллыбызгъа къарап турадыла. Бизни жаныбыздан анда сѣзню ким бардырлыкъды?

Сергей. Алагъа мен сѣлешirme.

Комиссар. Жолдаш Сергей, ол сизни ишигизди. Алай Гордеевну бизге жиберген къагъытына кѣре... Бу ишни командирледен бирине буюрайыкъ да, ала бла сѣзню ол бардырсын. Барындан да игиси уа, мен аланы халлерин иги билеме, мен барайым.

Анна. Жолдаш Сергей, сизге ары барыргъа жарарыкъ туююлду. Гордеев айтханына ётюрюкчю болмаз.

Сергей. Шуёхларым, сизни быллай бир нек тынгысыз болгъаныгъызыны ангылайма. Алай съезд бу ишге башчылыкъ этерге манга буюргъанды. Аны себебпли келечиле бла мен барайым. Къоркъуулуду. Алай ингушлула сѣзлерине ётюрюкчю болуп, бизге окъ атмазларына ийнанам. «Келечиге ёлюм жокъ» деп, сѣз барды. Урушда ол халкъла аралы тѣреди. Аскер жорукъну бузуп ала манга тиймезле.

Комиссар. Мен да, юч-тѣрт командир да, биргенге барайыкъ.

Сергей. Угъай, мен биргеме Асландан сора кишини да элтирик туююлме. Омар, сен а мында башчылыкъ эт. Аслан биргеме болса, мен жукъдан да къоркъмайма. Отрядындан жангыз бир адам къоранч болмай, ол Нальчикни душманладан эркин этгенди. Къоркъмагъыз, къайтырбыз. Алай, сакъ анасы жилямаз. Сакъ болургъа керекди. Зулкъай, жолгъа къалаурла салыгъыз.

Зулкъай. Тынгылайма, жолдаш Сергей!

Кетеди.

Сергей. Байрагъ а? Байракъ къайдады?
Анна. Бусагъат алып келейим.

Кетеди.

Сергей. Энди, хайда, Аслан, тизгинибизни жыйып, жолгъа чыгъайкы. Бизге уллу магъанасы болгъан ишни ышангандыла. Кёп зат биз аны толтургъаннга кёре боллукъду.

Анна байракъны келтиреди.

Аслан, байракъны ал. Омар, жолдаш Анна, сау къалыгъыз. Дахир, хайт де. Жигит бол!

Зулкъай киреди.

Зулкъай. Жолдаш Сергей, буйрукъну толтургъанбыз. Ахшы жолгъа барыгъыз.

Сергей. Жюр, Аслан.

Сергей бла Аслан, байракъны да алып, дуппур артына, окопла таба, кетедиле. Зулкъай бла комиссар шокларын да окопла таба буруп сагъайгандыла. Дахир Асланланы ызларындан къарай, дуппур башына чыгъады. Анна да аланы ызларындан къарайды. Асланны къолунда байракъны жел сююлтеди. Сценаны теренине киргенлей. акъ гвардиячы офицер Сергейни марап атады. Аслан чабып, Кировну аллына сюеледи. Кировха атхан окълары Асланнга тиеди. Ол Кировну къучагъындан энишге сыпдырылып, жерге жыгъылады.

Ауазла.

Кулсаны артында къачып баргъан акъ гвардиячы офицерни атыны туякъ тауушу эштиледи.

Угъай, мурдар, къутулмазса!

Бир бири ызындан алты кере шок атылады.

Дахир. Майна! Тутуп, бери алып келедиле!

Зулкъай. О, жарлы балам, жаралымы этдиле? О, мени жангыз жашым!

Сергей. Жолдаш Анна, бери чабыгъыз! Терк болугъуз!

Анна чабып, Асланны къатына келеди.

Энше элтигиз!

Зулкъай, комиссар, Анна Асланны акъырын кетюрюп келип, сценатла саладыла. Сергей дуппур башында сюеледи. Аны кьолунда байракъны жел бнягъыча сюзюлтеди. Дахир кьолунда да шкогу бла Сергейни къатында турады. Эки ингушлу Гордеевну эки кьолун да артына байлап, алларына сюрюп, дуппур башына чыгъадыла.

Ингушлу. Жолдаш Сергей, бу адам къандан тоймагъан бёрюню тутханбыз. Ол сизни марап атхан да, бизни былай айыплы этген да, ма бу мурдарды. Муну, итни асханча, асмакъгъа асыгъыз! Биз а жарашыуну юсюнден оноулашыргъа сизни сакълап турабыз.

Экиси да акъырын чыгъып кетедиле. Дахир шкогун полковник Гордеевха бурады. Анна бла Зулкъай Асланны жарасына къарайдыла. Гордеев, къарап-къарагъынчы, дуппурдан окопла таба секиреди. Дахир аны ызындан шкок атады.

Дахир. Угъай, бу жол а кьутулалмазса! *(Дагъыда атады.)* Жолдаш Сергей, полковник къачып тебрегенлей атханма да, алайда окъуна къаплап кьойгъанма!

Сергей. Къайгъырмаз, жигит. Муну былай бир алчы! *(Байракъны Дахирге берип, Асланны къатына келеди.)* Аслан, Аслан...

Аслан. Тынгылайма... *(Эси ауады).*

Сергей. Аслан!.. О, не ачы иш болду! Сен юч кезнуде «ёлюмню» хорлап кьутулгъан эдинг. Энди уа ма... Душман мени марап атхан окъну кёкюрегингде суутханса. Сен эркинлик ючюн, миллетле арасында къарындашлыкъ ючюн, коммунизмни хорламы ючюн кюреше жан, къан аямагъанса. Мамырлыкъны байрагъын алып баргъанлай, сени душман огъу жыкыгъанды. Душманлагъа халкъла аралы жарашыу керек туюлду. Ол алагъа —

къабырды. Аслан, саулай дуняда мамырлыкъ болгунчу кылычланы кынларына салмазгъа ант этебиз.

Аслан (*сабыр*). Ленинни иши ючюн...

Сергей. Ленинни иши ючюн! Сен халкынгы къанлы жаулары бла ачы кюрешге чыкыгъан эдинг. (*Кёз жашларын сюрте, алгъа — сабыр, артдан артха уа — уллудан уллу кычырып.*) Не кыйын кезиуде да жаула бла сен къаты къазауат эте келгенсе. (*Бираздан.*) Қъап-ланча, сени таукел, батыр жюрегинг бир заманда да душмандан къоркъмагъанды. Сермешледе хорлауну сен ала келгенсе.

Аслан ёледи.

Энди уа ма... Тилим айланмайды. Қъалай айтайым... Сени ёлюгюнге къарап, Ленинни уллу иши бла, ол сен жан берген ишни сыйы бла ант этебиз... (*Бираздан*). Сени алф жюрегинги батырлыгыны юсюнден таурухла айтырла. Ол сен жанынгдан багъалы кёрюучю халкынг сени жигитлигинге сейирсинип, жыр этер.

Узакъда, Солтанхамидни жырып айтадыла.

Эштемисе, Аслан! Ма, бу ол жырды. Эшт, жаным, эшт!.. Жигитликге бла жыргъа ёлюм жокъду, Аслан, ала ёмюрлени жашайдыла.

Бары да бёрклерин аладыла.

Жолдаш Комиссар! Мамырлыкъны байрагъын алыгъыз да, барып, жарашыуну юсюнден этген келишиуге къол салайыкъ. Ол бизни багъалы Асланнга тийишли сын боллукъду!

Сергей бла комиссар, Дахирни къолундан байракъны алып, окопла таба кетедиле. Жыр а, алгынча, айтылгъанлай турады,

Ж а б ы у

*Тырныауз комбинат кѳуралгъанлы
жыйырма беш жыл болгъанына жо-
ралайма.*

КЪУШЛА БИЙИКНИ СЮЕДИЛЕ *

Юч актлы романтикалы драма

ИШГЕ КЪАТЫШХАНЛА

Бетал Эдикович Калмыков.

Вера — геолог.

Виктор — тау инженер, экспедицияны начальниги.

Чонай — экспедицияда ишчи.

Махай — Чонайны жашы. Экспедицияны жол устасы.

Сеид — алгъа экспедицияны ишчиси, артда уа партияны шахар комитетини секретары.

Тимоша — алгъа экспедицияда ишчи, артда уа тау уста.

Шахадат — алгъа экспедицияда ишчи, артда уа тау инженер.

Майя — экспедицияда шапа.

Исмайыл — отунчу, артда уа складчы.

Аминат — Сеид бла Шахадатны аналары.

Вера — Махайны кызы.

Муса — Чонайны жашы.

Харун — жангы кѳуралгъан шахтаны начальниги.

Мария Петровна — санаторийни къалаууру.

Федор — студент, геолог.

Иш Къабарты-Малкъарны тауларында болады. Биринчи, экинчи, ючюнчю, тѳртюнчю, бешинчи суратлары 1936 жылда, алтынчы сурат 1942, жетинчи уа 1965 жыллада барадыла.

БИРИНЧИ АКТ

Биринчи сурат

Гирхожан элни жербаш юйлери тау этеклерине кысылып, шѳндю шахар болгъан жерде уа сюрюучю жашланы малла кюте тургъанлары кѳрюнеди. Чучур аллы ѳзенчикде геологоразведчиклени лагерлери. Юч — тѳрт чатыр. Отжагъа. Отжагъаны тѳгерегинде ташла.

* «Къушла бийикни сюедиле» деген пьеса кысхартылыныл басмаланады.

Жабы ачылганда Махай, Тимоша, Фёдор, Муса, Майя
жукълап турадыла. Вера, суу бойнунда бетин жуууп, имбашында
да жанжаулугъу бла киреди. Виктор а от тамыза турады. Заман
танг жарый тургъан кезиудю. Иш башланьрдан алгъа, биреу жа-
быну аллына чыгып окъуйду.

Мени жарлы халкъымы дуниясы,
Туман кечеча, къарангы болганда,
Кюйюз заманны ауур боюнсасы
Халкъымы бойнундан басып турганда.

Туугъан тауларыбызны байлыкълары
Урунган халкъымы туюл эдиле.
Туугъан тауларыбызны жайлыкълары
Байла бла бийле жери эдиле.

Жерни байлыкъларын жерден алыргъа
Халкъым кёп жылланы термилген эди.
Аны алырча билимли болургъа
Падчах халкъыма онг бермеген эди.

Сора жерни, кёкню да зынгырдатып,
«Аврора» гюрюлдеп атылган эди.
Сора азатлыкъ кюн, жерни жарытып,
Битеу кыралыма жайылган эди.

Сен а, ол заманны биле болмазса,
Бюгюн зауукълу жашагъан тёлю!
Жерини хазнасын табар муратда,
Таудан бийик эди халкъымы кёлю.

Жерни байлыкъларын алыргъа ойлап,
Адамла жолгъа тебеген эдиле.
Жигитледен бек жигитлерин, сайлап,
Къоргъашинлиге жиберген эдиле.

Бузла къат-къат болуп, башындан басып,
Жерни жети къатысыны тубюнде.
Жахиллик да жети кирит салып,
Кёп магъадан жатаед жер тубюнде.

Ала, жукъдан къоркъмай, ёрлей эдиле,
Терен бардыра жерге кюреклени.
Ёмюрлюк бузланы эрите эдиле.
Къызыулары бла жаш кюреклени.

Къая ыранладан, бугъейден къоркъмай,
Жер кюфлерине жол салгъан эдиле.
Минг-минг жылланы тургъан киши
тапмай—
Магъаданны ачхычын тапхан эдиле.

Халкъ а унутмайды бир кишини да,
Ол алагъа жырла этип жырлайды.
Ма бюгюн былайда баргъан ишни да
Биз ма ол жигитлеге жоралайбыз.

Жабыу акъырын ачылады, спектакль башланады.

Виктор. Вера, сен энтда ауругъанынгдан иги бол-
магъанса, келчи отжагъада олтур да, жылыннган эт.
(*Юсюнде пинжагын тешип, Вераны юсюне къаплайды.*)

Вера. Сау бол, Витя.

Виктор. Вера, сен бюгюн лагерде къал.

Вера. Угъай, Витя, ишге чыгъалмазча аурумайма.

Виктор. Мен экспедицияны начальнигиме. Мен
айтханны эт да, мында къал.

Вера. Витя, лакъырда этмей эсенг, алай къалай ай-
таса? Сау ингирни тамбла ишге бармай амалыбыз жокъ-
ду деп тургъанма, сора кесим а мында къалмазымы бил-
меймисе? (*Кюледи.*) Сейирсе сен, Витя...

Виктор. Да аны не сейирлиги барды да? Ауругъан
этесе, къыйналырса деп къоркъама.

Вера. Угъай, къоркъма, къыйналмам.

Виктор. Да къоркъмай а? Экспедицияны началь-
ниги ишчилерини саулукъларына сакъ болургъа керек-
ди. Андан сора да мен сени...

Вера (*аны сёзюн беле*). Андан сора уа не?

Виктор. Да, мен экспедицияма тиширыу алмазгъа
ант этген эдим. Сен ал деп келгенде, угъай деп къоял-
май, сени экспедициягъа алып, антыма ётюрюкчю бол-
гъанма. (*Ары-бери бара.*) Ма бюгюн сен ауругъан этесе,
лагерде къалыргъа уа унамайса. Сора мен а сени ючюн
къайгъылы болуп айланама.

В е р а. Да сен мени ючюн не кыайгы этесе? Бир да кыайгы этме.

В и к т о р. Кыалай кыайгы этмем? Мен сени... Вера, огъесе...

В е р а (*биздан*). Витя...

В и к т о р. Не?

В е р а. Жашау деген затынг нечик иги затды?! Витя, ол бусагытда айтханынгы энтда кыайтарып айтчы.

В и к т о р. Вера, мен сени...

В е р а (*аны сёзюн бёле*). Угъай, Витя, кыайтарма. Мен алайсыз да билеме... (*Биздан*.) Витя, сен манга мында кыал дейсе. Мен а хар заманда да, хар кыайда да сени биргенге болурга сюеме.

В и к т о р (*кыууангандан, чабып таш башына мин*). Таула! Эштемисиз, таула? Дуннида менден насып-лы болурму?

В е р а. Кыой, Витя, теличикча, кыычирма алай. Адамланы уятаса.

В и к т о р. Адамла да, жер да, кёк да, хар жаныуар да уянсышла! Мени насыбыма мени бла бирге кыууансышла. Вера, тоюбузну уа кыачан этербиз?

В е р а. Таудан магъадан табып келген кюнюбюзде.

В и к т о р. Алай эсе, мен мында магъадан табарма. Табарма! Жашла, туругъуз, кеч болабыз! (*Жукълап тургъанланы уятады*.)

М у с а (*жукъусурап, кёзлерин сюрте*). Жолдаш начальник, бюгюн кюню бузулур халы барды...

Ф е д о р. Хау. Кёремисиз ол кыара булутланы! Алапы, кемеле тенгизни бойнунда жыйылгъанча, тауланы башларына сюзюлюп барыуларын. Муса тюз айтады. Бюгюн солусакъ иги болурму эди?

В и к т о р. Угъай, Федя. Тауда кюн бузулгъаны сайын биз дорбунлагъа кирип турсакъ, багъалы магъадан бизни аллыбызгъа кеси чыгып келмез.

Ф е д о р (*чурукъларын кие*). Да кыйын кюн эки

километрни ёрлегенден эсе, чууакъ кюн жыйырма километрни ёрлеген тынчды да. Муса, тюзмю айтама?

М у с а. Хау. Бек тюз айтаса.

Ф е д о р (*Викторгъа*). Жаз башындан бери, жангыз бир кюнню солумай, кийик эчгилеча, ташдан ташха секирип айланабыз, тапханыбыз а жокъду.

В и к т о р (*рюкзагына аберилерин жыя*). Сора сен, Федя, къалай умут этесе да?

М у с а. Жолдаш начальник, къая окулса, аны тубюнде дорбуннга акъылсызла киредиле.

Ф е д о р. Алайдан заманында кете билирге керекди.

В и к т о р. Аха! Сора сиз жарты жолдан къайтайыкъ дейсиз, алаймыды?

Ф е д о р. Кюз арты жауунлада адамланы да къыйнарбыз, кесиби да къыйналырбыз деп къоркъама.

В и к т о р. Угъай, Федя. План бла къарар жерлерибизге кюз артына дери къарап бошаргъа керекбиз. Алай этмесек, энтда да багъалы магъадан жайгъа дери жер тубюнде къаллыкъды.

Ф е д о р. Ха, ха, ха! Жангыз бир айгъа магъадан табаргъа умут этген сен къаллай адамса?!

В и к т о р. Магъаданны, айла бла угъай, жылла бла излегенлерин мен билеме. Алай биз...

Ф е д о р (*аны сёзюн бёлуп*). Къыралгъа магъадан керекди. Аны себепли уа кече да, кюн да излерге керекбизми дейсе? Аны керек болгъанын мен да билеме. Алай эки жылдан бери государствону ахчасын жоябыз. Государствогъа этген хайырыбыз а жокъду. Мен Оксанадан къагъыт алгъанма. Александр Сергеевич, институтдан комиссия жиберип, экспедицияны артха чакъырыргъа керекбиз дегенди дейди. Алай эсе, керексизге кесибизни неге къыйнайбыз?

В и к т о р. Тюзюн айтсам, Федя, сени былай тутхучсуз болгъанынгы билсем, мен сени экспедицияма аллыкъ туйюл эдим.

Федор. Сокъураннганмы этесе?

Виктор. Хау.

Федор. Бош сокъуранаса. Алыктына мен, студент болгъанлыкъгъа, осал геолог болмагъанымы кесинг билесе. Алай мени оноуума сёз нек къошады деп этесе ансы. Мен а магъадан тапсакъ суймеймеми? Алай комиссия келсе, сора...

Виктор (*аны сёзюн бёлюп*). Бир угъай, минг комиссия келсе да, Къоргъашинлини тубюнден башына дери тинтмей къоярыкъ туююлбюз.

Федор. Виктор Данилович, экспедицияны иши ючюн жууап этерик сенсе. Мен сени суйген тенгингме. Аны себепли уа, суйюп айтама. Мен айтханны эт да, къарамагъан жерибиз къалмагъанды, алай мында магъадан жокъду де да, учёный советге докладной жаз да жибер. Алай этсенг, артда сени киши терслерик туююлдю.

Виктор. Да мында магъадан болгъанына мен толу ыйнаныпма, сора жокъду деп къалай жазайым? Угъай, жазаллыкъ туююлме.

Муса, суу бойнунда бетни жуууп келип, аланы къатларында тохтап, айтханларына тынгылайды.

Федор. Мен айтырымы айтдым.

Махай (*Федорну айтханларын эштип туруп, тынгысыз болуп*). Виктор Данилович, энди ол а не комиссияды?

Виктор. Махай, жууугъум, бизни огъурлу ишибизге болушур орнуна, чырмаргъа кюешгенле кёпдюле. Алай ала, кече ортасында кычыргъанлыкъгъа, танг терк атарыкъ сунуп, кече кычырыучу адакъалагъа ушайдыла.

Федор. Ха-ха-ха! Сора сен адакълагъа кимни ушата?

Махай. Федя, уручуну башында от жанар деп, тауда сёз барды.

Федор. Махай, ол сёз манга келишмейди.

Махай. Виктор Данилович, адакчала асыры кычыргандан тамакларын жыртсала да, танг атар заманындан алгач атмаз. Ала жалан да адамланы татлы жукчуларын бөледиле.

Тимоша. Ол бизни огъурлу ишибизден чырмаргача кюрешгенле уа бош кюрешмесинле. Чырмаяллык туююлдюле. Виктор Данилович, тебрейбизми?

Виктор. Хау. Адамла ауузланып бошагъанлай, чыгъабыз.

Муса (*кеси кесине айтханча, Викторгача эштира*). Бир солургача да кьоймай, бу начальник быллай бир кьайры ашыгача болур? Бюгюн да — кюн, тамбла да — кюн, аллахны азмыды кюнлери. Бюгюн солуп, тамбла баргъанлыкгача не боллукъ эди? Оллахий, бутларым да асыры арыгъандан, къарт текени кьуйругъуча кьалтырайдыла.

Вера (*Муса айтханны эштин*). Муса, бутларынг нек кьалтырайдыла, ауругъанмы этесе?

Муса. Асыры арыгъандан.

Вера. О-о! Муса, сенича жашха арыгъанма дерге айып туююлдюю? Виктор, эштемисе, Мусаны айтханын?

Федор. Муса тюз айтады. Барыбыз да арыгъанбыз. Бюгюн солургача керекбиз. Эки жылдан бери кьарын терилерибизни ташлагача сыдыртып айланабыз. Андан а не хайыр?

Вера. Хайырмы? Аны уа магъадан тапсакъ кьорюрсе.

Федор. Кьой, кьой, Вера! Магъанасыз ишден не магъадан чыгъарыккъды?

Вера. Федя, алай нек айтаса? Бизни ишибиз нек магъанасыз болады? Билемисе сен? Биз мында магъадан тапсакъ...

Ф е д о р (аны сѣзюн бѣле). Вера, сен бизни аллай бир агитировать нек этесе? Огъесе сен сахар исполкомгъа председателъми болгъанса?

В е р а. Угъай, мен геологма. Алай биз мында магъадан тапханлай, магъаданчылагъа булутла башы бийик таулада, орамларыны эки жанлары бла каштан терекле тизилип, арбазларында да тюрлю-тюрлю гюлле чагъып, эки, юч этажлы бийик юйлери бла, алапат шахар ишлербиз. Мен а анда сахар исполкомну председатели суйюп болур эдим.

Ф е д о р. Охо, сени уа ахшы умутларынг бар кѣреме да...

В е р а. Да, умут этсенг, ахшы умутла этерге керексе. Шахарабызны ортасында кинотеатрыбыз, школларыбыз, больницаларыбыз, рестораныларыбыз болурла. Биз а...

Ф е д о р (аны сѣзюн бѣле). Къой, энди болду. Мындан кѣп аууз сууларымы келтирме. Алайсыз да тюненден бери, ресторан эсиме тюшгенди да, аман кюнлю болуп айланама.

В е р а. Федя, бу арт кезнуледе санга не болгъан эсе да, мен сени ангыламайма.

Ф е д о р. Да ангыларгъа суйгенинги бек ангылайса.

В и к т о р. Жюрюгюз, жашла!

Кими рюкзагын кѣтюрюп кими ледорубун, кими да жыжым чулгъамланы алып, кетедиле.

Экинчи сурат

Къоргъашинлини башында чынгыл къаяла. Жабыу ачылгъанда, Виктор, Махай, Вера, Тимоша, Федор да ызындан бийик къая жухну тюбюнден ёрлеп барадыла. Алагъа хар атламы къыйын атларгъа тюшеди. Уллу жауун жауады. Жел, бѣрюча, улуйду.

Къалайда эсе да къая оюлгъан таууш эштиледи.

В и к т о р. Жашла, олтуругъуз, бираз солуюкъ.

Бары да олтурадыла.

Тимоша. Муса, ол кьоркьуусуз жолунг буму эди?

Виктор. Керти, Муса, былайдан тынчыракъ жол жокъмуду?

Муса. Жолдаш начальник, тауда жол деген затынг неди? Тюнене адам ёрлерча жери болса, бююн а башындан оюлуп келеди да, алайын да басады да кьояды.

Федор. Эштемисиз, ол кьяя оюлгъан тауушла нечик гюрюлдейдиле?

Вера. Да, Муса, тюнене ингирде Кьоргъашинлини башына кьоркьуусуз чыгъарча жол билеме дей эдинг да?..

Муса. Мен жашлагъа аз тюрлю айтмайма. Алай, Вера, мен мындан кьоркьуусузуракъ жол билмейме. Мындан ары былайтын барыргъа да базынмайма.

Федор. Муса керти айтады. Андан эсе, мындан ары кирмей, ызыбызгъа къайтсакъ игиди.

Тимоша. Оллаха, Федя, бу Муса бла сен не эсе да къуйрукъ булгъап тебреген болурсуз дейме.

Федор. Угъай, Тимоша. Жаныбызгъа кьоркьгъандан айтабыз.

Вера. Да сизден кьалгъанла уа жанларындан тоюпму тургъан сунасыз да? Не да урушлада ёлгенле жашаргъа сюймейми жанларын бергендиле? Угъай, ала адам улуна эркинлик ючюн, ма биз, аланы туудукълары, зауукълу жашар ючюн жанларын бергендиле. Магъадан а жалан Виктор бла мангамы керекди? Халкьгъа керекди. Къыралны кючюне керекди. Мен а жашаргъа сюймеймеми? Дунияда жашаудан иги не зат барды?.. Жашаргъа да сюеме. Ойнаргъа, кюлюрге да сюеме. Алай...

Муса (*аны сёзюн бёлюп*). Вера, жашауну аллай бир сюе эсегиз, келигиз къайтайыкъ. Оллахий, къайтмасакъ да ачыргъа боллукъбуз.

Виктор. Ол дегенигиз неди сизни? Биз былайдан

да кыйын жерледен азмы чыккыганбыз да? Бираз солуюк да, былайдан да чыгарбыз.

Федор (*рюкзагын да бир жанына быргзан*). Да чыккыган эсегиз, барыгыыз! Огъесе, сиз Сеидге келген кюнню унутханмы этгенсиз? Не уа биз да алай болма-сакъ болмаймыды?

Вера. Эх, Федя, Федя! Аллаи бир кьоркьургъа айып туююлмюдю санга?

Муса. Да жауун бучхакъдан баргъанча жауса, Тырнауздан ургъан жел уллу тереклени тамырлары бла аудурса, сейирмид да кьоркьыган? Былай къарайма да бюгюн кюнню аязыр халы жокъду.

Вера. Муса, Федор бла сени артха къайтыргъа эсигизге тюшгенди да, сиз этмеген сылтау жокъду.

Федор. Вера, сен кесинги самоварча бош кыздыраса. Муса тауда ёсгенди, аланы халларын ол иги биледи.

Тимоша (*секирип туруп*). Да биз а, тауда ёсмей, юзmez тюзледеми ёсгенбиз. Къайтыргъа сюйген—къайтсын! Биз а ишибизни этмей къайтырыкъ туююлбюз.

Виктор (*Федоргъа*). Бу Мусаны жолдан ажашдырып айланган да сен болурса дейме. Геологла магъаданны тынч тапхан сунуп келген эсенг, жангылгъан этгенсе, алай умут этип окъуй эсенг да, бош окъуйса. Кыралны санга жойгъан ахчасы да зырафды. Сенден геолог боллукъ туююлдю.

Федор. Не зат?! Ол мени окъутургъа жоюлгъан ахамы зырафды? Огъесе эки жылдан бери жукъ тапханынг болмай, мингле бла сен жойгъан ахамы зырафды?! Не уа сен, мында жукъ тапмазынгы ангылап терслигинги бизге атаргъамы умут этесе?

Виктор. Угъай, Федор, бизни мында магъадан табарыбызгъа мен толу ыйнаныпма. Алай андан башха терслигим болса да, бир да кьоркъма, санга атамам. Махай, жюр, жолгъа бир къарайыкъ.

Кетедиле.

Махай. Жюр!

Тимоша. Федор, Викторну жанына бош тийгенсе. Ол керти айтады. Бизни таулада магъадан болгъаны эртдеден бери да халкъгъа белгилиди. Алай биз аны...

Федор. Да, бар эсе, къайдады да? Сиз айтыудан, таулада болмагъан зат жокъду. Тапхан а бир зат да этмейбиз. «Бизни таула, бизни таула» деп тебресегиз а...

Вера (*аны сёзюн бёлюп*). Федя, сен таулуланы бла таулуланы юсюнден бош топ-топ этесе. Сен аладан не зат ангылайса? Таулуланы бла таулуланы халларын билир ючюн, аланы сюерге керекди. Сен а...

Федор (*аны аузуна чаба*). Ха-ха-ха! Муса, эштмейсе, бу мёлекни айтханын?! Энди бу манга, тузсунган ёгюз жер жалагъанча, таулада акъсыл ташланы уппа этдирлик эди. (*Верагъа ачыуланып*.) Ол таулуланы аллай бир суйгенле — ала бла къалыгъыз! Магъадан тапсагъыз, Виктор бла санга орденле тагъарла. Қъалгъанлагъа уа сау болугъуз дерле да къоярла. Мен а кесими сизге мындан кёп алдаталлыкъ туююлме! Жюр, Муса!

Тимоша. Алан, сен мени жумдуругъуму ийсгерге суймей эсенг, Верагъа тийме! Ол, сенича, хазыр жолну барыргъа излегенледен туююлдю. Вера кибикле адамлагъа жолсуз жерледе жол ишлейдиле. Ала бизни таулада жашау андан да иги болур ючюн жанларын аямай кюрешедиле. Сен а...

Федор (*анга ачыулана*). Ма энтда «бизни таула!..» Ой, сиз тауларыгъыз, кесигиз да къалай эрикдиргенсиз мени?! Бир сёз айтсагъыз, экинчи сёзюгюз а — «бизни таула!»

Тимоша (*ачыуланып*). Да бизни таула, сенича, къоянжюреклене жерлери туююлдюле да, андан эрикгенсе сен! Ала Верача, Махайча, Викторча, Чонайча, Сеидча — тау къушланы жерлеридиле. Муса бла сен, къоян жюрекле уа, кете эсегиз а, антсызсыз, Быкъы къаяны тюз тёппесинден кетмесегиз!

Муса (*секирип туруп*). Сен аны кимге айтаса?!

Тимоша. Да кимге айтханымы ангыламай эсенг, барда кюзгюге къара.

Муса (*кесин Тимошагъа атады*). Да ким къоян жүрек болгъанын биз санга танытайыкъ!

Вера орталарына киреди.

Тимоша. Къоян жүрекле болмасагъыз, кыйын жерге жетгенлей, нёгерлеригизни къоюп кетебиз депми тохтарыкъ эдигиз?!

Федор (*кесин тартдырып*). Сен а, ахшы жаш, мардангда тохтарыкъ туююл кёреме да!.. Энди шо санга да бедишге къалгъан эсек, сора биз...

Тимоша (*къязыкъны сермен*). Жапындан тоймагъан мени таба жангыз бир атлам атлачы! (*Къязыкъны булгъап.*) Нек турасыз?!

Вера. Тимоша, къоюгъуз, туююшмегиз. Тилейме, сабийлеча этмегиз. (*Муса бла Федоргъа.*) Сиз а, эки уллу киши, кесигизни жангыз адамгъа атаргъа уялмаймысыз?!

Муса. Аузун тыйсын.

Виктор. Эй, не къаугъады бу?! Не болгъанды сизге?!

Муса (*Тимошагъа*). Бу жол жанынг бу тиширугъа къор болсун. Алай сени бла биз былайдан табыракъ жерде тюербиз да, кимни лячин болгъанын бла кимни къоян болгъанын анда кёрюбюз.

Тимоша. Ахшы. Мен хазырма.

Федор (*рюкзагындан аберилерин быргъай*). Ма быланы да алыгъыз!

Вера. Эх, Федя! Федя!

Федор (*къыжырыкълан*). Не Федя, Федя? Мен айтырымы айтханма!

Вера. Муса, алчы аланы рюкзагына сал.

Муса. Вера, айып этме, энди биз да сизни бла

барлык туйюлбюз. (*Махайгъа.*) Эй, жаш, сен а нек тураса?!

Махай. Угъай, мен жарты жолдан къайтырыкъ туйюлме.

Муса. Не зат, не зат?! Энди сен да кесингден таматаны айтханын этмейми тебрединг?! Бусагъатдан алымда тебре!

Махай. Угъай, Муса. Мен нёгерлерими къюп кетерик туйюлме. Викторлары бла барлыкма.

Муса. Да келмей эсенг, ала бла бир от тёбеси бол! Жюр, Федя!

Федор. Жюр!

Кетедиле.

Вера. Виктор, былайдан къоркъуусузуракъ жол тапдыгъызмы?

Виктор. Угъай. Былайтын чыгъарыкъбыз. Вера, жаным, ауруп тураса. Мен айтханны эт да, иги кызы кибик, лагерге къайт.

Вера. Угъай, къайтырыкъ туйюлме. Эштемисе, Виктор? Сизни бла барлыкма. Хайда тебрегиз!

Ючюнчю сурат.

Биринчи суратны декорациясы. Жабыу ачылгъанда, отда чоюн къайнай, Майя да ашарыкъ эте турады.

Майя (*тынгысыз болуп*). Ала бир хапарларын билдирмей тургъанлы ма бююн тёрт кюнлери. Азыкълары уа жалан бир кюннге боллукъ эди. Тёгерегибиз да, сау жан къалмагъанча, нечик шош болуп къалгъанды. Ала андан бери анда бир чырмаусуз турмайдыла.

Сеид (*башы да байланып, таш артындан чыгъады*). Майя, аллай бир жарсыма. Аллах айтса, алагъа бир хата да болмаз.

М а й я. О-о! Сеид, къайдан чыкъдынг? Жараларынг а сау болгъанмыдыла?

С е и д. Жарала иш туююдюле. Больницадан къачып кетгенме. (*Сагъышлы*). Ала андан бери нек тура болурла?.. Бу жолгъа дери хата-хайыр кёрсек да, жашла бла бирге болуучу эдик. Бу жол а...

М а й я (*аны сёзюн бёлюп*). Сеид, сен манга жарсыма дегенликге, алагъа менден да сен тынгысыз болурса дейме?

С е и д. Бу жол ала андан хатасыз къайтыр ючюннге жанымы окъуна берир эдим.

М а й я. Сеид, алай нек айтаса? Алагъа бир палах болгъа болурму дейсе?

С е и д. Угъай, алагъа бир зат да болгъан болмаз. Алай сени былай мудах болуп кёрсем, жүрегим тезалмайды. Ала андан хатасыз келселе, биягъы сен, кюн тийгенча, жарыкъчыкъ боллукъса да, андан айтама.

М а й я. Сейирсе сен, Сеид...

С е и д. Хау, бу арт кезинде мен сейир болургъа да болурма. Аш бармайды кёлюме, жукъу кирмейди кёзюме.

М а й я. Сеид, жараларынг бекми къыйнайдыла?

С е и д (*жюрегин кёргюзтюп*). Угъай, не болгъан эсе да мынга болгъанды. Ангылаймыса, Майя, бу арт кезинде сёз орнуна аузумдан назмула чыгъып тебрειдиле.

М а й я. Да аны не хатасы барды да, жырчы боллукъ болурса?

С е и д. Хо бир да! Манга аллай фахму къайда? Алай суймеклик адамны къолгъа бир алса, ол анга этдирмезлик зат жокъду деп, къарт Чонайдан кёп эштгенме.

Хубийланы Назирни «Бурмачашчыгъым» деген жырын жырлайды.

Къар эрнген тауларымда
Сени жазгъы жырларында
Жашайд мени бурмачашчыгъым.
Кенг дунияны къучагъында,

Акъ къайынны бутагъында
Жырла, мени къарылгъашчыгъым,

Жаз келтирген байлыкъланы,
Гокга ханслы жайлыкъланы
Сюед мени къарылгъашчыгъым.
Кюн жылытхан ёзенледе,
Тауларымы жюрегинде
Жырла, мени къарачашчыгъым!

М а й я. Ой нечик ариуду!

С е и д. Не зат?

М а й я. Сени жырынг.

И с м а й ы л (*ташла артындан дауурлу чыгъады. Сеидни кёрюп*). Ма, ол а ауругъан жашынг! Биз, Сеид ауругъанындан къалай болур деп, муну жарсыуун этип турабыз, бу уа кёгюрчюнчюкню тегерегине къангкъылдап айланады. Кёгюрчюн а кёгюрчюнмюдю?! Кёгюрчюнлени да кёгюрчюню — ариу Майячыкъ! Сеид, артда эштмегенме деме, бюгюнден ары къара къамамы белимден тешерик туююлме. Ол угъай эсенг, тапанчамы да тагъып айланарыкъма. (*Майягъа.*) Мёлекчик, бу ариу жиякъчыгъынгга жагъып тургъанынг а не затды? Тутчу бери, ариу этейим. (*Хуржунундан палатогун чыгъаргъанча этип, Майяны унна этеди.*) Кёрдюнгмю, Сеид, хы деген жашла къызлагъа къалай этгенлерин? Ансы сен да...

М а й я (*къайнай тургъан чоюндан как къалакъны сермен*). Ма, Исмайыл (*Жиягъына уруп*) Къызла къыз намысларын къалай сакълай билгенлерин сен да кёр!

С е и д. Аперим, Майя! (*Исмайылгъа.*) Ма алай керекди санга! Мен да къошайыммы, огъесе боллукъмуду?!

И с м а й ы л (*жиягъындан тутханлай*). Угъай, тамамды. Кёзлеринге жулдузла кёргюзтюрме деп, быллайгъамы айтхан болурла? (*Майягъа.*) Мен лакъырда эте-

ме, сен а исси къалакъ бла урдунг да, тишими алдынг да кьойдунг.

М а й я. Манга аллай лакъырда керек тьойюлдю.

И с м а й ы л. Да санга бирле аллай бир лакъырда этгинчи тутху эди ол жанынгдан сюйюучю кьолан жыйрыкъчыгынг. (*Сеид Исмаил таба барады.*) Эй, эй, эй! Келме къатыма. Мени тьойюлгеним бюгюннге боллукъду.

Къачып чыгып кетеди. Майя бла Сеид аны ызындан кюледиле.

М а й я. Бир иги жырлай тура эдинг.

С е и д. Жаратамыса, Майя?

М а й я. Хау.

С е и д (*Жырлайды*).

Къар эриген тауларымда,
Сени жазгы жырларынгда
Жашайд мени бурмачашчыгым.
Кенг дуняны къучагъында,
Акъ къайынны бутагъында
Жырла, мени къарылгъашчыгым.

Мая, кел жаным, экибиз да бирге барайыкъ да, Вераланы излейик. Бир бири кьолубуздан тутханлай, таудан таугъа, бийикден бийикге барырбыз. Мен санга ёмюрде адам аягъы басмагъан жерледе ариу гюлле жиярма. Жюр, биз анда, командир бийикден къарагъанча, жугъутурну бийик жухну башындан талада отлай тургъан сюрююне къарап тургъанын кёрюрюз. Кел, Майя, биз анда чыпчыкъланы жырлагъанларын, чучхурланы эжиулерин эштирбиз.

М а й я. Угъай, жаным, угъай! Къоркъгъан этеме.

С е и д. Къоркъма, Майя! Къоркъуулу жерледен кьойнума алгъанлай жухдан жухгъа, жугъутурча, секирип ётерме. Шо сен хо де ансы...

М а й я (*аны сёзюн бёлюп*). Сеид, сен нечик иги жашса...

С е и д (*кѣууаннгандан жырлайды*).

Жаз келтирген байлыкъланы
Гокга ханслы жайлыкъланы
Сюед мени кѣарылгѣашчыгѣым.
Кюн жылытхан ѳзенледе,
Тауларымы жюрегинде
Жырла, мени кѣарылгѣашчыгѣым.

Ч о н а й. (*Узакѣдан кѣычырады*). Ой, Исмайыл, жаш-ла кѣайтханмыдыла?

И с м а й ы л. Мен бусагѣатда жаш-таш кѣайгѣылы туйюлме! Тишсиз Сеидге сор!

С е и д (*Чонайны аллына бара*). Угѣай, Чонай, кѣайт-магѣандыла.

М а й я. Исмайыл, Сеид а нек тишсиз бола эди? Ол, бир кѣауумлача, тишлерин кѣызлагѣа алдыра айланмайды.

И с м а й ы л. Ой огѣесе, ол ариу тишчиклеринге мени сол тишиме келген кюн келсин.

Ч о н а й кѣолунда да шкогу бла, Сеид да кийик учаны аркѣасына кѣтюрюп, аны ызындан киредиле.

Ч о н а й. Сеидни жыры болмаса, оллахий, бу туманда ажашып окѣуна кете эдик. (*Сеид учаны быкѣыгѣа тагѣады*.)

И с м а й ы л. О, жууукѣларым, бу уа алаMAT шишлик боллукѣду да. А маржа, Сеид, мажал жерлеринден кес да этиучюнгча, бир иги шишлик этчи.

Ч о н а й. Да хау, тейри, сени чий отунларынг бла уа алаMAT шишлик этерсе.

С е и д. Исмайыл, отуну аманны кѣатыны аман деп, Чонай айтычулай...

Ч о н а й (*сѣзюн бѣлюп*). Да кѣынгыр тыякѣны ауанасы тюзмю боллукѣду?.. (*Майягѣа*.) Кѣызым, элден а адам келмей турамыды?

М а й я (*Чонайны бетин жуудура*). Угѣай, киши да

келмегенди. Дедушка Чонай, ол таугъа кетгенле андан бери ажашып зат айлана болурламы?

Ч о н а й. Угъай, къызым. Бизде адам таугъа тебресе, жолунг къыйынмыды деп сормайдыла, нёгеринг кимди деп соруучудула. Мусалары туугъан тауларын сен беш бармагъынгы билгенча биледиле. Ала не эсе да башха чырмаулары болуп турадыла.

С е и д. Оллахий, Чонай, мен алагъа бу жолча къайгъы этмегенме.

И с м а й ы л. Аланла, ала магъадан табабыз да махтау алабыз деп, къая ыранда бегитилиб а къалгъан болурламы?

Ч о н а й. Оллахий, Исмайыл, ала бир чырмаусуз турмайдыла.

М а й я (*ашарыкъ алып келип*). Дедушка Чонай, ашачыгъыз, ач болгъан болурсуз.

Ала да ашаргъа олтургъанлай, Федор бла Муса келедиле.

И с м а й ы л (*аланы кёргенлей, къууанып*). Ма, таудагъыла келдиле!

Ч о н а й (*ол экисинден сора киши кёрмегенде, тынгысыз болуп*). Къалгъанла уа къайдадыла?

М у с а (*къайгъылы болуп*). Тохта, ала энтда да къайытмагъанмыдыла?

С е и д. Угъай. Сиз аладан къачан айырылгъансыз?

Ф е д о р. Бюрсюкюн эртденликде.

Ч о н а й. Сора сиз аланы къайда къоюп келгенсиз?

М у с а. Чыгъа барып, бир тапсыз жерге жетгенлей, къайтайыкъ, аман жерди, ачырбыз деп, кюрешдик. Алай биз айтханны къулагъына алгъан болмады. Сора не этерик эдик? Ала анда тырнакъларгъа кюреше къалдыла. Биз а ызыбызгъа айландыкъ да кетдик.

Ч о н а й (*ачыуланып*). Эй, адамлыгъы, кишилиги да болмагъан къоркъакъла! (*Мусагъа.*) Дукъумубузда сенден оу а чыкъмагъан эди!

Муса. Атам...

Чонай (*сёзюн бёлюп*). Бюгюн сизни этип келгенигиз урушда нёгерин атып кетгенден башха туююлдю. Ол а миллетибизге бедиди.

Федор. Да, Чонай, эки жылдан бери табылмагъан магъадан, тубюнден къарап башы кёрюмеген къаяны башына чыкъгъанлаймы табыллыкъ эди да?!

Рюкзагын бир жанына быргъайды.

Не уа мында аман кюню болуп айланмасакъ, къарныбызгъа ашаргъа гыржын тапмайбызмы?

Чонай. Иш — гыржында туююлдю. Иш — кишиликдеди, ахшы улан!

Сеид. Билемисиз сиз, биз мында магъадан тапсакъ...

Федор (*сёзюн бёлюп*). Къой, Сеид. Эртде эштгенбиз. «Магъадан тапсакъ, магъадан тапсакъ!» Да магъадан тапсагъыз а, кёюреклеригизни кенгиге ачып туругъуз, орденлени Виктор бла Верагъа такъмай, сизге тагъарла. Не уа бизге дери магъадан излей бери адам келген болмаз.

Чонай. Керти айтаса. Сиз туугъунчунга, сиз угъай, сизни аталарыгъыз да туугъунчу, бери Белгиядан геологла келип, бизни тауланы байлыкъларын кеслерине ташыргъа умут этген эдиле Алай, бизни таула, олбу деп айырмай, кеслерин хар кимге да хазыр этип турмайдыла...

Федор. Да магъадан аллай бир керек эсе, бизни былай сансыз этип турмай таматаларыгъыздан бири келсе уа.

Чонай. Келгендиле, бек таматаларыбыз да кёп кере келгендиле. Бизни биргебизге таугъа да кёп кере чыкъгъандыла. Сора сан этмеген алаймы болады да? Не да быллай уллу иш уллу къыйын салмаймы къураллыкъ сунаса? Угъай, ахшы улан. Уллу ишге уллу къыйын салыргъа керекди.

Федор. Виктор бла Вера, магъадан табабыз да, дунягъа айтылабыз деп кюрешедиле. Биз а...

Чонай (*анга ачыуланьп*). Алан, сен, чыкъмагъан чабырлыкъ кибик, не зат эсенг да, Вералагъа тийме. Ала, сенича, гыржынны уллусун къайда табабыз деп айланганладан туююдюле, адамлагъа насып излейдиле. Адамлагъа насып берген а кеси да насыплы болады. Сеид, ала андан бери бир чырмаусуз турмайдыла. Излерге керекбиз. Жюр!

Сеид. Мен хазырма.

Муса. Атам, сен къал да, Сеид бла мен барайым.

Чонай. Угъай. Энди мен санга ыйнанмайма. Адам кесине адамланы ыйнаныуларын тас этсе уа, анга андан уллу насыпсызлыкъ жокъду. (*Шкогун да алып, чыгъып кетеди*).

Исмайыл (*ызындан*). Чонай, сен къал! Сеид бла мен барайым.

Чонай. Угъай, жашым! Аланы излерге мен кесим барлыкъма. Сен а мында Майягъа болуш.

Майя (*жаулугъун къыса*). Дедушка Чонай, сен арып келгенсе. Сен солугъан эт. Сеид бла мен барайым.

Чонай. Угъай, къызым! Бу тиширыу иш туююдю. Андан эсе сен алагъа ашарыкъ хазыр этип тур. (*Муса бла Федоргъа*). Сизни бёрклеригизни Майя кийип, аны жаулугъун а сиз къысаргъа керексиз. Сеид, жюр!

Кетедиле.

Майя. Исмайыл, барчы къургъакъ юзгелеле жыйып кел ансы, аш биширалмай къалабыз.

Федор бла Муса барып таш башына олтурадыла.

Исмайыл. Майя, сен ала бла нек бармадынг? Сенича болсам, Сеид бла бармай къалмаз эдим.

Майя. Исмайыл, сен суймекликни масхара этерге нек ёчсе? Суйген къызынг алдагъан затмы этгенди?

И с м а й ы л. Угъай, Майя. Мен алыкъын суймекликни сынамагъанма. Алай, суймекликни бир сынамагъан болмайды деп, къарт Чонайдан кѣп эштгенме да, эшта да къачан тюшсем да суймекликни къапханына мен да бир тюшерге болурма. Алай мен (*Майягъа кѣз кѣысын*), бир къауумлача, кесими анга хорлатып къоймам. Мен ол къапхандан сыптырылып чыгъарма.

М а й я. Угъай, Исмайыл. Сен ол къапхандан чыгъаргъа кюрешме. Суймеклик адамгъа насып, къууанч, къаруу береди. Суймеклик адамны не къыйын ишге да кѣллендиреди.

И с м а й ы л. Да суймеклик эсе, не зат эсе да, кесини аллына къаратып турмай, былай бизни таба да бир къараса уа!

Балтаны да алып чыгъады. Майя да челек бла суугъа барады.

Ф е д о р (*Муса да, ол да таш башындан тюшюп келип, тѣгерекге къаран.*) Муса, не айтаса, бу жол табарламы?

М у с а. Тапмазла... Ала ол къаяны башына чыгъаллыкъ туююдюле. Къаяны жаны ыран бла чыгъаллыкъ эдиле, алай ала аны билмейдиле. Аны ол мен санга хпарын айтхан къартдан сора киши билмейди.

Ф е д о р. Къарт аны алагъа юйретмезми да?

М у с а. Угъай, Федор. Ол мындан алда, арт сѣзюн манга айтып, ѳлгенди.

Ф е д о р. Да бизде насып бар эсе, бу жол да тапмай къайтырла. Ссра ѳрлеп кетербиз да, таулары магъадан хазналары тапханла биз болурбуз. Магъадан кесеклени элтип барсакъ, махтау бизге болур.

Чыгъып кетедиле.

Исмайыл отунла кѣтюрюп киреди.

А м и н а т (*ауазы*). Жашла! Жашла!

И с м а й ы л. Ой, Аминатды ол келген. Бусагъат мен ашы бир иги къоркъутайым. (*Жамычысын да кийип, бе-*

тин да башлыкъ бла байлап, къолуна да шкогун алып, таш артына бугъады.)

А м и н а т (кирип келеди). Жашла, ой жашла! Была къайры кетген болурла?! (Отжагъада шишликден ашай.) Бекир сау келсин къачанда ырысхысыз а болмаучем. Нечик иги шишликди. Жашла!

И с м а й ы л (таш артындан чыгъып, бетин Аминатха кѳргюзтмей, шкогун анга буруп). Къолларынгы ёрге тут!

А м и н а т. Оу, анам, мен жарлы! Ким эсенг да къркъутма! Мен бери келирге жарамагъанын билмей келгенме.

И с м а и ы л. Тепме жерингден! Нек келгенсе бери?!

А м и н а т. Аллах бирди, бери келирге жукълап тюшюмде да жокъ эди. Почтачы Осман ауруйду да, магъаданчыланы къагъытларын элтирге адам жокъду деп, къызчыкъ жарсыргъа къалгъанды да, аланы да элтейим, жашланы да бир кѳрейим деп келгенме. (Къркъутуп, бетин шкокдан бурады. Алайлай Майя суу алып киреди, Исмайыл, шкогун жерине салады, жамчысын, башлыгъын да тешеди. Аланы дауурларына эс жыйып Аминат алагъа къарайды да, кѳууанып.) Оу игилик келсин жаныгъызгъа. Алай жетмесегиз, эл багъасы Аминатыгъыздан бошап къала эдигиз да?

И с м а й ы л. Аминат, алай нек айтаса? Не болгъанды санга?

А м и н а т. Ол бусагъатда былайдан кетген жигитни кѳрдюгюзмю?

М а й я. Угъай, не жигитди ол?

А м и н а т. Оу, мен жарлы, сизни излеп келгенимлей, бир тауушлукъ адам, юсюнде жамчысы, акъ башлыгъы, къолунда да шкогу бла юсюме суйелип: мен сени излеп айланганлы ма толу жыл болду, хайда биргеме тебре! Тебремесенг да, ёлтюреме деп тохтады. Ётюрюкден не асуу, бек къркъдум. Сора иги эс жыйып, алайлай жум-

дурукъну тюз кёзюне жетдиirme да, сиз экигиз да ёл-
мегиз, кёзю ма былай ары чартлагъан эди.

И с м а й ы л. Къалай ары чартлагъанды дейсе? Мен
аны бусагъат табайым. (*Барып, биягъыча кийинип, шко-
гун да алып келеди.*) Къолларынгы ёрге тут!

А м и н а т (*къычырыкъ этип*). Ма биягъы! Бу кеси
окъуна эди.

И с м а й ы л (*бетин ачады. Аминат таныйды*). Ами-
нат, ким эди дейсе ол?

А м и н а т. Уу гяур, начас! Жанымы ала эдинг да.
Тохта сен бир, мен да санга аны жетдирмесем кёрюрге.
Тохта бир тохта, сен узунбурун! Бу байлауунг а неди?

И с м а й ы л. Бош, бош! Сизни Сеидни, бёрю аша-
рыкъ, къунажини аягъы бла ургъанды.

А м и н а т. Огъесе аман гебох тийсин дегин. Аллай
огъурсуз мал эсе, ёлгенлерими жаны ючюн, мен аны
арбазыма да къоймам.

И с м а й ы л (*Майягъа кёз къысып*). Оллахий, Ами-
нат огъурсуз а бек огъурсузду. Алай бир ариучукъду.

А м и н а т. Кет, кет, аурунг, аллай огъурсуз мал эсе,
аны ариулугъу манга неге керекди? Сизден къалгъанла
уа къайда кёрюмемдиле?

М а й я. Жашла тауда бираз мычыгъандыла да, Чо-
най бла Сеид аланы алларына къарай кетгендиле.

И с м а й ы л. Аминат, айт хапар. Бизни уллу сахар-
да не жангылыкъла бардыла?

А м и н а т. Да, балам, жылны бу кезиунде къатын
алгъан жокъ, эрге баргъан жокъ, къалмай колхоз иш-
дедиле. Сора не жангы хапарла боллукъдула?

И с м а й ы л. Да сора бизни элни тилчи къатынлары,
Хасеит къатыны Аминат да башчылары болуп, не ишлей-
диле да?

А м и н а т. Ма, биягъы сен башлагъанса. Къой, Ис-
майыл, мени бла кюрешме. (*Жумдуругъун кёргюзтюн.*)
Битеу элни къызы ма мындадыла. Исмайыл, ёлгенлери-

ми жаны ючюн, мени бла аранг тап болмаса, ёмюрюнгде кьатынсыз кьалырса.

И с м а й ы л. О-о! Аминат, кьарт текебизни сакьалы бла ант этеме, бу жолдан сора жукъ айтмам санга.

А м и н а т. Алай эт, аурунг, алай эт (*Бираздан.*) Мен да бери тебрегенлей, Кьалмукъ улу бир нёгери бла жетди да, мени кёргенлей: «Ой ариулугъу дунягъа айтылгъан Аминат» — деп секирип атдан тюшюп саламлашды. Сизни барыгъызны да сорду. Сора ол, ёмюрю узакъ боллукъ, колхоз правленнге бурулду, мен да бери кетдим. Исмайыл, артмакьлада кёгетледен жашлагъа берчи, Аминатны саугьаларын бир кёрсюнле.

И с м а й ы л. Да анга уа мен сау болсам. (*Артмакьлада жукъ тапмай.*) Аминат, мында жукъ жокьду да?

А м и н а т (*артмакьларына кьаран*). Бекир сау келсин, сайлап бек уллуларындан жыйырма бла беш алма салгъан эдим. (*Артмакьны тешигин кёрюп.*) Оу кюнюм, жолда агъызып келген кёреме да. (*Письмоларын чыгъарып.*) Ма сора, быланы юлеш.

И с м а й ы л (*конвертлени адреслерин окъуйду*). Флёрова Верагъа — Флёрова Мария Семёновнадан.

М а й я. Анамдан кьагъыт келмейди деп, Вера жарсып тура эди. Берчи, келсе, тепсетмей бермем.

И с м а й ы л. Иванова Майягъа — Иванова Ольгадан.

М а й я (*къууанып*). Эгешчигимден келгенди.

Ф е д о р. Исмайыл, манга уа?

И с м а й ы л. Санга уа жаза кьалгъандыла.

Ф е д о р (*ачыуланып*). Ой, шайтанны кызы уа...

И с м а й ы л. Утижов Тимошагъа — Таулуева Шахадатдан.

А м и н а т (*секирип туруп*). Не зат? Аны бери берчи!

И с м а й ы л. Угъай, Аминат. Адресинде санга деп жазылмагъанды. Биреуню письмосун биреуге берирге уа закон эркин этмейди.

А м и н а т. Да, керахатдан туугъан керахат, кызымы къачандан бери манга биреу этгенсе?!

И с м а й ы л. Аминат, кызы сени болгъанына даулашмайма. Письмо уа Тимошагъа келгенди да...

А м и н а т (*аны бёлюп*). Тимоша эсе да, талау эсе да, тохтасын бир итден туугъан ит! Елгенлерими жаны ючюн, сабий кызыны терилтип айланады деп, тюзюнлей барып Къалмукъ улуна тарыкъмай къоймам!

И с м а й ы л. Э-э-э, Аминат! Кесинги бош кыйнама. Бу иште ол санга болушурукъ туююлдю.

А м и н а т. Да халкъгъа болушхан манга уа нек болушмайды?!

И с м а й ы л. Ол эки суюгеннге чырмау боллукъ туююлдю. Андан эсе биягъы. Къудору хажиге бар.

А м и н а т (*Исмайылны кълундан письмону сермен алып*). Къудору хажиге да барырма. Чёплеу хажиге да барырма. Мен ол Тамашаны арт этегин аллына къапларма. (*Письмону жыртып атады.*) Ол кынгыр бут Османнга уа, Аминат да Аминат туююлдю, бу аууздан суу татдырса! (*Кетип баргъанлай Бетал аллындан чыгъып.*)

Б е т а л. О-о! Аминат менден эсе алгъа келип туралды да. (*Аминатха.*) Кесинг а неге ачыуланганса?

И с м а й ы л. Кызы Тимошагъа къагъыт жазгъанды да анга ачыуланады.

С е и д, эшикден мудах кирип, жерге къарап тохтаиды. Аны кыуугъуннга келгенин билеп; бары да суу кыуйгъанлай боладыла.

И с м а й ы л. Сеид, халынга кёре, иги хапар бла келмегенсе. Айт, не палах болгъанды бизге?

А м и н а т. Оу кюнюм къургъан, не болгъанды, балам?!

М у с а. Айт, Сеид, не болгъанды?

С е и д. Ала, излегенлерин да табып, ызларына кыйтып келгенлей, Вераны аягъы учуп, къаядан эншге са-

лынып кьалгъанд да, Махай а, анга болушама деп кесин анга атханлай, экиси да къаядан кетгендиле.

Аминат. Оу анам, саумудула?

Сеид. Вера ёлгенди. Махай да бек кыйынды.

Исмайыл. Элге кьуугъун жиберирге керекди.

Сеид. Ары да Тимошаны жибергенбиз.

Экисин да келтирип, сценагъа саладыла.

Чонай (*Вераны ёлюгюню къатында тохтан*). Багъалы кызым, бюгюн биз, таулула, бир угъай, эки да бушуулу болгъанбыз. Биринчиси — суйген адамыбыз ажымлы жоюлгъанды. Экинчиси — кьонагъыбызны сакълаялмагъанбыз. Алай бла уа ёмюрден келе келген адетибизге кертчи болалмагъанбыз. Къызым, сени жүрегинг бизге, Минги Тауну чыран сууларыча таза эди. Къызым, биз сени туугъан жерибизде, аны туугъан кызын асырагъанча, асырарбыз. Туудукъларыма сени, эгечигизча, эсигизде тутугъуз деп осуят этерме. (*Махайны къатына барып.*) Балам, адам кыйынлыкъгъа тюшсе, аны кьутхарыр ючюн жанларын аямагъан жигит таулуланы адетлериди. Сен кёре, адам кыйынлыкъгъа тюшсе, сен анга бюгюн этгенингча этеринге ыйнанып эдим.

Махай (*башын ёрге кётюрюп*). Атам... (*ёледди.*)

Муса. Махай! Къарындашым. Махай! (*Жилляйды.*)

Чонай. Ма бюгюн сен Солганхамид Кировну душман огъундан сакълай, кеси жанын бергенча, кьонагъыбызны ёлюмден кьутхарама деп, кеси жанынгы бергенсе. Сени атанг да, сенича ёлсюн, балам. Жатхан жеринг жумушакъ болсун. (*Мусагъа.*) Ма бу кьан бизге сени адамсызлыгъынгдан жаугъанды. Энди сенде адамлыкъ дегенден бир тамычы кьалгъан эсе, бу бедешинги кьанынг бла жууарса.

Муса (*эки кьолун узатып*). Атам!

Ч о н а й. Атам деме! Бюгюн ма бу сыйлы ёлюклени къатында мен сени харам этеме. Бюгюнден ары мени Муса деп жашым жокъду.

М у с а. Атам.

Ч о н а й. Къуруп кет кёзюмден! (*Муса Махайны ёлюгюне къапланып жиялды.*)

Б е т а л (*Чонай бла саламлашып*). Чонай, санга бюгюн уллу бушуу тюшгенди. Ол барыбызны да бушуубузду. Сени жашынг жигитча, борчун толтуруп, ёлгенди. (*Вераны ёлюгюню къатына барып.*) Багъалы къызым, бизни таулары байлыкъларын ачып, халкъыбызны жашауун, культурасын да бюгюн бийикге кётюрюр ючюн, узакъ жерледен бизни таулагъа келгененг. Биз сени ёмюрде да унутмабыз. Бизге не уллу чырмаула тюбеселе да, сени ахшы муратларынгы жашауда бардырырбыз.

Ж а б ы у

ЭКІНЧИ АКТ.

Тёртюнчю сурат

Нарсанада ЦК-ны санаториясы. Уллу терекни тюбюнде тегерек стол. Столну тегерегинде шитикле. Сценаны сол жанында къабакъ эшик. Жабыу ачылгъанда, къабакъ эшикни ары жанында: Ч о н а й, Виктор, Сеид. Ичинде уа—юсюнде аскерчи кийимлери, кероуу бла, санаторияны къалаууру, Мария Петровна.

Ч о н а й. Къызым, биз узакъдан келгенбиз.

М а р и я П е т р о в н а. Да неди сора?

Ч о н а й. Уллу ишибиз болуп, таудан таугъа аууп, эки кече бла эки кюн болады биз тохтамай келгенли. Къызым, тилейме, жибер.

М а р и я П е т р о в н а. Таудан аугъан угъай, кекден тюшген эсегиз да, тыш адамны санаторияны тийресине жиберлик туююлме.

Ч о н а й. Ай юйюнге, биз Беталгъа уллу ишибиз бо-

луп келгенбиз. Былайда он кюн сакъларгъа тюшсе да, анга тюбемей кетерге амалыбыз жокъду.

Мария Петровна. Жолдашла, айтханымы ангылагъыз. Бу сизге сизни таулу элигиз туююлдю. Бу ЦК-ны санаториясыды. Аны себепли уа, он кюн угъай, сау ай сакъласагъыз да жиберлик туююлме.

Чонай. Алай эсе, Беталны кесин бери чакъырыгъыз.

Мария Петровна. Ол бери сизни ишлеригизни этерге келмегенди. Саулугъуна бакъдырыгъа келгенди. Аны себепли уа чырмагагъыз. Бакъдырыгъа кююгъуз да, кетигиз былайдан. И — точка!

Чонай. Анда Харун точкалары бла жаныбыздан этгенди. Энди сен да мында точка депми тохтадың?

Виктор (Чонайгъа). Къылыгъы уа Харунну кеси кибикди.

Чонай. Жашла, (къалаургъа да эштдирмей) бу жуугъум бизден бир зат умут этиб а тыя болурму?

Сеид. Тапханса, оллахий, Чонай. Шахарда къол къолну жууады, къол а бетни жууады дегенча, бир зат къалдырмасанг, ишинг къуралмаз деп кёпледен эштгенме. Ма муну аурууу да ол болур. (Кенгешедиле.) Аланла, адам мынга не берсин?..

Чонай. Тапдым, жашла, аны да тапдым. (Къалаургъа эштдирип.) Оллахи, жашла, не десенг да шахарда жашау къыйын болур. Ай юйюнге, зарплатчыкъларындан сора, бахчалары жокъ, алларында маллары жокъ, аны бла къалай баш кечиндире болурла? Сеид, барчы, артмакъдан кюзу уча алып кел. Бу эгечибизге берейик.

Сеид. Бусагъат... (Кетип тебрейди.)

Мария Петровна. Къарагъыз быланы этгенлерине?! Энди была мени сатып алыргъа умут этедиле. Эй, къартчыкъ! Мен сизге ол кюзу этчикге сатылыучуладан туююлме! (Ачыуланым.) Улутха да алмаучума!

Мени сен аман акъыл бла алдаргъа умут этесе. Алай сен тюлкю эсенг, мен а тюлкюню къуйругъума.

Ч о н а й. Да, аллах ыразы болгъан, санга улутха берген кимди?

М а р и я П е т р о в н а. Аны-муну къоюп, къозугъуз, башыгъыз да думп болугъуз былайдан! Кетмесегиз да, къозуларыгъызны, кесигизни да милициягъа сюрюме.

Ч о н а й. Да антсызса, ёмюрюнгде къозу эт татсанг. Чонайны уа санга улутха бергенден башха къайгъысымы барды.

С е и д. Хау, тейри, битеу Басхан аузуна аты айтылгъан Чонай энди шо санга да улутха берирге къалгъан эсе, сора жюр, Чонай, ызыбызгъа къайтайыкъ.

Ч о н а й. Алан, Сеид, сен Акътау улу Чонайны жарты жолдан къайтып къачан кёргенсе? Граждан урушда партизан отрядха къошулургъа тебегенде, акъ гвардиячыла аллына цеп-цеп болуп тургъанда да ётгенди Чонай. Милиция бла уа бош къоркъутаса. Мени падчакны жандармалары да къоркъутмагъандыла.

С е и д (*къалауургъа*). Бизни Чонайны ким болгъанын билемисе сен? Чонайны Серебряковну акъ гвардиячы аскери да тыялмагъанды.

М а р и я П е т р о в н а. Сизни Чопайыгъыз угъай, дунягъа айтылгъан Чапай къабырдан къобуп келсе да, комендантдан эркинликсиз аны да жиберлик туююлме!

Ч о н а й. Жашла! Тебегиз ызымдан! Жиберген а дейсе!

Ешюн уруп кирирге умут этедиле.

М а р и я П е т р о в н а (*хахай этеди*). Жеригизден тепмегиз. Жиберлик туююлме!

Ол кезиуде Бетал садда айлана тургъанлай, Мария Петровна къаугъасын эштеди.

Б е т а л (*кенгден окъуна*). Мария Петровна, не болгъанды? Неге къаугъа этесе?

Мария Петровна. Биз таудан келгенбиз деп, низамыбызгъа боюн салыргъа унамай, таулула партизанлыкъ этедиле!

Бетал (*лакъырда этип*). Ол сени низамынга боюн салыргъа унамагъан таулула ким эселе да, сен аланы манга жиберчи!

Мария Петровна. Башчылары Чопай деп бир мыйыкълы къартды!

Бетал (*танып*). Ол, Чопай угъай, Чонай болур! Мария Петровна, кесинге сакъ бол ансы, ол сени таугъа алып окъуна къачар. Ол кеси да Кърымгерийни туудукъларынданды. Таудан шахаргъа энип келип, ариу тиширыуланы таугъа алып къачаргъа ёч болуучуду. (*Чонайны аллына барып къучакълайды.*)

Чонай. Оллахий, Бетал, бу тиширыу сизге, адамны угъай, чыпчыкъны да жиберлик туююлдю. Бу сизни сакълагъанча, нартла къалаларын да сакълаяла болмаз эдиле. (*Кюледу.*) Кеси уа, къонакъгъа асыры «жарыкъдан», босагъагъыздан...

Бетал (*лакъырда этип*). Да сен, Чонай, бери да, граждан урушда кадетлени алдап штабларына къутулгъанча, къутулургъа умут этген болурса. Бизни Мария Петровна уа алача туююлдю. Сакъ адамды. Жюрюгюз, юйге барайыкъ.

Чонай (*лакъырда этип*). Мария Петровна бизни барыбызны да милициягъа сюрмезми?

Бетал (*кюлюп*). Тилербиз. (*Къалаургъа.*) Мария Петровна, бар да айт, къонакъланы сыйларгъа керекбиз.

Чонай Угъай, Бетал, къонакъ хазырча, къонакъбай хазыр болмайды. Сеид, барчы артмакъланы ал да кел.

Сеид. Бусагъат!

Кетеди.

Бетал. Чонай, сен а бир тюрленмей, алгынча турса.

Чонай. Да, тюрленмей а, Бетал. Тюрленген да болурбуз. Алай жашау деген затынг — тузлу суудан не къадар иче барсанг да ол къадар суусап бола баргъанчады.

Бетал. Алайды.

Сеид (*столгъа ашарыкъла салып*). Чонай, стол хазыр болгъанды.

Чонай. Келигиз! Бетал, сени таулу сыраны сюйючюнго билип, юй бийче санга жибергенди.

Столну тегерегине олтурадыла. Сеид мюйюзге сыра къуяды.

Бетал. Сау болсун Нафисат.

Чонай. Багъалы Бетал, сиз халкъны аллында айланасыз. Тутхан ишигизде бет жарыкълы болугъуз. Тенгле арасында намысыгъыз, Минги тауча бийик болсун. Саулугъугъузду!

Бетал. Сау бол, багъалы Чонай, сени да ёмюрюнг узакъ болсун.

Ичедиле.

Чонай, айт хапар, тауда жашау къалайды?

Чонай. Оллахий, Бетал, жашауубуз аман туюлду. Алай энди андан да иги болады деп, къууанып тура эдик да, бир чырмаула чыкъгъандыла да, санга аны ючюн келгенбиз.

Бетал. Не чырмауладыла энди уа?

Чонай. Бетал, кесинг билгенликден, магъаданчыла бизни таулада магъадан тапхан эдиле. Магъаданны кесеклерин, алимлеге кёргюзтюрге, Новочеркасскеге элген эдиле. Энди ала андан иги хапар бла келедиле да, ишни къолгъа алыбыз деп алларына къарап тургъаныбызлай, ала уа анда магъадан жокъду деп къойгъанды-

ла деп келгендиле. Оллахий, Бетал, барыбыз да анга бек мудах болгъанбыз. Ол сен таныгъан Къоргъашинли уа тюбюнден башына дери магъаданды.

Бетал. Виктор Данилович, алимле кенгешлеринде не оноу этген эдиле?

Виктор. Алимлени кенгешлеринде бизни ишибизни юсюнден биринчи сёзю профессор Александр Сергеевич Михайлов алгъан эди. Ол кесини сёзюнде: жыйырма жыл мындан алда мен экспедициям бла анда магъадан излеп айланганма. Шёндю Оленинни экспедициясы магъадан тапхан жерде да болгъанма, алай биз анда магъадан тапмагъанбыз. Анда магъадан бар эсе да азды. Аны себепли уа Тырнаузда рудник ачхандан кыралгъа магъана боллукъ туююлдю, дегенди. Бетал Эдикович, мен алыкъына илмуда жашма, алай Къоргъашинли тауда магъаданны запасы, не аз болса, жюз жылгъа болуруна мен сизни толу ыйнандырама.

Чонай. Да сора, анда магъадан жокъ эсе, анга Къоргъашинли деп нек атагъандыла да?! Ай, медет а, шо сизнича окъууум болуп, ол бизни таулада магъадан жокъду деген алимге бир тюбер эди.

Бетал. Ма аллай бузжюрекле, уллу магъанасы болгъан ишни оту къабына келгенлей, сууукъ сууларын къуюп, ёчюлтюп къоючудула. Алай, багъалы Чонай, биз аны ёчюлтдюрембиз. Мария Петровна, секретаргъа айг да, мени Москвада Ордженикидзе бла сёлеширча этсин.

Мария Петровна. Бетал Эдикович, сен бери ауругъанынга бакъдырыргъаamy келгенсе, огъесе ишлергеми келгенсе? Аны билсе, врач манга урушур.

Бетал. Угъай, Мария Петровна, къоркъма, биз аны санга урушдурмабыз. Сиз, бизни багъып сау этгенча, биз да бир къауум алимге багъып, сау этерге керекбиз ансы, аланы консерватизм деген ауруудан кыйын ауругъан хапарлары барды.

Мария Петровна. Да аллай аман ауруудан ауруй эселе уа, бакъмай не амал барды?

Чыгъып кетеди.

Ч о н а й. Сау бол, Бетал.

Б е т а л. Сиз Тырныаузда уллу рудникни, аны къатында уа магъадан айыргъан фабриканы ишлеп битдирсегиз, ол заманда,— сау болугъуз! — деп, сизге айтырла.

Ч о н а й. Ай, Бетал, ишлерча оноу этигиз ансы, таулуланы ишлерге эринмеучюлерин а кесинг билесе.

Б е т а л. Оноу болур. Сора булутланы башында магъадан къазаргъа таукелсиз?

Ч о н а й. Бетал, таулулагъа бийикни суйген тау къушла деучю сен эдинг да?!

С е и д (*мюйюзге сыра къуюп*). Багъалы Бетал, тауда жюрюй келген адетге кёре, жаш къауумну къолундан муну ичеригизни тилейбиз.

Б е т а л. Да жашланы саулукъларына уа бек ыразы болуп ичейик. Бизни ишибизни мындан ары бардырлыкъла да, заводланы, фабриклени ишлерикле да сизсиз, жаш тёлю. Бийикни суйген тау къушланы саулукъларына!

Мария Петровна (*эшикден кирип*). Бетал Эдинович, Серго Ордженикидзе бла сёлешигиз.

Б е т а л. Серго бламы? Ай сау болугъуз, Мария Петровна! Виктор Данилович, молибденни юсюнден документлеригизни келтиргенмисиз?

В и к т о р. Хау.

Б е т а л. Алимлени кенгешлеринде этилген оноу а?

В и к т о р. Ол да мындады.

Б е т а л. Алай эсе, келигиз.

Кетедиле.

Бешинчи сурат

Бийик тауну башында кыая ыраннга кысылып — шахтаны начальнигини палаткасы. Палатканы төгереги фанер бла жабылыпды. Палатканы ичинде стол. Столну төгерегинде шинтикле. Ортасында кыанжал печь. Печни эки жагында эки кетюртме. Бир кетюртмени арты кыабыргыада Вераны сураты. Эшикден киргенлей, мюйюше жамычы, башлыкъ, шок чюйге тагылып турадыла. Кюн суукъду. Боранды. Уллу жел урады. Жабыу ачылгъанда, Виктор, Вераны суратын кыолуна алып, аны бла селеше турады.

В и к т о р. Боран бөрюча улуйду. Кыайда эсе да кыар юзюлгенди, гюрюлдеген тауушу кёк кюкюрегеннге ушайды. Кыар токалла бетибизге юзmezча тийедиле. Кыайда са сен, Верачыгъым?! Бир бирде кыар бизге төшеклик, жуургъанлыкъ, да этеди. Ма аллай кыыйын кезиуледе бизни шуёхларыбыз: Чонай, Сеид, Шахадат, Тимоша бизни биргебизге боладыла. Ала, туугъан тауларыны байлыкъларын адамлагъа берир ючюн, чынгыл кыаяланы чачдырадыла. Сени ахшы муратларынгы жашауда бардыра, тауну жюрегинден магъадан чыгъарадыла. Бек кыыйынды. Алай биз тохтамай алгъа барабыз. Сен а биргебизгесе, жан юлюшюм, Верачыгъым.

В е р а (*сценаны артындан ауазы*). Хомух болма, Виктор. Сен не заманда да жигит, ёхтем жаш болуученг. Боранла, ауушла жолунга чырмау болмасынла. Мен а хар заманда да, хар кыайда да сени биргенгеме, Витя!

Х а р у н (*эшикден киреди*). Сенича окъуулу адамны бу кыагъыт журуннга, сау адам бла селешгенча, селешгенинге сейир этеме. Кыой, Виктор, бош инжилме. Энди сен анга не бек бушуу этсенг да, не кёп кыара кийсенг да, аны андан бери кыайтаралмазса. Жаратылгъанлы ёлген адамны сау болуп киши кёрмегенди. Сени чырайынг бла уа санга кыыз азмыды? Вера кибик бирни орамгъа чыккыганлай да табарса.

В и к т о р (*жумдуругъу бла столну уруп*). Аузунгуй. Бу жолдан сора сен аны атын айтып эштсем, кыар-

нынгы төгерме! Сен Вераны атын айтыргъа тийишли адам туйюлсе!

Харун. Э-э-э! Къанынгы суут! Сен Назир улу Харунну къоркъуталмазса. Начальнигинги ёлтюрюрге айтханынгы уа айтыр жерде айтырма.

Виктор. Магъаданчыла сууукъ палаткалада энтда да ыйыкъны жашасала, ауруулу болуп къаллыкъдыла. Экспедиторунг бла сен а, аны къайгъысын этмей къойгъансыз, ички къайгъылы болуп айланасыз.

Харун. Инженер Оленин, шахтаны начальниги менме. Начальникни не этгени уа сени ишинг туйюлдю. И — точка!

Виктор. Мен къурулуш бригаданы, ишлей тургъан жеринден алып, жер юйле ишлерге жиберип келеме.

Харун (*столну жумдуругъу бла уруп*). Тохта! Са-нга мени буйругъуму бузаргъа ким эркинлик бергенди? Бусагъатда къыралгъа жер юйле керек туйюлдюле, магъадан керекди. Манга уа государствону сейиринден баш иш жокъду. И — точка!

Виктор. Харун Назирович, магъаданчыла палаткалада сууукъдан къыйналадыла сора уа.

Харун. Аланы начальниклери болуп, палаткада мен да турама. Сора ала палаткада туругъа ауурму кёредиле?!

Виктор. Аланы палаткаларында, сени палаткангдача, бирер уллу печлери болса, туруп эдиле.

Харун. Жолдаш инженер, бусагъатдан бригаданы жерине къайтар. И — точка!

Виктор. Харун Назирович, шахтаны ишлерикле, къыралгъа магъадан берликле да ишчиледиле. Алгъа аланы жашар жерлерин ишлеп, ишни аладан алай сураргъа керекбиз.

Харун. Манга план керекди. Эштемисе? План! Аны толтуругъа чырмагъан ким болса да, аны мен темир

сибиртги бла сибирирме мындан! Къурулуш биргадаы
уа ызына мен кесим къайтарырма!

Кетеди.

Виктор (*ызындан*). Угъай, жер юйлени ишлеуно
туйдыртмабыз санга! (*Виктор да аны ызындан тебреген-*
лей, Сеид киреди.) Сеид, нечик иги болду келгенинг. Мен
да сени излей тебрегеном. Бусагъатдан элге бар да, Зей-
тун Хамидовични табып, ишчилени азыкълары тауусул-
гъанын айтырса. Азыкъланы бери къысха тапдырсынла.
Сора сельсоветге бар да, андан телефон бла Беталгъа
сѣлеш. Сау ыйыкъдан бери боран кѣзюбюзно ачдыр-
майды, палаткаланы аудурады, ишчиле боран тюбю-
дедиле дерсе. Быллай сууукълада ишчилени палаткала-
да жашагъанларын, ачдан, сууукъдан къыйналгъанла-
рын да айтырса. Шахтаны начальниги уа аны ючюн
къайгъырмайды дерсе. Сора, кюнню къыйынлыгъына да
къарамай, ишибизни бардыргъаныбызны да айт. Сеид,
шкогунгу ала бар ансы, быллай сууукълада бѣрюле жут
болуучудула.

Сеид (*жамычысын кие*). Э-э-э! Виктор Данилович,
мени кибик жашха бѣрю неди? Хайда сау къал!

Виктор. Ахшы жолгъа! (*Сеидни ашыра чыгъады.*)

Исмайыл (*эшикден кирип тѣгерегине къарап, Ха-*
рунну анда болмагъанын кѣреди). Ай къан тулукъ! Не
ишчиле бла жокъду, не ишлеген жеринде жокъду. «И —
точка» деп, энди уа къайры думп болгъан болур бу?
(*Барып стол артына олтурады.*)

Тимоша (*кирип*). Исмайыл, Исмайыл! (*Исмайыл*
жууап этмейди.) Ой, Исмайыл, санграуму болгъанса?
Нек жууап этмейсе?

Исмайыл (*ачыуланып*). Не керекди?

Тимоша. Аллах, аллах, жууугъум не болгъанды са-
нга? Былай нек мудахса?

Исмайыл (*Майяны эриклен*). Мудах а боламы-

са! Сеидни аман къатынлыкъ кибиги: «Угъай, Исмайыл, сен ол къапхандан чыгъаргъа кюрешме. Суймеклик адамгъа насып береди, къууанч береди, къарыу береди» дей эди. Алай къуругъу эди аны кёзю. (*Арыкъ билеклерин кёргюзтюп.*) Ма ол суймекликни манга берген къарыуу!

Тимоша. Да, Исмайыл, сени къыз тилеген хапарынг жокъ эди да?

Исмайыл (*ачууланып*). Сора мен къыз тилемей, Харунну къарт анасы Айжнякънымы тилей эдим да?! Не уа ол къызланы тилеген жашла менденми игиледиле? Элибизде келечилик айта билген адам болуп, Хасеит къатыны Аминатха дерн да, мен алагъа келечиге жибермеген ким къалгъанды?

Тимоша. Сора, Исмайыл, сени къатын алыуунг къалай бошалгъанды?

Исмайыл. Да башыма беш жюз сом заран болгъанды. Бошалыб а не бла бошаллыкъ эди? Хар келечиге баргъан, ой мен сени анга алай махтадым, былай махтадым де да кел. Мен — башына ат ургъан — аланы ётюрюклерине ыйнана да, алагъа саугъаланы багъадан багъаларын ал да бер. Хайда сыйла!

Тимоша. Да аны аллай бир не жарсыуу барды да?

Исмайыл. Да, жаным-кёзюм, анга жарсымагъан боламыды? Беш жюз сом башыма заран болса. Ол—бир! Экинчиси уа — суйген къызым, мени къоюп, къынгырбурун Токашха кетсе, сора жарсымай не этейим?

Тимоша. Исмайыл «Аты ёлген къамичиси тас болгъанлыкъгъа жилямайды» — деп, Чонай айтычуулай суйген къызынги къачыртхан эсенг, сора жюз сом ючюн а неге жиляйса? Суйген къызынга: «Къызы, мен санга жанымы юлюш этерге деп турама», — дегенинде, ол санга не жууап берген эди?

Исмайыл. Тимоша, мен аны къарап да кёрмегенме. Ол угъай эсенг, атын да билмейме.

Тимоша. Да сора, хайырсыз, «кёз кёрмегенин жүрек сүймөз» деп, Чонай айтычулай, кырап да кёрмеген эсенг, сүйгөн кызым эрге кеткенди деп, неге жияла этесе?

Исмайыл. Аны ючюнмю жияйма? Ай бу жолгъа дери уа кесими кишиге алдатмагъан эдим, бу жол а Аминат, жаханым тёммеги боллукъ, мах деп берди.

Тимоша. Да Хасеит кыатыны Аминатны сени ючюн кыарнымы ауруйду? Бара барып бир туппукъ бурунну алып келсе, не этеренг?

Исмайыл. Мен аны... Мен аны... Да, этиб а не этерем? Аллах манга буюргъан бу болур дер эдим да кыоярем.

Тимоша. Исмайыл, шуёхум, энди сен келечиле бла кыатын алынуу кыой. Шабат кюн экибиз да кыабакъгъа барыбыз да, мен сени анда аллай мёлек бла шагъырей этерме, аллай да, андан ариу кыыз битеу Бахсан аузунда тапмазса.

Исмайыл. Угъай, Тимоша. Энди мени аны бла киши да алдаялмаз. Сен, мени чыштды тенгим эсенг, мени кыатымда сүймекликни сагъынма. Энди мен, кыатын алгъан угъай, тиширууну кыатына окъуна барсам, бетиме тукюр.

Тимоша. Да сора былайда бурнунгу салындырып неге тураса да? Складха кел да жугарланы бер.

Исмайыл. Ма ачхычланы! Бусагъатда мен жугар кыайгъылы туююлме.

Тимоша. Охо, сен кёп бушуу этгенликге, Аминат сени ахчангы кыайтарып келир! Иги аллына кырап тур!

Исмайыл. Аллах бла тилейме, мени кыатымда ол минафыкыны атын сагъынма. *(Исмайыл ачхычланы, хуржунундан чыгъарып, Тимошагъа береди.)*

Тимоша. Охо, сагъынмам.

Кетеди. Майя эшикден киреди.

М а й я. Аланла, кѳрмейсиз сиз ѳу сейирни! Мен, сѳу-
укъдан ѳле, муну излеп айланама. Бу уа жылы палатка-
гъа кирип турады. Исмайыл! Исмайыл, гогуш кибик не
кѳпдюргенсе кесинги, мен айтханны эштмеймисе?

И с м а й ы л (*ачыуланьп*). Сенсе гогуш! Мени неге
излейсе?! Излей эсенг, Сеидни изле.

М а й я. Исмайыл, санга мен не хата этгенме? Манга
нек кычыраса.

И с м а й ы л. Эталгъанынги аяпмы кѳойгъанса? (*Хур-
жунундан тизмесин чыгъарьп.*) Ма манга этген ахшылы-
гъынг окъу!

М а й я (*окъуйду*). «Тѳбен Бахсанны келечи къатын-
ларына Исмайылын этген кѳоранчы: Хасеит къатыны
Аминатха — юч метр кишмир, эки чилле чындай, бир ки-
ло конфет. Дадаш къатыны Гыжыкга — эки чурукъ,
эки кило халыуа, бир дух сапын»... Исмайыл, бу не за-
тынг эсе да ангыламайма мен.

И с м а й ы л. Хуржунундан чыкъмагъант да — ангы-
ламайса ансы, айыб эт, Исмайыл ангыламай эсе. (*Ачыу-
ланьп.*) Къайдады?

М а й я. Не зат?

И с м а й ы л. Мени ахчам!

М а й я. Элни къатынына улутха сен бергенсе, сен
бил!

И с м а й ы л. Тохта, сен не улутха хапарла айтаса?
Ариулукъ бла къайтар ахчамы, къайтармасанг да тары-
гъа барлыкъма!

М а й я. Бар! Кимге сѳйсенг да тарыкъ. Бусагъатда
уа, складха кел да ушхуур этерге продуктала бер.

И с м а й ы л. Бююннгию юлюшюгюзню тюнене ал-
гъансыз.

М а й я. Да ол тюненеге окъуна жетмегенди.

И с м а й ы л. Норма! Норманы не болгъанын билемисе
сен?!

М а й я. Бюрократ!

И с м а й ы л. Аланла, бу кызыны айтханын эштмейсиз. Антсыз болсун, анасындан туугъанлы винону эрнине да салгъан. Сора мен винократ нек болама? Сен бол винократ!

Чыгып кетеди.

М а й я. Бу жазыкъ сер болуп къалгъан болур дейме, Энди уа не зат ашатырыкъма мен?

Жиляйды. Ш а х а д а т эшикден киреди.

Ш а х а д а т. Оу эшигим, Майя, не болгъанды?

М а й я. Ушхууур этерге эки челек картофдан сора жукъ жокъду. Исмайыл бюрократ а бюгюнню нормагъызыны тюнене бергенме деп къойгъанды.

Ш а х а д а т. Къой, жиляма, Майя. Картоф туурарбыз, соханны да асламыракъ салырбыз да, шорна этербиз.

М а й я. Бу суукъда не эти, не жауу болмагъан шорпаны къалай берейим.

Ш а х а д а т. Жарсыма, Майя, складда азыкъ таусулгъанын ала бизден эсе иги биледиле.

М а й я. Шахарда ох деп ишлей тургъан жерими да къоюп, анам айтханны да этмей, бу таулагъа нек келген болур эдим мен? Барын да атып келдим, не тапдым?

Ш а х а д а т. Сеидни тапдың. Ол а азмыды санга? Сора кесигиз да бизни тоюгъузгъа къачан чакъырлыкъсыз? Жарлы Тимоша сизни тоюгъузда тепсерге ашыкъгъандан ёледи.

М а й я. Тимоша бла сени тепсеуге нек ашыкъгъаныгъызыны билеме. Алай бизни тоюбузгъа чырмау болуп тургъан барды.

Ш а х а д а т. Ол сизге чырмау болуп тургъанны мен билеме.

Т и м о ш а (*эшикден кирип*). Къоргъашинлиге чырай салып тургъан кёгюрчюнчюкле, кюнюгюз ахшы болсун!

Шахадат. Ашхылыкъ кёр. Жууукъ бол, айтхылыкъ жигит.

Тимоша. Ой биз сизсиз болмайыкъ. Бу кыйын кюнледе сиз биргебизге болмасагъыз, не этерик эдик? (Кюлюп.) Къызла, къалайды? Кесигизни сууукъгъа хорлатмай турамысыз?

Майя. Кюрешебиз. Шахадат, мен кетейм, сен а начальникге тюбей кел.

Кетеди.

Тимоша. Сени бу ариу бетчигинги желге кюйдюрмез ючюн, нартла этнучюлей, тауну кетюрюп келип, бу сууукъ желни аллына салып къояр эдим. Алай...

Шахадат (кюле). Санга алай этерге кыймагъан кимди да?

Тимоша. Ма быллай сууукълада окъуна бир жашны жүрегин ёртен алып барады. Шахадат деп бир кёгюрчюнчюг а анга болушургъа унамайды.

Шахадат. Да ол харип жашны, Шахадатдан сора, бир жан аурутур адамы жокъмуду?

Тимоша. Битеу да дуняда, жалан андан сора, анга болушаллыкъ адам жокъду. Шахадат, тилейме, быллай бир кыйынама мени. Иги ишни болжалгъа салма, аман ишни болжалдан алма деп, Чонай айтыучулай, кел, жаным, мындан кёп созмайыкъ.

Шахадат (кокаланып). Угъай, жаным. Мен алыкын сабийме.

Тимоша. Ыйнан, Шахадат, мени суймеклигим сени ёмюрде да къарт этмез. Анам, хар затны хазырлап, бизни тоюбузгъа жууукъну, тенгни да чакъыргъанды. Эгечлерим, отоубузну ариу жасап, къарындашыбыз келинибизни къачан келтиреди деп, аллыма къарап турадыла.

Шахадат. Да мени алагъа келин боллугъуму уа ким айтханды?

Тимоша. Ким айтыб а?! Мен айтханма.

Шахадат. Угъай, жаным. Мени алыккына аллай къайггым жокъду.

Тимоша (*тынгысыз болуп*). Шахадат, быллай иш бла ойнама.

Шахадат (*кюлюп*). Керти айтама.

Тимоша. Мен хар кюн сайын, кюн бата туруп, кюн тьякъларына: «Шахадат, жаным, тынч кечели бол. Тимоша сени жанындан да суюеди» дейме. Танг атып, кюн чыккыгъанлай а: «Шахадат, жаным, эртден ахшы болсун! Тимоша бюгече да сени тюшюнде кёрюрге термиле чыккыгъанды» дейме. Сора сен а мени алдапмы тургъанса?

Шахадат. Тимоша, наным! Кесини жюрек жырын, не да кесини насыбын алдагъан адам боламыды?

Тимоша. Да алай эсе, сора биз, кёк бла жулдузлача хар заманда да бирге болургъа керекбиз. Алайсыз жарарыкъ туююлдю.

Шахадат. Сеид юйдегили болгъунчу, мен ол ишни эталлык туююлме.

Тимоша. Охо, Шахадат, Сеидланы ишлерин бу ыйыкъда кьураргъа мен бойнума алама. Экинчи ыйыкъда уа бизни тоюбузну этербиз.

Шахадат. Ахшы.

Шахадат кетеди. Тимоша да, кьууанып, аны ызындан чыгъады.

Виктор (*Харун бла эшикден кирип келе*). Махтанчаккыны атха миндирсенг, ол атасын да танымаз деп, Чонай айтычулай...

Харун (*аны бёлуп*). Сен аны кимни кьаггып айта-са?

Виктор. Да кимни кьаггып айтханымы уа сен бил.

Харун. Ишчиле бла сен, бир тилли болуп, керексиз, жер юйлени ишлейбиз деп, производствону планын толтурмагъансыз. Алай бла кьыралгъа уллу заран этгенсиз. Манга уа госуударствону ишинден уллу иш жоккы-

ду. Аланы барын этдирип айланган а сене. Ол а сюд-люк ишди. И — точка!

Виктор. Жолдаш начальник, сен мени сюд бла кьоркьутма. Терс буйрукъ берсенг, буйругьунгу бюгюнден ары да толтурлукъ туююлбюз.

Харун (*ачууланьп*). Инженер, мен сени бюгюнден ары башынга бош этеме! И — точка!

Виктор. Жолдаш начальник, кёкге къарап тюкюр-ме ансы, тюкюрюгюнг кеси бетинге тюшер.

Тимоша (*муштухул кирип*). Башындан къар юзюлюп, шахтаны аллын басып кьойгъанды.

Виктор. Адам ачыгъанмыды?

Тимоша. Билмейбиз.

Виктор. Бусагъатдан адам табылгъанны — ары!

Харун (*аны аузуна чаба*). Тохта! Шахтаны начальниги былайда тургъанлай, сен не оноу этерге кюрешесе?! (*Тимошагъа.*) Бусагъатдан барып, мени буйругьуму кьурулушчулагъа айтырса. Жер юйлени ишлегенни кьоюп, шахтаны аллындан къарны ариуласынла. И — точка!

Тимоша. Виктор, жюр! (*Экиси да чыгъып баргъанлай, артха бурулуп.*) Жолдаш начальник, сен а бизни бла бармаймыса?

Харун. Барыгъыз, мен бусагъат ызыгъыздан жетейим. (*Аланы ызындан, ачууланьп.*) Сора была шахтаны начальнигине да къар кюретирик эдиле. Угъай, сиз этген умутла болмазла. Охо, жолдаш инженер, охо! Шахтаны аллын къар инженер Оленинни терслигинден басханды дербиз. Ашхы! Ол да бек ашхы иш болду. «Жолдаш инженер, биреуге кёр къазсанг, анга кесинг тюшерсе» деучюдюле. Ма сен да тюшдюнг. Санга андан чыкъмазгъа уа мен да болушурма. Сен аны кёремисе, кесин ишчилеге ариу кёргюзтюп, мени — член партианы жеримден тайдырып, орнума уа кеси кирирге умут этгенин. (*Аракъы ичин.*) Угъай, Оленин, Назир улу Ха-

рунну атдан жыкыгъан алай тынч туююлдо. Ол сенден эсе залимлени боюнларын бургъан кишиди! (*Къагъыт алып, ётюрюк заявление жазып башлайды.*) Тохта сен, ашыкъма, инженер Оленин! Мен сени адамлагъа какъ бермей ишлетген жерге жиберирме!..

М а й я (*муштухул кирип*). Жолдаш начальник!

Х а р у н. Сабыр бол! Бошамагъанымы кёрмеймисе?!

М а й я. Жолдаш начальник, азыкъ тауусулгъанды. Ишчилеге...

Х а р у н (*ачыуланып*). Бош туююлме, ишимден чырмама мени! Артда келирсе. И — точка!

М а й я (*жыламсырап*). Энди уа не амал этейим?

Кетеди.

Х а р у н (*аяусуз жазады*). Мен шахтаны начальниги, кесим член ВКП(б).

Б е т а л, Ч о н а й, Ш а х а д а т, Т и м о ш а б а ш х а л а да, къолларында жугарлары бла, эшикден киредиле.

Ч о н а й. Салам алейкум, Харун!

Х а р у н (*башын да кётюрмей*). Ишимден чырмамагъыз мени. Артда келирсиз. (*Башын кётюрюп, Беталны кёрюп.*) И-и-и то-о-о.. точ...

Б е т а л. Угъай, Харун! Точка салыргъа ашыкъма. Шахтаны аллын къар басып, анда адамланы газ тунчукъдура тургъан заманда, сен а, адамла къайгъылы болмай, кабинетде олтуруп, жазуу этеми тураса? Ишчиле алай терк ачмасала, шахтада адамла тунчугъуп къаллыкъ эдиле. Аллай бир магъаналы зат жазгъан эсенг, окъучу, барыбыз да эштейик.

Х а р у н (*ётюрюгюн окъуйду*). Қъабарты-Малкъар обкомну секретары жолдаш Қалмыковха, копиясы — Область НКВД-ны начальниги жолдаш Николаевха. Немени... немени... немени...

Б е т а л. Не немеге къалгъанса, окъу!

Харун. Оленин Виктор Данилович советле властына терс ниетли адам болгъаныны юсюнден... Манга — член ВКП(б)-гъа государстваны иши неден да баш болгъаны себепли, мен...

Бетал (*аны сёюн бёлюп*). Санга кыралны иши баш иш тыйюлдю. Санга неден да кесинги кыуллугъунг башды!

Чонай. Сен а узун тиллиледен кёреме да. Алай, Харун, ётюрюкню жолу жарым аршындан ары бармайды. Огъесе сен, мытыр эшек жюгюн жоргъа атха жюклерге кюрешгенча, этергеми умут этесе? Угъай, Харун, совет властха, ишчилеге да терс ниетли сенсе ансы, Виктор тыйюлдю.

Бетал. Виктор Данилович, бюгюнден ары шахтаны начальниги сизсиз! (*Харуннга*.) Сени партиялыгъынгы юсюнден а обкомну бюросунда сёлеширбиз. Кыуллугъунгу Оленинге берип бошагъанлай, ма бу жугарны да кыолунга алып, кыурулушчула бла ишге чыгъарса.

Чонай. Ма санга, Назир улу Харун, «и — точка!»
Жабыу.

СОЛТАННЫ КЪАДАРЫ

Юч актлы комедия

И Ш Г Е К Ъ А Т Ы Ш Х А Н Л А

Х а ж и м у с а — колхозну председатели, 50 жыл.
К а б а с а р а й — Хажимусаны анасы, 70 жыл.
С а й х а т — Хажимусаны къатыны, 45 жыл.
Л е й л я — аланы къызлары, ийнек саууучу, 20 жыл.
К е р и у а н — къойчу къошну таматасы, 50 жыл.
С о л т а н — чаришге асыралгъан атлагъа багъады, 20 жыл.
М у х а м м а т — Парторг, 38 жыл.
Н а ф и с а т — библиотекачы, 20 жыл.
М у с т а ф а — зоотехник, 25 жыл.
З е к е — къойчу жашчыкъ, 15—16 жыл.
М а р и я м — келечи, 35 жыл.
С о л л о у — къыз тилей келген жаш.

Иш тау эллени биринде бизни кюлде болады.

БИРИНЧИ АКТ

Биринчи сурат

Хажимусаны эски юйюню верандасы, эки ачылгъан терезеси кёрюнедиле. Арбазны ортасында жангыз алма терек. Къошун бла эки челек терекни бутакъларына тагъылып турадыла. Сценаны арт къабыргъасында тау жайлыкъ кёрюнеди. Жыбыу ачылгъанда К а б а с а р а й, верандада сюелин, урчукъ ийире, С а й х а т терек тубюнде жау чайкъай, Л е й л я да, верандада олтуруп, жырлай турады.

Л е й л я.

Элигизни башы жашил таулагъа
Жаз кюн кириш тартып тийгенди.
Къарт тал мудах къарайды Бахсан суугъа,
Ол алгъынча туююлдою энди.

С а й х а т. Э-э къыз, быллай кюнубюзде жырларгъа къалай кёлюнг барады?

Л е й л я. Анам, жыр адамны къайгъысын чачады.

К а б а с а р а й. Тюз айтаса, къызым. Жаш заманымда мен да къайгъымы жыр бла унутуучу эдим.

Солтан (*шош кирип*). Эй, юйге да игилик!
Кабасарай. Игилик кёр, сау кел, жууукъ бол!
Лейля. Хауле, къайтдынгмы?

Солтан. Къайтханымы кёресе.

Лейля. Да, кете туруп: «Бир да мен бери къайтып келмем»,— деп ант эте эдинг да?

Солтан. Оллахий, тюзюн айтсам, мен анда осал жашамай эдим. Алай, не десенг да, жүрек туугъан жерге тартады.

Кабасарай. Тюз айтаса, жашым! «Тойгъан жерден — туугъан жер ахшыды»,— деп бурунгулула бош айтмагъандыла. Адам, къайда болса да, не керегин табып жашаса да, туугъан жерине тансыкъ болмай амалы жокъду.

Солтан. Алайды, Кабасарай. Анда мен уллу къуллукъда ишлей эдим, ахча да иги ала эдим. Намысымы да кётуре эдиле. Алай, жүрегим элибизге тартдыргъанда, барын да къоюп, кетип къалгъанма.

Лейля (*масхарай*). Солтан, анда не къуллукъда ишлей эдинг?

Солтан (*махтана*). Уллу больницада тамата доктор болуп ишлей эдим.

Лейля. Жалан беш класс бошагъанса, сора ол сагъатха он классны да, институтну да бошاپ, сен уллу доктор къалай болдунг?

Солтан. Э-э, Лейля, главный врач болур ючюн институтланы бошаргъа керек туююлдю, (*мангылайын кёргюзтюп*) мында кёп болса, институт керек туююлдю. Мен, главный врачны къой, министр окъуна болаллыкъма.

Лейля. Мен беш класс окъуулу министр барды деп туугъанлы эштмегенме.

Сайхат. Кет, Солтан! Аракъы ийисден да кыраса. Бусагъатда келгенме дейсе, сора ол сагъатха аны къай-

дан мажардынг? Огъесе, «Тауукъ тюшю — тары бюр-тюк», дегенлей, тюшюнгде да аракъыны кѣрюпмю чыгъаса?

Солтан. Оллахий, Сайхат, ичерге сюйюп ичмегенме, *(ахтынып)* бушуудан ичгенме.

Кабасарай *(тынгысыз болуп)*. Жашым, не бушуунг барды? Атанг ауругъанмы этеди?

Солтан. Угъай! Башха затха жүрегим кыйналады. Сайхат, бир суу берчи, маржа?

Кабасарай. Боза бер, келин!

Сайхат *(бир жанына)*. Аны ючюн мыллыгын атхан болур.

Солтан *(кеси кесине)*. Бу Сайхат мени нек сюе болмаз!

Сайхат *(боза келтирип)*. Ма, Солтан!

Кабасарай *(Сайхат бла Лейлягъа)*. Солтан манга тансыкъ болупму келген сунасыз?! Бозагъа тансыкъ болуп келгенди.

Солтан *(ѳрге тура, бир жанына)*. Ай, бозанг, кесинг ючюн да келмей эдим. Мени бери терк-терк келтирген кеси сезала болурму?

Сайхат. Не дейсе, Солтан?

Солтан. Бозагъызгъа алгъыш этип ичермем дейме.

Кабасарай. Тюз айтаса, балам, алгъыш этип ич.

Солтан. Мен алгъышха алай уста туюлме, болса да, жүрегимде болгъан затны сизге айтыргъа сюеме. Аны себепли, айып этмесенг, Кабасарай, бир-эки сѣз айттайым.

Кабасарай. Аллах айып этмесин, балам, айт!

Солтан. Эй, игилик бери болсун,

Аманлыкъ кери болсун!

Жайыбыз тирликли болсун,

Дууларыбыз мирзеуден толсун.

Ой, гелля, бу гоппан кибик,

Ёмюрюнг топ-толу болсун!

Бу мени кьууандыргъанча,
Жюрегинг кьууанчдан толсун!
Саулугъугъузду!

К а б а с а р а й. Саулукъ аллах берсин.

Солтан (*аякъны Сайхатха узата*). Оллахий, Кабасарай, ол сен таныгъан анамы жаны ючюн, Хажимусаны чыгъаргъанларын эштгенде, бек мудах болгъанма. Ай юйюнге, халкъ таныгъан Хажимусаны чыгъаргъандыла да, аны орнуна, хиликгя этгенча, бир «бабаны» салгъандыла.

С ай х а т (*жиляйды*). Тюшюмде кёкден жулдуз тюшюп кёрген эдим, анга кёрюннген болур эди.

Л ей л я (*Солтанга*). Аны ючюн сен а нек мудах боласа?

С ол т а н. Болмай а, Хажимуса бир кишини да жюрегин кыйнамай эди. Бютюн да, менича, властха кёп кыйын салгъан адамны уа къалай ариу кёрюучю эди.

Кабасарай бла Лейля кюледиле.

С ай х а т (*жилямукъларын сюрте*). Тюз айтаса, Солтан.

Л ей л я. Солтан, сен, аллай бир махтанырча, властха не ахшылыкъ этгенсе?

С ол т а н. Шахтёр болуп, сау он юч жыл жер тубюнде ишлегенме.

К а б а с а р а й. Да, жашым, алай ишлеген эсенг, ахчаны да кёп ала болур эдинг?

С ол т а н (*махтана, кьолун булгъап.*) А-а, бошду бош, айгъа беш-алты жюз сомчукъ...

С ай х а т. Э жаш, аллай бир ахчаны не этгенсе да?

Л ей л я (*кюлюп, бармагъы бла тамагъын кёргюзтюп*). Къайры этиб а, билмеймисе!

С ол т а н. Эй, Сайхат, ахчагъа жер азмыды?

К а б а с а р а й. Бу жангы председатель сенича тири жашны бир ишге нек салмайды?

Солтан. Жангы председателни «чачы узун, акылы кысха», сора ол мени не затха жарарымы кыайдан билсин!

Сайхат. Мен айтхан да олду.

Лейля. Солтан, сени бир ыйыкыда эки бараз кюн-юнг бола кереме: алгын мени атамы жаратмаучу эдинг, энди уа жангы председателни жаратмайса.

Солтан. Ай юйюнге, Лейля, алай кыалай айтаса? Хажимуса бла мен жан бла теммекбиз, сора мен Хажимусаны кыалай сегер эдим?

Сайхат. Керти айтаса, Солтан, биздеги да сени бек сюйючюдю.

Солтан. Халимат аллай бир билимли адам эсе, колхозгъа кирип турмай, барып Нальчикде министр болса уа.

Кабасарай. Солтан, бизни колхозгъа таматагъа кимни салсанг да, оноу этерге кыолундан келир депми умут этесе?

Солтан (*бир жанына*). Адам бу къарт обургъа да не айтсын? Жашы жанлы болмай, муну да «баба» жанлы болгъанын керемисиз! (*Сайхатха*.) Сен аны манга айтханларын бир эштги эдинг.

Сайхат. Керемисиз аны, ишни кыолуна да алгынчы, адамланы жанларына тийип тебрегенин! Сени бла уа неге кюреше эди?

Солтан. «Сашка, неден кыйналаса, не бла болушайым? Сен да бир ёксюзсе», — дер орнуна: «Солтан, сен бу хауле айланганынгы, ичгенинги да кыачан кыорыкъса?» — деп кычырады манга. Мен карманында ичгенча.

Кабасарай. Солтан, Халимат тюз айтады. Ичги адамны намысы бла кыоймайды. Андан эсе, ишлеп тебре-сенг иги эди.

Солтан. Да хау, Кабасарай, мени орнума Кызыл кыаяда он юч жылны кюн сайын алтынчы шахтагъа Ха-

лимат бла сен тюшюучю болур эдигиз. Ишлегеним бол-
лукъду. (*Ачыуланьп, орусча.*) Хватит с меня, понятно!

Лейля (*ёрге тура.*) Да, Солтан, тюнене ашагъаным
бююнюме да боллукъду деп, ашамай кююучумуса да?

Солтан. Халимат, мени ишлерими сюе эсе, манга,
сюрюучю бол деп кысмасын да, кюллукъ берсин. Не
уа бу колхозда бир стол кыйыры мангамы кюругъан-
ды?

Лейля. Солтан, сен кюллукъчу болургъа былай нек
тартдыраса?

Солтан. Халимат мени кесине заместителге салсын,
бухгалтер этсе да угъай демейме. Бир да болмаздан
квалса, учотчикге окъуна алсын. Мен кесими ол ат
юсюнде айланган кюллукъчуладан аманнга санамай-
ма. Ол «баба» мени бойнумдан асарыкъ болса да, къара
ишге уа чыгъарыкъ туююлме.

Кабасарай. Солтан, мен сени бабангы-чабангы
ангыламайма, алай, жашым, иги атха минер ючюн, анга
багъаргъа керекди. Кюллукъ да, сен умут этгенча, тынч
иш туююлдю.

Солтан. Ачыуланма, Кабасарай, мен Хажимусагъа
бир тюберем деп келгенме ансы, сенден кюллукъ тилей
келмегенме.

Лейля (*Нафисатны орамда ётюп баргъанын кёрюп*).
Нафисат! Ой Нафисат! Бизге къайтмай нек бараса? Гел-
ля бери къайта бар дейди!

Нафисат (*кюолунда да портфели бла киреди*). Гел-
ля, не ишлейсе? Барыгъыз да тынчмысыз?

Кабасарай. Жокъду хатабыз. Э кыыз, аурунг
алайым, манга къайтмай а къалай кетип бара эдинг?

Нафисат. Гелля, бир бек ашыкъгъан ишим бар
эди да, андан...

Кабасарай. Бу жолдан сора алай этсенг, жаныма
бек тиериксе, кызым. Къалайдыла сизникиле уа, сау
саламат турамыдыла?

Нафисат. Хагалары жокъду. Бары да санга соруп салам айтхандыла.

Кабасарай. Жашаулары узакъ болсун.

Нафисат. Хаймашагъа барама, кетейим, кеч болама. Сау къалыгъыз!

Саламлашып, чыгып кетеди.

Солтан (*Нафисатны ызындан*). Бу уа кесин не къуллукъчучукъ этип айланады? (*Лейлягъа*.) Хайырсыз, кеси да адам кёю къарарча зат кёреем.

Лейля. Нафисат Хаймашада штабда ишлейди.

Солтан. Охо! Не штабды ол а?

Лейля. Хаймашада юч районну малчыларына оноу этген штаб барды, Нафисат анда библиотекачы болуп ишлейди.

Солтан (*ангыламай*). Ийнек докторму дейсе?

Лейля (*ачыуланып*). Нафисат мал доктор туююлду, библиотекачыды, библиотекачы!

Солтан. А-а, энди ангыладым. Да, тейри, лектор эсе уа — хакъы аз болмаз. Айыпдан не алады?

Лейля. Он бир тюмен.

Солтан. Эй-я! Сора таза кесим излегенледен кёреме да.

Сайхат. Ким, Солтан? Ачхамы?

Солтан. Угъай, Сайхат! Сиз къартланы жашланы сёзлерине тынгылагъандан суйгенигиз жокъду. (*Къартлагъа эштдирмей, Лейлягъа*.) Лейлячыкъ, сен бизге болушургъа къалай дейсе?

Лейля. Не зат бла?

Солтан. Менден Нафисатха келечилик айтыргъа.

Лейля. Къалай?

Солтан. Ой, сени огъесе! Келечи бола билмеймисе да? Алгъа узакъдан башла, суйген жашынг кимди деп сор. Ол адамым жокъду дер. Алай айтса, сен а мени ая-

гъымдан башыма дери махта. Ариу сѣз азмыды дуня-да...

Лейля. Андан сора уа?

Солтан. Солтанны атасы сени келин этерикме дегенин эштгенме дерсе.

Лейля. Бусагъаг барып, Нафисатха: «Солтан бек ариу жашды, кеси да Нальчикге барып, чачын алты айгъа бурма этдирип келгенди. Ичгини да бек сюеди»,— дейим.

Солтан. Ол кишини ишиди. Эр киши ичген, айланган да этер!

Лейля. Эр киши жигитлигин, Солтан, ичги бла кѣргюзтмейди, адамлыгъын иши бла кѣргюзтеди. Аны себепли, Солтан, мен санга келечиге жараяллыкъ туююлме, башха келечи изле.

Солтан. Угъай-угъай, жанынга уа тиймезед да!

Кабасарай. Охо! Солтан а къыз сайлай билликди! Алай Нафисат сени кибик бирни тапмай турмайды! Алай къызны тилер ючюн, Мухамматча жаш болургъа керекди.

Солтан. Къыз, къыз! Что такой къыз! Кабасарай, Магомедге аллай бир кѣзюнг къарай эсе, кеси къызынгы бер! Мен угъай демейме.

Кабасарай. Да угъай деп да бир тур.

Солтан. Кабасарай, Нафисатны манга кѣзюнг къыймай эсе, Солтанчыкъ да къатынсыз къалса — посмотрим!

Кабасарай. Да, антсыз, аны кѣзюм къыймагъандан айтмайма, алай терсине айланганынгы къой да, къыз, къатын къайгъылы да андан сора бол дейме.

Солтан. Терсине айланыб а, мен телими болгъанма?

Кабасарай. Билемисе, Солтан, сени кибик хаулелени сагъышларын да мен этеме.

Солтан. Кабасарай, бизни ючюн сен нек жукъусуз боласа?

Кабасарай (*урчукъ ийире*). Мен бизни элли къартланы кёбюнден таматама. Дагъыда колхозну гыржынын кыйналмай ашаргъа суймейме, къол кыйынынга чыкыгъан гыржын татлы болады, Солтан. Ишлерге керексе, балам! Атанг да къарт болганды, анга болушургъа керексе.

Солтан. Оллахий, Кабасарай, мен ишден къоркъмайма. Алай, тели сёзюн эки айтыр деп, мен кесими ол начальникле болуп айланган жашладан аманнга санамайма. Жюрегим суйген иш бермеселе, ызыма кыйтып кетерикме.

Кабасарай. Ол айтханынг терсди, жашым! «Киши жеринде солтан болгандан эсе, кеси элинде олтан болсанг игиди». Ким да эли, жери бла насыплады.

Лейля. «Ит — тойгъан жерине, адам а — туугъан жерине» дейдиле. Аллай бирни билмей эсе, суйген жерине барсын.

Солтан (*жанына тийип*). Эслеп сёлеш, баришна, итни тёрт аягъы барды, мени уа жалан эки!

Сайхат. Кетеме деген акъылны къой, жашым! Ит орнунда турса, анга жыйын бёрюден къоркъуу жокъуду деп, сёз барды.

Солтан (*ачыуланым*). Палах итге къалгъанма! Аланла, сиз — анасы, кызы да сёзге былай уста къачан болгъансыз?

Епкелеп чыгып кетеди, аны ызындан Кабасарай бла Лейля чыгъадыла. Х а ж и м у с а мудах киреди.

Сайхат (*жилярыгъы келе*). Кыйынынгы кыйналмагъанла ашасынла деп, бу колхозгъа кыйналыр ючюн къалмагъаненг. Сени чыгъарып атдыла да, орнунга уа бир эл къаматмазны салдыла. Оу, мени аллахым, уялмагъан тиширыуланы артлары болсун!

Хажимуса. Анасы, атасы да ёлюп, ёксюз кьалгъанда, мен аны сабий юйге алдыргъанма. Анда аны окъутхандыла, адам этгендиле. Ол затла бары да анга мени хайырымдан этилгендиле! Аманга ахшылыкъ этген — итге чабыр этген кибики деп, бурунгула бош айтмагъандыла.

Сайхат. «Тауукъ багушну кьаза кетип, бойнун кесрге бичакъ чыгъаргъаплай», Нальчикге бара бардында, кесинг алып келип, агрономгъа салдынг. Ол а, «Тапмаз тапса табан кётюрюр» дегенча сени кьуллагъунгдан чыгъартды да, орнунга кирди да кьалды.

Хажимуса. Айхай, аны алай этеригин билсем а, ёлюп да келтиремем. Охо, мени тюзлюгом аны иймез.

Сайхат. Эр кишиден иги ишлерме деп базынган тиширыу — кьамармы?

Хажимуса. Шота кьызы, бюгюнден арысында кишиге хурмет этмезге ант этгенме.

Сайхат. Мен санга аны эртде окъуна айта эдим.

Хажимуса. Бюгюн собранияда мени кёп хатерими кёрген, бир кьауум бетсизни мени юсюме юргенлерин эштсенг, ачудан жюрегинг жарылыр эди.

Сайхат. Бетсизле! Не айта эдиле?

Хажимуса. Кёп тюрлю затла айта эдиле: «Хажимуса колхозчуланы кереклерине эс бурмагъанды, Хажимуса гынтдылы болгъанды. Хажимусаны чыгъарыргъа керекди» — деп кьычыра эдиле.

Сайхат. Аны кьайсы аузу кьуругъан айта эди?

Хажимуса. Къатынла, къартлагъа сёз да бермей, кьычыра эдиле. Охо, энди колхозну оноун къатынлагъа кьойгъанма. Ол махтап салгъан Халиматлары терк окъуна алагъа кьалала ишлетип бергенин бир кёрейим. Ой, огъесе, сиз узун этеклени артыгъыз болсун!

Сайхат. Анабызны жашы, аман къатын кибики, бизге да кьаргъыш этме-эт!

Х а ж и м у с а. Қъаргъышлыкъ болгъу эдигиз сиз! О-о, тохтасын бир, мен анга оюнла кѣргюзтюрме!

С а й х а т. «Озгъан жауунну ызындан жамычы бла къуугъанлай», энди сен анга не зат эгаллыкъса?

Лейля (*келип атасыны бойнундан къучакълап*). Мудах болма, атам!

Х а ж и м у с а. Туююлме да, къызым.

К е р и у а н (*кирип, бары бла да саламлашып*). Керти айтады къызынг. Қъой энди, былай мудах болма.

Х а ж и м у с а. Мудах болмай а? Аланы манга этген-лерин кѣрдюнгмю?

К е р и у а н. Оллахий, Хажимуса, санга этген тер-ликлери ючюн, сени угъай, бизни да жүрегибиз бек къыйналгъанды.

Х а ж и м у с а. Ийпанама, сау болугъуз. (*Тышына къычырады.*) Эй, Шота къызы, боза келтир!

К е р и у а н. Алан, Хажимуса, энди тиширыула бир батырла болгъандыла. Сен анангдан туугъанлы, сау элни ичи кишиден толуп тургъанлай, бир тиширыу а элни оноуун мен эталлыкъма деп базыннганын кѣргенмисе?

С а й х а т (*бозаны Керуаннга узата*). Керуан, Асият къайда кѣрюнмейди? Бу жарсыулу кезиуюбюзде, кѣл кенгдирип къойгъанча, бизге да бир келмейди.

К е р и у а н. Оллахий, эгечим, Хызыр къызы Хажиму-сагъа сенден аз жарсый болмаз, алай аурукъсунуп турады.

Х а ж и м у с а. Ич, Керуан. Быллай боза, иги тартсанг, жүрек къайгъынгы чачаргъа боллукъду.

К е р и у а н (*ичип, аякъны Сайхатха узата*). Бай бол, эгечим!

С а й х а т. Халал болсун. (*Аякъны алып, чыгъып кетеди.*)

К е р и у а н. Кел, Хажимуса, мени арлакъгъа ашыр. Адамланы ишге жиберирге кеч бола турама, аланы ишге жиберейим да, къайтып бираз олтурурубуз.

Х а ж и м у с а. Жюр!

Кетедиле. Бир хуржунунда аракы шешасы, бирсиден да тузлу чабакны башы кёрюне Сол т а н киреди.

Сол т а н. Хажимусаланыкыла уа кыйры кетген болурла? Мен а Хажимусагъа жангы жууукъ болургъа сё-леширмем деп келген эдим. (*Барып коридорда олтуруп, орам таба кзарай.*) Бу адамла былай ашыгып кыйры бара болурла? Ол алайда мурдорун сала тургъанлары ресторан боллукъду. Аны ала манга ишлейдиле. (*Ётюп баргъанлагъа.*) Аланла, от тюшгеннге баргъанча, кыйры ашыгып барасыз?

К е р и у а н (*Солтанны кзатына келип*). Сен а ишге нек бармайса? Ишлемеген тишлемейди. Аны билмеймисе?

Сол т а н. Ёт, начальник, ёт! Мени председателге сё-зюм барды.

К е р и у а н. Халимат сени кесими чакъыртханды?

Сол т а н (*орусча*). Какой такой Халимат? Мен Хажимусагъа келгенме.

К е р и у а н. Э-э, жууугъум, шашхан этесе. Председатель Хажимуса туююлдю. Энди председателибиз бир кызылтырнакъ тиширыуду.

Сол т а н. Ол дегенинг а неди?

К е р и у а н. Халимат Хажимусаны сыртлагъанды дейме.

Сол т а н. Мен Хажимусадан башха председателни танымайма, понятно?!

К е р и у а н. Керексиз хапарны кый да, ма бу жу-гарны алып, ишге бар.

Сол т а н. Кесинг бар, мени былайда ишим барды.

К е р и у а н. Бармай эсенг, къалаур парий кибик, Хажимусаны юйюн сакъла да тур.

Кериуан кетеди, Зеке киреди.

Зеке. Салам, дядя Солтан!

Солтан. Мени мыйыккылы племянниклерим жокъду-
ла.

Зеке. Да менден бир минг төрт жыйырма беш кюн алгъа туугъанса. Сора дядя демей не айтайым?

Солтан (*кюле-кюле*). Оллахий, сен мени кюн санларымы билгенча, Къайсын назмуларын да биле болмаз келюнден.

Зеке. Солтан, кел мени бла!

Солтан. Мен бошамайма, уллу начальник сакълап турады мени.

Зеке. Сен анга неге керексе? Огъесе ол сени оноусуз ишин эталмаймыды?

Солтан (*ачыуланым*). Андан санга не жетеди? Аны кьой да, бурун суунгу сюрт. Манга оноу этерге кюрешмегенигиз жокъду, къатынлагъа дери да.

Зеке. Алай болмазын сие эсенг — бизни бла кел.

Солтан. Къайры?

Зеке. Жайлыкъгъа, кьой кютерге.

Солтан (*кюлюп*). Сен да малчымыса?

Зеке (*честь бере*). Айхай, малчыма!

Солтан. Ол комсомолла къабыргъа газетде махтагъан пацанчыкъ сен болурмуса?

Зеке. Эндиге дери билмей эсенг — хау, ол менме!

Солтан (*масхарай*). Кечгинлик бер, жюйюсхан, къулунг сени даражанга жетмегенди.

Зеке. Мени бла кьой кютсенг, жетерсе.

Солтан. Угъай, жигит! Солтан кьой кютерге деп туумагъанды. Ол къуллукълада ишлерге жаратылгъанды. (*Мудах.*) Алай аны киши ангыламайды. Аны къаллай жаш болгъанын билселе эди, къуллукъланы эм уллусун анга берир эдиле.

Зеке. Хау, мен сени не затха усталыгъынг болгъанын кёргенме. Мен сенича ёмюрге да тепсеялмам. Сенича уста тепсеучю битеу дунияда да хазна адам болмаз.

Солтан (*ыразы болуп*). Э-йя, таланган, сен ангылауу болган жаш кёреме да. Айхай, кьалганла сенича ангыламайдыла мени. Ангыласала эди, мен да ат белинде айланыр эдим.

Зеке. Атха минерге сюе эсенг, чаришге асыралган атлагъа багъаргъа бар.

Солтан. Неге?

Зеке. Атлагъа багъаргъа!

Солтан. Алан, сен неле жаншайса? Кёремисе, (*кесин кёргюзте*) быллай кьуш бийикде учаргъа керекди?

Зеке. Жылкьычы болсанг, сайлаган атынга минерсе да, кьушча учарса.

Солтан (*масхарай*). Анда мажал ат табыллыкьмыды?

Зеке. Бизни колхозда ахшы атла кёпдюле! Бютюн да Къаратор — ма ат десенг!

Солтан (*сейирсинип*). Керtimi айтаса?

Зеке. Атха устала, Къаратор уллу болса, чабып аны ат озмаз дейдиле.

Солтан. Аллай атха (*кесин кёргюзтюн*) бек уста адам багъаргъа керекди.

Зеке. Кериуанны ары андан жибередиле.

Солтан. Ол къартнымы?

Зеке. Да бизде андан уста жылкьычы жокьду.

Солтан. Къалай жокьду!? Ай мен анга кёргюзтюр эдим, алай ол манга тийишли иш туююлдю ансы.

Зеке. Жюр!

Солтан. Къайры? Ресторангамы?

Зеке (*иймене*). Угъай, мен ары бармаучума. Клубха барайыкъ.

Солтан. Угъай, андан эсе, мени къайын аталыгьыма барайыкъ. Мени жангы жууукьларым къалай кьонакъ этиулерин кёрюрсе.

Кетедиле. Хажимуса бла Кериуан киредиле.

Кериуан. Эртден бла санга тебреп тургъанымлай, председатель чакъырады деп келгендиле да, санга андан келе къайтханма.

Хажимуса. Не жангылыкъ эштдинг?

Кериуан. Да Хажимуса малны халыи иги билген адамды, аны малгъа жиберирге керекди дей...

Хажимуса (*Кериуанны аузуна чаба*). Кимди аны айтхан?

Кериуан. Ким айтырыкъ эди? Жангы начальникле.

Хажимуса Угъай, Хажимуса алагъа сюрюучю болмаз.

Кериуан. Хажимуса, да малгъа баргъанны хатасы неди?

Хажимуса. Мен Нальчикге кетеме.

Кериуан. Андан а къайтмазгъамы умут этесе?

Сайхат (*кирип, аланы айтханларын эштип*). Анда не этериксе?

Хажимуса. Рестораннга директор боллукма.

Сайхат. Хау, директоргъа салыргъа адам тапмай, къачан жетесе деп, сени аллынга къарап турадыла дейдиле.

Хажимуса. Къоркъма, Шота къызы, къонакгъа келсенг, сени да сыйлай турурма.

Кериуан (*кюлюп*). Къой-къой, сени директоргъа ким саллыкъды? Аны къой да, завферма бол. Анда ала-мат директор боллукъса.

Хажимуса (*эсине тюшюп, Кериуаннга*). Сени уа правленнге нек чакъыргъан эдиле?

Кериуан. Да... мени да... (*Бираздан.*) Кесине гебен эталмагъан элге черен эте эди деп, бир къауум...

Хаджимуса. Ары-бери бурдуруп кюрешме да, тю-зюн айт!

Кериуан. Мени да, ишимден чыгъарып, къойчу къошха таматагъа салгъандыла. (*Кюлюп.*) Санга шишликчиге барлыкъма.

Хажимуса (*ачыуланьп*). Энди былагъа адам не этсин? Кадрланы чачып тебрегендиле. Угъай, ол акъылны унутсунла, мени жаным сау болуп, къуру да ала айтханча болуп турмаз. (*Жеринден хыны туруп.*) Ала сенден андамы къалдыла?

Кериуан. Хау, олтурадыла!

Хажимуса (*Кериуаннга*). Жюр!

Ала да ары тебрегенлей, Солтан бла Зеке киредиле. Солтанны бир хуржунундан аракъы шешасы, бирсенден а къагъыт чулгъам кёрюнедиле.

Солтан (*Хажимуса бла Кериуанны эслемей, Хажимусаланы юнню кёргюзте*). Мен сюйгенчигиме бир сау-гъа алмай келмеучюме. (*Зекеге аракъыны кёргюзте.*) Бучукъну уа къайын аталыгъым бла мен аударурбуз. (*Хажимуса аны айта келгенин эштеди. Солтан да, къартланы кёрюп, жунчуйду.*) Са-са, салам алейкум!

Кериуан. Алейкум ассалам!

Солтан. Хажимуса, былай мудах нексе, ауругъанынгмы барды?

Хажимуса (*бек ачыуланьп*). Алан, Солтан, мени ауругъаным бла да сени не ишинг барды? Жумушунг бар эсе, жангы председателигизге бар! Мени юйюме уа жолну унут!

Зеке (*бир жанына*). Ма санга, ол а киеулюгюнг, да бир да мени хан къонакъча кёредиле деп махтана эди да.

Солтан. Сау бол, Хажимуса, юйюнгден къыстагъанынг ючюн. (*Кетип, дагъыда ызына къайта.*) Бек сау бол! (*Къозута.*) Председатель заманынгда келиучю эдим ансы, энди уа сен керекли жериме къанжал жамау этерме. (*Кетип, дагъыда ызына къайта.*) Энди, Хажимуса, экибиз да тенг болгъанбыз! Энди къайры барлыгъымы билеме.

Хажимуса (*ачыуланып, жерни кёргюзте*). Ары бар. Сен аман пияница!

Солтан. Угъай, жолдаш бывший председатель! (*Жерни кёргюзтюп.*) Солтанны алыктына ары барыр акылы жокъду! (*Жайлыкъланы кёргюзте.*) Солтан жайлыкълга барлыкды. Тау кыушлагга жууукъда турлукъду. Сиз зарлангандан ёлурча атла ёсдюрюкдю. Сиз энтда эштирсиз Солтан Кыарабашевну ким болгъанын! Сау кыалыгъыз! (*Зекени кёолундан тутуп, чыгъып кетеди.*)

Ж а б ы у

ЭКИНЧИ АКТ

Экинчи сурат

Сыртлы, талалы кенг тау жайлыкъл. Анда-мында ууакъл чырпы котурла. Зекени кёлеги, аладан бирини юсюне жайылып, кыуруй турады. Кыртишге жайылгълан жамчыгга жанындан жатып — Солтан, аны аллында — башлангган аракы шеша бла ашла. Жабыу ачылгъланда Зеке, юсюнде кёлеги, башында бёркю болмай, Солтанны аллында олтуруп, бетинден терлегенин сыйпай турады.

Солтан. Тур, жигит, тур! Уста болгълан алай тынч туююлдю.

Зеке. Бир солума кыой. (*Кёлегин кёргюзте.*) Кёрмеймисе, асыры терлегенден, кёлегим суудан чыкългъланча болгъланды.

Солтан. Э-э, жигит, иги ат терлесе — иги чабады. (*Стаканнга аракы кыуюп ичеди.*) Тур! Тепсерге юйренгинчи мени уа терлегенлерим азмы баргълан сунаса?

Зеке (*ёрге тура*). Сокул!

Солтан. Санынгы тюз тут! Алай, ма алай! Кёкюрекни алгга чыгълар. Аякъл бурунларынг бла! (*Кёоллары сырыйна тутханча этип, аузу бла исламей соггады.*)

З е к е. Эй, къарс! Къарс! Къарс! (*Урчукъча бурулады.*) Эй, къарс! (*Артдан артха тартыудан артха къала барады.*)

С о л т а н. Тартыудан артха кълма, хайырсыз! Тартыуну эштмеймисе? Огъесе къулагъынгдан айыуму басханды? (*Тартыуну бардырады.*)

З е к е (*тепсей тургъанлай*). Юч сагъат болду сен мени къуугъанлы. Бек арыгъанма.

С о л т а н (*абезех согъуп тебрейди*). Мен къыз болайым, кел мени абезехге тут!

З е к е (*Солтанны онг билегинден абезехге тутады*). Ма былаймы?

С о л т а н (*ачууланым*). Не ангылаусузса сен! Ант сени къурутхан, къыз хар заманда жашны онг жанында тепсерге керек болгъанын къалай билмейсе?

З е к е (*ахтыным*). Да билмегенден бардырмаймыса терлегенлерими?

С о л т а н. Тепсей билмеген таулу жаш грошха тиймейди. Сен аны къалай билмейсе?! Боллукъду, хайда, онг аягъынг бла тебре.

З е к е. Сокъ!

Солтан аузу бла абезех согъады, къызча къубулуп, Зекени онг жапында абезеххе барады. Ол кезинуде Лейля сабыр киреди.

Лейля (*хыны этип*). Кёремисиз быланы! (*Билмей тургъанлай эштгенине, Солтан абызырайды.*) Атлары мени ийнеклерими къуууп, отларгъа къоймай айланадыла, бу уа былайда самодеятельность къурап кюрешеди!

С о л т а н. Тилейме, барышня, чырмама! Кёрмеймисе бу жигитни тепсерге юйретеме!

Лейля. Мен а ийнеклерими сютлери былай аз нек болгъан болурла деп турама. Ма энди билдим алагъа не болгъанын.

Солтан (*сейрсинип*). Сени ийнеклеринг бла бизни не ишибиз барды?

Лейля. Ишигиз а олду, сизни бери телисине айланьргъа жибермегендиле, малланы кютерге жибергендиле.

Солтан. Билебиз, билебиз, билебиз!

Лейля (*шешаны кӛргюзте*). Бу былайда аракъы ичеди, атлары уа мени ийнеклерими къуууп айланадыла. Дагъыда аны чырмама!

Солтан. Э-э, Лейля, энди ангыладым: салкъынлыкъ мени атларымы жериди, сени ийнеклеринг а ууучлаучула кӛреме да. Ийнеклеринг бара баргъандыла да, биреуню жерин урушсуз алгъандыла. Аны себепли уа мени жылкъым кесини жеринден агрессорланы къыстайды. (*Кюледи*).

Лейля. Боллукъду! Керексиз жаншагъанны къоюп, бусагъатдан жылкъынгы тыймасанг, тюзюнлей зоотехникге тарыгъырыкъма.

Солтан (*жанына тийип*). Бар да тарыкъ! Солтан сени зоотехнигингча начальниклени кӛп кӛргенди. (*Зекеге*.) Адъютант!

Зеке (*тюз туруп*). Тынгылайма, жолдаш командир!

Солтан. Бусагъатдан барып, муну ийнеклерин бизни жерибизден думп эт!

Зеке. Къысха заманны ичинде, жолдаш командир! Эркин этигиз, буйрукъну толтурургъа!

Солтан. Толтурургъуз! (*Лейляны къубултуп*.) Лейлячыкъ, нек ачуланаса? Солтан сени ючюн отха секиррге да хазырды.

Зеке. Солтан, мен къайтхынчы, мени къойларыма сакъ бол, маржа!

Солтан. Ала ючюн къайгъысыз бол. Мен тургъанлай, аланы къатларына чибин да кӛнмаз.

Лейля бла Зеке кетип тебрειдиле. Зеке кӛлегин кнеди, Солтан а Лейлягъа къарап жырлайды. Лейля уялып, башын эншге иеди.

Солтан. Жанымдан эсе да бек суйгенлерим —
Ой, Лейля бла Қъаратор жулдузум,
Дунияда алаамат атла кѣпдюле,
Барын да озар Қъаратор къундузум.

Зеке (*махтай*). Жашасын мени командирим! Кѣре-
мисе нечик иги жырлайды.

Лейля (*ахтынып*). Кел, Зеке, кетейик.

Кетедиле.

Солтан (*ызларындан кѣчырады*). Зеке, ой Зеке!
Бир минутха бери кѣйтчы!

Зеке (*артха кѣйттып*). Тынгылайма, жолдаш коман-
дир!

Солтан (*хуржунундан балтуз гыртны чыгъарып*).
Муну Қъараторгѡа къапдыр. Кесинг ашап иш кѡйсанг,
эштмегенме деме. (*Зеке кетип тебрейди.*) Тохта, ашыкъ-
ма! Сора мени ючюн Қъараторну жалкъасын да бир сы-
ла. Кѣрюрсе сен, биз Қъаратор бла битеу дунияны приз-
лерин алырбыз.

Зеке. Ай, алай болса эди уа! (*Чабып кетеди.*)

Солтан (*кеси кѡлып, кѡйла таба кѣчырады*).
Р-рейт! р-р-р-ейт! Аман бѣрю ашарыкъла. (*Итни чакѣы-
рады.*) Қъурта! Қѡйланы бирге жый! Эштемисе, жангыз
бир кѡйну тас этсенг, къуйругъунгу кесерме. (*Стакан-
нга аракъы кѡяды, ичеди, жамчыгѡа тыянып жырлай-
ды.*)

Жанымдан эсе да бек суйгенлерим:
Ой, Лейля бла Қъаратор къундузум,
Битеу тауланы кюнча жарытады
Ариу Лейлячыгъым — чолпан жулдузум!

Мен эки алаамат жанны сюеме:
Ой, Лейля бла Қъаратор къундузум.
Дунияда алаамат атла кѣпдюле,
Барын да озар Қъаратор жулдузум!

Эсней кетип, шешаны кьаты кьучакълап, жукълап кьалады. Хажимуса бла Керуан киредиле.

Керуан (*Солтанны кьргюзтюп*). Бу аллах урлукъну кермейсе!

Хажимуса. Ма санга жангы председателни малчысы. Бу мал кютер деп, жиберген адамны малчылыкъдан хапары болурму?

Керуан. Ёмюрде жайлыкъгъа аягъы басмагъан адамны малдан хапары кьайдан болсун?

Мустафа (*билмей тургъанлай кирип*). Антым, терс айтасыз! (*Къартла элгенедиле.*)

Керуан (*Мустафаны аузуна чаба*). Кьайдан чыкъдынг сен а, шайтан кибик?

Мустафа. Антым, урушну кезиуюнде былайлада бизни партизан отряд болмагъан жер кьалмагъанды. Халимат бла мен а былайдан разведкагъа кеп баргъанбыз. Аны себепли бизни жангы председателибиз бу жерлени сенден аз танымайды.

Хажимуса. Неди бу этгенинг, жолдаш зоотехник? Кесингден таматалагъа намыс эте билмей кереме да сен. Ай, хомух, тауда салам берген адет да болуучу эди да!

Мустафа. Антым, Хажимуса (*жюрегин кьргюзте*), бу терсликни кьрюп болмаучуду. Сизни, Халиматха айтханыгъызны эштгенде, ол асыры ачыу тийгенден, эслеялмагъанма, кечгинлик беригиз!

Керуан (*ышарып*). Къарачы аны айтханына! Чычханны кьргенсе, тауну уа эслеялмагъанса.

Хажимуса. Жолдаш зоотехник, кьалайсыз, маллагъа иги кьараяламысыз?

Мустафа. Антым, кюрешибиз!

Хажимуса (*Солтанны кьргюзте*). Да хау, бу аунагъанча кюреше эсегиз, малланы зауукъ этдире болурсуз!

Мустафа. Антым, малчыларыбыз а бек иги ишлейдиле, Солтанны элия ургъанды ансы.

К е р и у а н. Хайырсыз, жанындан суюгенин кычакъ-лагъанча, ол шешаны нечик кыаты кыучакълап жукулайды.

Х а ж и м у с а. Солтанны аракъыдан суюген заты жокъду сора, кыучакъламай не этсин?

М у с т а ф а. Антым, бек кеф болур дейме?

Х а ж и м у с а. Да асыры кърмейсе.

М у с т а ф а. Солтан, ой, Солтан! *(Солтан уянмайды.)* Керуан, тут жамычыны этегинден, кыошха суюрейик ансы, хайырсыз уянырыкы туююлдо.

К е р и у а н *(жумдуругъун кърдюзтюп)*. Ай сени огъесе.

Жамычыны бир этегинден Керуан, бирси этегинден да Мустафа тутуп, Солтанны кыош таба суюреп тебрейдиле.

С о л т а н *(тюшюнде)*. Алгъа, Кыаратор, алгъа! Угъай, озмаз эдик да! Молодец, Кыаратор, жаша! *(Тюшюнде мурулдайды)*.

Жанымдан эсе да бек суюгенлерим:

Ой Лейлям бла Кыаратор кыундузум!

Битеу таулары кюнча жарытады

Ариу Лейлячыгъым— чолпан жулдузум!

Х а ж и м у с а *(ачыулары)*. Мен санга аллай жулдуз кърдюзтейим, итден туугъан ит, кърлерингден жилтинле учурурма! *(Кыамичи бла кериледи)*.

С о л т а н *(Элгенип, секирип ёрге тура)*. Ой аллах! Кыайдама мен? Не болгъанды манга? *(Тегерегине кыаран, Хажимусаны кърюп.)* А-а-а! Эски председатель да келип турады да. *(Тюз туруп.)* Сау кел, товарищ бывший председатель!

Х а ж и м у с а. Ой, огъесе, сен аман бла келгин!

М у с т а ф а. Антым, Солтан, кефинг бир да жайыгъа болмаз дейме.

Солтан (бир кёзю ачылып, бир кёзю уа жабылганлай, терк-терк чукук эте). Сен мени кеф болуп кьачан кёргенсе? Жалан да бюгюн бираз ичгенме ансы, атамы анасыны жаны ючюн, эриниме да салмаучума.

Мустафа. Антым, Солтан, ётюрюк айта туруп, бу кьарт гелляны жаны бла кьаргьаныучунгу кьойсанг иги эди.

Солтан (орусча жырлайды).

Шумел камыш, деревья гнулись.
А ночька темная была...

Хажимуса (Солтанны кьамичиси бла уругьа керилип). Мен санга кьамышлени кьалай шууулдагьанларын кёргюзтюрге! Бети болмагьан бетсиз!

Солтан, жамчыгьа чулгьанып, жукьларгьа хазырланады.

Мустафа. Уяп, юйюнге, Солтан, уяп! Кьартланы юсюнге сюеп тураса. Айып тьуйюлмюдю санга, огьесе сен уятынгы шешадагьынг бламы ичгенсе?

Кериуан. Кьайда анга уят? (Ачыуланып.) Тур хайда, ийнеклеге кьара. Алагьа бир хата болса, мен сени...

Солтан. Ийнекле ючюн кьайгьырмагьыз. Алагьа адьютантымы жибергенме. Мен а былайда аны кьойларын кюте турама.

Хажимуса. Ол кьойланы кютгеннге кьор болгьу эдинг сен!

Мустафа. Антым, Солтан, сен аракьыны кютесе ансы, кьойланы кютмейсе. Кьойланы уа Кьуртха кюте турады. Сора сен Зекечикни бузма. Ол сюрюучюлени игилеринден бириди.

Солтан (сагьышлы). Жаратылгьанлы жайлыкьлада тюкен болуп да ким кёрген эди. Келтире келип, ол тюкенни кьайдан салгьан эселе да?! Былай салкьынлыкь таба чыкьсанг, кесине мукьуладисча тартады.

Кериуан. Тартдыраса да тартады ансы, Мустафаны да бир тартса уа!

Солтан. Тюнене кьошдан чыкыгъанымлайына, туманда ажашып айлана кетгенме да, тюкенни юсюне чыгып кыалгъанма. Аллах кѣргенден, айырылып кеталмагъанма. Поллитрни алгъанма да алайда окыуна тартханма. Дагыда поллитрни хуржуннга ургъанма да, кьошха чыкыгъанма да келгенме.

Хажимуса. Ай, сени кьошдан ажашдыргъан ол зурнук боюнду ансы, кьошну уа, кѣзлеринги байлап жиберсем да, табар эдинг.

Мустафа. Антым, сора, сен тюненеден бери окыуна кефсе.

Хажимуса. Аллах урлукъну, кеф болмагъан кюн мен кѣрмегенме.

Солтан. Угъай, Хажимуса, хар кюнден а ичмейме.

Кериуан. Кесинги ичгиге аллай бир кыалай хорлатханса, антсыз?

Солтан. Э-э! Ол ичиу туююдю! Ма Қызыл кыада биз беш татлы тенг болуучу эдик: зарплата алгъанлай, ресторанда олтуруп, тартып теброек, эртденликде отрезвителде ариу жуундуруп, кирсиз ундурукъда жатып тургъанлай уяныучу эдик. Ма ичген дегенинг алай болады!

Хажимуса. Эй, тели хауле! Анса уа бир иги ишни этгенме деп махтаныр эдинг!

Кериуан. Солтан, тор экижашар бла Қыратор кыайдадыла?

Солтан. Кыайда болуб а, ат орунда болурла.

Кериуан. Бусагыатда мен андан келеме. Атла чачылып тура эдиле да, бирге жыйгъанма. Ол экисин а кѣрмегенме.

Солтан. Мени адьютантымы анда кѣргенмисе?

Кериуан. Угъай.

Мустафа. Антым, Солтан, ёлюр жукъу этгин. Аракъыны, сени да тешден кетип кёрейим!

Солтан. Э-э, къаргъама, «антым»! Алагъа бир зат да болгъан болмаз. Зеке, минип, къоншу къошха кетген болур.

Хажимуса. Ой, тели, Зеке аланы экисине да бирге минипми кетген сунаса? Ой, сени мал кют деп, жиберген председатель да, сен да аман къаядан кетигиз!

Солтан. Но-но-но! Хажимуса, аман къатын кибик, не къаргъышла этесе!

Хажимуса (*ачыуланым*). Қъарачы аны айтханына, биз малланы, сабийлерибизни ёсдюргенча ёсдюргенбиз, сен а эки алаамат атны тас этип, борсукъ кибик, былайда жукълап тураса.

Солтан. Борсукъла тешиклеринде жукълайдыла. Хажимуса, мен а ариу къыртиште жамычыгъа чулгъанып жукълайма. Башхалыгъыбыз бармыды?

Хажимуса. Жаншагъанны къой да, бусагъатдан ол эки атны табып кел!

Солтан (*Хажимусаны ачыуландыра*). Алан, Хажимуса, сен кесинги тюшюнгде энтда председатель болуп, затмы кёргенсе? Угъай, сенича председатель энди колхозгъа, манга безгек къалай керек туююл эсе, алай керек туююлдю. Биз сени председателден эртде чыгъаргъанбыз! Аны себепли, энди Солтан сени буйругъунгу толтурлукъ туююлдю.

Хажимуса (*жумдуругъун кёрюзте*). Толтургъан а алай этерсе, алай да, аягъынг басханны кёзюнг кёрмей этерсе!

Солтан. О-о, тутугъуз мени, учама!

Кериуан. Алан, сен а уллу, гитче дей билмей, мардадан оза кёреме да?

Мустафа. Антым, Солтан, атлагъа бир жукъ болса, аны санга киши кечмез, андан эсе бусагъатдан излеген эт.

Солтан (*сагъыш эте*). Эшек билген арба жол деп, мен бара барып ол тюкен кибикге тюртюлюп не къалычу болурма? Мен харип, аланы бёрюге ашатып, эшигими жапхан болурмамы. Угъай, угъай, Къараторну бёрю ашагъандан эсе, кесими ашасын!

Кериуан. Айт, аллах ючюн, Солтан, бу къуругъан аракъыны къойдурурча биз санга не мадар этейик?

Солтан (*ахтынып*). Айхай, не этеримми билсем а! (*Мудах болуп.*) Мен а скойюпмю ичген сунасыз?

Кериуан. Бизни ийнек саууучу къызла бла эришгенибизни кесинг билесе. Сора ала хорласаламы сюссе?

Солтан (*Кериуанны аузуна чаба*). Алай къалай айтаса, Кериуан? Сууундан ичген къуюунга тюкюрме, дагъыда ичерге тюшер, деп орусда сёз барды. Мен алай этерге эр туююлмеми? Кесими къызлагъа хорлатырыкъ болсам, сора жашма деп, (*башындан бёркюн сермен алып, жерге уруп, терк алып башына кие,*) муну башыма бош кийип айланама! Мен кесими къызлагъа хорлатсам, аланы жыйрыкъларың киерге керекме.

Мустафа. Антым, тюз айтаса, Солтан.

Солтан. Бу жол Къараторну хатасыз тапсам, бюгонден арысында не аракъы ёлюр, не да мен ёлюрме. Ала сау эселе, мен табарма! Табарма! (*Чабып кетеди.*)

Ж а б ы у

Ючюнчу сурат

Сценаны онг жанында малчыла жашагъан юйню жатмасы. Нафисат, босагъада олтуруп, китапланы ящикден чыгъарады. Андан арлакъда къой уча быкыгъа тагъылып турады. Арбазны ортасында отжагъа, ючаякыгъа салынып хант бишеди. Лейля алайда ушхуур эте турады. Сценаны сол жанында Кериуан, уллу тюкючге олтуруп, чурукъ жамайды. Хажимуса да аны аллында, жамчыгъа олтуруп, папирос бура турады. Арлакъда бийик сырт, аны этегинде хоншу ферма да кёрюнеди. Кёкде жулдузла бла жарыкъ Ай. Сюрюучюлени къычыргъанлары, итлени юргенлери да эшитиледи.

Хажимуса (*Лейлягъа*). Къызым, от келтирчи! (*Лейля от келтиредди, Хажимуса тютюн къабындырады.*)

Кериуан. Ол сени ишингди, суйгенинглеи эт. Алай бирге ишлесек, мен бек сую эдим.

Хажимуса. Ол Хажимусаны суюучю болуп кёрюнчю, тауукъ баланы къаплан башы бла кёрюр.

Кериуан. Санга суюучю бол демейдиле. Сени фермагъа таматагъа саллыкъдыла.

Хажимуса. Ол къуллукъ манга тийишли туююл-дю.

Кериуан. Нек тийишли туююлдю? Мен ишлейме да.

Хажимуса. Сен — сенсе, мен а — менме!

Кериуан (*жанына тийип*). Мен, председател болуп ишлемегенликге, сенденми осалма да? (*Хажимуса тютюн къабындыра туруп, жилтин чартлап кёнчегине тюшеди. Хажимуса аны эслемеген себебли кёнчеги кюе башлайды*). Кюйдю, кюйдю!

Хажимуса (*секирип туруп*). Не кюеди?

Кериуан. Сени шалбарынг! (*Лейлягъа*) Лейля, суу келтир бери! (*Хажимусаны кёнчегини отун ёчюлтюрге болушады*).

Хажимуса. Оллахий, сен алай эслемесенг эди, иш осалгъа кетерге боллукъ эди.

Кериуан. Оллахий, сен бу тютюнню къоймасанг, кесинг да кюериксе, бизге да от саллыкъса!

Хажимуса (*кёнчегини тешигине къарай*). Аллах къурутурукъ папиросла, шалбарымы элек этгендиле. Не кеп кюреше эсем да бу тютюнню бир къоялмайма.

Мустафа (*тынгысыз киреди*). Жашла къайтмагъанмыдыла?

Кериуан. Угъай.

Хажимуса. Ала сени биргенге туююлмедиле да?

Мустафа. Антым, мен аланы кёрмегенме.

Кериуан. Жюрегим бош тынгысыз болмайды, атлагъа бир хыли болмагъы эди.

Х а ж и м у с а (*ачыуланып*). Оллахий, къарамай
къыстап къойсанг, не хата да болур.

Солтанны жырлагъан тауушу чыгъады.

Алай сюеме, ма алай сюеме,
Қолхозчу кыыз, сен къаракъашны.
Сен да алай суй, ой мени арнуум,
Тауда малла кютген жигит жашны.

К е р и у а н. Жырлап келгенине кёре, эшда да атланы
табып келе болур.

Х а ж и м у с а. Битеу колхозну малы тас болуп кетсе
да, Солтанга аны ючюн не?

Юсюнде жамчысы, бир кълунда аркъаны, бир кълунда да къами-
чиси бла Солтан киреди.

К е р и у а н. Тапдыгъызмы?

Солтан. Экижашарны сюрюп келгенме.

Мустафа. Къаратор а къайдады да?

Солтан (*тынгысыз болуп*). Зеке къайтмагъанмыды?

К е р и у а н. Къайтмагъанын кёрмеймисе?

Солтан (*жамычыны теше*). Ай аякъланмазлыкъ
жаш а! Къараторгъа мине турма деп, мен анга ненча
айтханма. Энди ол анга минип къайры баргъан болур?
Бара барыр да кёз тийдирир да къайтыр!

М у с т а ф а. Антым, ол анга минип барыр жери жокъ-
ду!

Солтан. Къалай жокъду! Асыры билмейсе, комсо-
мол фермада Зеке бла бир классда окъугъан комсомол-
чула ишлейдиле (*Мустафагъа кёз кысып.*) Комсомол
кыызла да бардыла. «Кёремисиз сизни тенгигиз нечик
аламат атха минеди», дер ючюн, кесин кёргюзте баргъан
болур. Тохтасын бир ол! Мен аны...

Л е й л я. Бюгюнлю бери Зеке жукъ ашамагъанды,
ачдан да ёле болур.

Кериуан. Анда аны ач этмезле. Алай ол былай кечге нек кьалгъан болур? Ой, мени жюрегим бош тынгысыз тьююлдю Алагъа бир хата болгъан болур.

Солтан. Кериуан, ырыслагъан эт, юйюнге, аманнга жоралап турма да. Алагъа бир зат да болгъан болмаз, алай ол, Къараторну чапдырып терлетсе, о-о-о! Мен аны!.. Мен анга аны кечмем!

Итле юрген таууш чыгъады.

Мустафа. Ангым, Зеке келе болур?

Хажимуса. Угъай, ол Зеке тьююлдю. Зекеге бизни итле чабарыкъ тьююлдюле. Ол, ким эсе да, башха адамды.

Ауаз (сценаны артындан). Эй, кёп болсун, жигитле!

Ауазла. О, сау бол, сау да кел! Жууукъ бол!

Ауаз. Ой, сау болугъуз! Сау болугъуз!

Кериуан. Барчы къара, Солтан, кимди ол келген?

Солтан. Бусагъат.

Чыгъып кетеди.

Мустафа (эснен). Антым, эрикген да этгенбиз. Биз газетле, журналла алмай тургъанлы сау ыйыкъ болду. Мухаммат не эсе да бизни унутханды.

Хажимуса (ышарып). Хау, бек сакълап туругъуз, Мухамматны сизсиз дейди къайгъысы!

Мустафа. Антым, алай бош айтаса, Хажимуса! Мухаммат урушда сегиз кере жаралы болгъанды. Аякъ бармакълары да жокъдула. Ауруп зат кьалгъан болур ансы, аны малчылагъа уллу кёллю болургъа амалы жокъду.

Кериуан. Оллахий, ол да кыйынлыкъ кёрюр ючюн кьалмагъанды. Алай бир тири адамды да, жунчумагъанды ансы.

Лейля. Уруда юч сутканы ёлюкле ичинде жатханды. Атам ёлмесин, аны орнунда мен болсам, кьоркьгъандан окъуна ёлюр эдим.

Мустафа. Антым, немецлиле, аланы складларын кюйдюрген совет разведчик Мухаммат сау кьалгъанын билселе ачуудан жарылыр эдиле.

Нафисат. Аллай бир кыйынлыкъны кёргенден со-ра да, аллай адамлыкъ, аллай халал, аллай тюзлюкню суйген кьалай жарыкъ адамды ол. Анам ёлмесин, ол арыгъан, талгъан деген зат не болгъанын да биле болмаз дейме..

Лейля. Бизни парторгубузну нелляй бир адамлыгъы барды! Хар жаш адам да аныча болгъуем дерге керекди.

Хажимуса. Ол келген ким эсе да, не болду?

Мухаммат киреди.

Мустафа (*аны бла саламлаша*). Антым, сагъын-нганни башы босагъа тюбюнде дегенча, биз да бусагъат-да санга уруша тура эдик.

Мухаммат (*кюле-кюле*). Хау, тейри, андан терк-терк чукук эте болур эдим мен. (*Хажимусаны кьолун тутта.*) Оллахий, Хажимуса, санга мында туберикме деб а эсимде да жокъ эди.

Кериуан. А-а, Хажимусамы? Ол бизни кетмез кьонагъыбызды. (*Хажимуса Кериуаннга кыйыкъ къарайды*).

Солтан (*мангылайын сылай киреди*). Оллахий, Кериуан, сен этген ишден ёмюрге адам кьууанмаз: ол аман быкыны, элте барып, алайда къайдан орнатхан эсенг да, бутагъына уруп, кёзюмю чыгъарып кьоя эдим.

Мухаммат кюледи.

О-о, Мухаммат (*саламлаша*), мен да эслемей, бери кьалай кьутулдунг?

Мухаммат (кюле). Мени кѣргюзтмеучю бѣркюм барды? Къалай тураса, Солтан? Къараторунг а къалайды, уллу боламыды?

Солтан (ѣхтем). Оллахий, Къараторум а алакат болуп барады. Мухаммат, ажашмай, къошну да къалай тапханса?

Хажимуса. Юч кундушну ичинде ажашыргъа ким да сангамы ушайды?

Мухаммат (ышарып). Хажимуса кертими айтады, Солтан?

Солтан. Хажимуса мени ашап къояргъа да угъай демез эди, алай къолундан келмейди ансы.

Хажимуса. Хау, сенден сора къайгъым да жокъду, сени жанынг ючюн.

Мухаммат. Сиз экигиз а бир бирни бек сюе кѣреме да.

Мустафа. Антым, ит бла киштик кибикдиле. Мухаммат, былай кеч жолоучу нек болгъанса?

Мухаммат. Фермаланы барына да айланганма. Сора жангыз сизни ферма къалгъан эди да, кече сизде къалыргъа келе келгенме.

Мустафа. Антым, башха фермалада къалмай, бизге келгенинг ючюн сау бол. Келгенинге биз бек ыразыбыз.

Солтан бичагъы бла быкыгъа тагъылып тургъан этни кеседи.

Хажимуса (Солтанга ачыуланым). Къой кюрешме! Оюнму болгъанды ол санга?

Мустафа. Антым, Мухаммат, Халимат бла сен сау болугъуз: колхозубузну ишин иги къурап баргъаныгъызгъа мен бек къууанама.

Хажимуса. Аллах, аллах, не уллу падхалимсе сен да, Мустафа!

Мустафа. Антым, Хажимуса, мен аны кѣзбау этип айтмайма. Жангы таматаларыбыз керти да, ишни аягъы

юсюне сала башлагъандыла. Падхалимлеринг а сени болуучу эдиле.

Кериуан (*секирип ёрге туруп*). Сен кимни къагъып сёлешесе?

Солтан (*Кериуанга*). Хажимусаны биринчи подхалимин танымай эсенг, кюзгюге къара, анда кёрюрсе!

Кериуан. Кесинг къара! Хуна жанларында аунай айланган ичгичи!

Мухаммат. Э-э, зауугъ а сизде кёреме да...

Хажимуса (*Мустафагъа*). Къыйырын башлап къойма да, ахшы жаш, мени падхалимлерим кимле болгъанларын айтхан эт!

Мустафа. Антым, аны уа менден эсе кесинг иги билесе.

Кериуан. Ким да болсун, мен кёзбау эте билгенледен туюлме.

Лейля. Энди была даулашны башлагъандыла. Мухаммат, айт, колхозубузда не жангылыкъла бардыла?

Мухаммат. Да колхозда кёп жангы иш барды: школну башын жапханбыз. Дворец культураны Октябрни къууанчына битдирликбиз. Сени ана къарындашынг Ахмат жангы юйюне кёчгенди. Алий къатыны Марзият да эгизле тапханды.

Солтан. Не тапханды?

Мухаммат. Экиси да жашчыкъладыла.

Солтан. Бир къауумланы насыплары алаамат тутады. Ол Марзиат муну бла ючюнчю эгиз табады. Оллахий, ол алай этип турса, эри, кеси да трижды геройла болурла деп турама. (*Кюледу*).

Хажимуса. Неге кюлесе? Аперим алагъа! Сабий не кёп да тапсынла!

Мухаммат. Элде бек кёп адам жангы юй ишлейди. Алай агъачны бла шиферни заманында мадарып бералмайбыз да, бираз чырмаладыла.

Хажимуса. Нек чырмайсыз, жангы председателигиз, аллай бирни мажаралмай, не ишлейди да?

Мухаммат. Халимат бек кьолундан келген, мадарыуу болгъан тиширыуду.

Хажимуса (*Мухамматны сёзлерин къайтара*). «Кьолундан келген, мадарыуу болгъан»! Энди сизге бир бирни махтагъандан сора не кьалгъанды?! Кьол кьолну жуады, кьол а бетни, деп бошму айтхандыла?

Мухаммат (*ачыуланаракъ*). Хажимуса, асыры оздура болурмуса? Сени бу керексиз ёпкелеуюнг къачан кьаллыкъды?

Кериуан. Алан Мухаммат, суу бойнунда колхоз бир иги юй ишлеп битдире турады, аны кимге ишлейсиз?

Хажимуса. Да кимге ишлеб а, бир падхалимлерине ишлей болурла.

Мухаммат (*ышарып*). Кимге тийишли эсе да, анга ишлейбиз.

Солтан. Манга ишлей а болурмусуз?

Хажимуса. Угъай, сен юй тийишли адам туююлсе.

Мухаммат. Алай нек айтаса, Хажимуса? Хайт десе, Солтанга да ишлербиз.

Лейля. Келигиз, ашагъыз. Ушхууур хазыр болгъанды.

Стол тегерегине олтурадыла. Нафисат бла Лейля алагъа шапалыкъ этедиле.

Мухаммат. Лейля, къалайды, ийнеклеринг аслам сют бере башлагъанмыдыла?

Лейля. Нормагъа жетдире тебреген болурбуз дейме.

Мухаммат. Хайт дегиз, хайт дегиз! Ансы хоншуларыгъыз сизни озуп тебрегендиле.

Хажимуса. Томайча завфермадан магъана болукъ туююлдю. Эх, Солтанчыкъ, Солтанчыкъ, оруслула

«ариу туума да насыплы туу» деп, сени кибик бир ючюн айтхан болур эдиле.

Бары да кюледиле.

Кериуан. Къоркъма, Солтан, хайт десек, экинчи жыл кезиу экибизни болур.

Хажимуса. Ой, огъесе мени жауум выставкагъа Солтан бла Кериуандан кѣп бармасын.

Мухаммат. Хажимуса, ары хар кимге да жол ачыкъды. Алай, ары барыр ючюн, хайт деп ишлерге керекди.

Солтан. Тейри, Хажимуса, сен алай айта тургъанлай, Кериуан бла мен: «Хажимуса, сау къал, биз выставкагъа барабыз!» деп, санга къол булгъап кетерге да болурбуз.

Хажимуса. Кѣп сакларгъа тюшер!

Кериуан. Угъай, кѣп сакъламазса!

Мухаммат. Мустафа, Зеке къайдады? Сиз жолгъа тебрерге керексиз.

Мустафа (*ѳрге тура*). Комсомол фермагъа кетген болур дейме. Мен чакъырып келейим.

Хажимуса. Олтур жерингде, кеси келир!

Солтан. Охо, биз аланы саулукъларына бир тартмай, бош ашырыпмы иерикбиз?

Хажимуса. Сен, ичерге бир сылтау тапсанг, угъай демезинги билебиз.

Солтан. Да тенглеринги Москвагъа ашыра туруп ичмесенг, къачан ичериксе да?

Мухаммат. Аланы, тийишлисине кѳре, элден ашырырла.

Солтан. Къара алагъа! Бир да болмай эсе да, бир жарыкъ тойчукъ этип ашырайыкъ, къызла, кертими айтаса? Кериуан, сен а не айтаса?

Кериуан. Аллах, аллах, Солтан! Тюз айтаса!

Къызла (*бирге*). Тюз айтаса, Солтан, тюз айтаса!

Солтан (*Мустафагъа*). Антым, бар, къобуз алып кел.

Мустафа. Бусагъат.

Кетеди.

Солтан. Кериуан, эски жырларынгдан бирин сермечи, маржа!

Кериуан. Угъай, той-оюн алгъа жашладан башлануучуду. Сен жырла!

Нафисат. Солтан, аллах ючюн, ол кёп болмай этген жырынгы бир айтчы.

Солтан жырлайды, къалгъанла эжиу этедиле.

Кырдыкда ёсген ариу гюллеча,
Айырылып ариуса къалгъанладан,
Кёп ариуланы кёргенме, алай сен
Ариуса ариуланы барындан.

Кериуан. Ой, начас! Къалай ариу жырлайса. Оллахий сени жырларынга кече, кюн да тынгылагъанлай туруп эдим.

Хажимуса. Жыргъа керти уста кёреем да. Аперим, Солтан, ахшы жырлайса. Жырла, маржа, жырла!

Солтан (*жырлайды*).

Ой, сенден ариу болмаз жерни ёсюнде,
Ариудугъунг айгъа эрише,
Сюймеклик къапханнга, ой, мен тюшгенме,
Къыйналмам чыгъаргъа кюреше.

Хажимуса. Ой, аперим! Жаша, Солтан!

Кериуан. Э-э, сен бизни Солтанны къой! Артистди, Солтан, артист!

Солтан (*бардырады*).

Бир ариугъа да алышмаз эдим мен,
Сени аягъынг къоюп кетген ызы.
Мен кюндюз азама, санга термилеме,
Тюшюмде кёреме сен ариу къызы.

На ф и с а т (*кзалгъанлагъа эштдирмей, Лейлягъа*).
Нечик ариу жырды. Аллай жырны бек кемсиз суймеген
адам эталлыкъ туююлдю. Ийсагъан, манга бир жаш,
быллай бир жыр этсе эди.

С о л т а н (*бардырады*).

Суймеклик отунда мен кюеме,
Мюшкериле отда кюйгенча,
Ариу Лейлячыкъны чексиз бек суйгенме,
Тахир Зухураны суйгенча.

Х а ж и м у с а (*секирип ёрге тура*). Неле-неле? Ой,
огъесе, сен ары дери жаханым отда кюйгюн! (*Солтаннга
кесин тартдырады*).

М у х а м м а т (*Хажимусаны артха тарта*). Алай айт-
ма, юйюнге, Хажимуса! Сени кызынгдан сора дунияда
Лейля жокъмуду?

Х а ж и м у с а. Угъай, мен аны ким ючюн къарны ау-
ругъанын сезип турама. (*Солтаннга кёолун булгъап.*)
Ол акъылны унут! Хажимуса кызын сени кибиклеге деп
ёсдюргеменди. Ол иш болмазлыкъ затды!

К е р и у а н. Аны уа бир да билмезсе.

Х а ж и м у с а (*Кериуаннга*). Не алаamat кёрюннген-
ди бу аман Солтан санга! Кериуан, Солтаннга аллай бир
кёзюнг къарай эсе кеси кызынгы бер!

К е р и у а н. Э-э, Хажимуса, ол кызларын аталары,
аналары эрге бериучю заманла кетгендиле. Энди ала эр-
ге бизге соруп бармайдыла. Кеслери суйгенлерине кетип
къаладыла.

М у х а м м а т. Тюз этедиле. Ол суймекликни ишиди.
Суймеклиг а заказ бла келмейди. Алайды да, жууукъла-
рым, даулашны кёюгъуз. Кериуан, андан эсе, «Жёрме-
ни» бир жырлачы!

К е р и у а н. Жашла, эжиуюн иги этигиз!

Х а ж и м у с а. Ой, зауаллы падхалим, угъаймы де-

рикди! Тейри бир кзуллукучу «кяаядан секир» десе,
угъай демезсе, сен падхалим!

Кериуан. Да ол кзуллукучу заманында бир кёр-
сенг эди уа, мени кяаядан секирталлыкъ эсенг.

Солтан. Башлачы, Кериуан!

Кериуан (*жырлайды*).

Бёлек улан марал уугъа
Чыкыган эдиле, ой-ой-ой!
Азыкларың Семёнланы
Наурузханнга кётюрдюле, ой-ой-ой!

Мустафа кюбуз алып келеди.

Мухаммат. Бардыр, Кериуан, бардыр! АлаMAT иги
жырлайса!

Хажимуса. Кююгуз, боллукъду. Къарт ёгуз ки-
бик, муну неге ёкюртесиз!

Кериуан (*Хажимусаны айтханы ачыу тийип, бю-
тюн уллу кзычырып жырлайды*).

Мени жёрмем быллай жёрме
Тюйюл эд да, ой-ой-ой!
Мен жёрмем багынадан а
Базыкъ эд да, ой-ой-ой!
Жюклегенде, жети эшекге
Жюк болаед да, ой-ой-ой!

(*жырны бошاپ.*) Тепсегиз, жашла. Мен башладым!

Мустафа кюбуз согдады. Алгъа Мухаммат бла Нафисат, ала-
ны ызларындан Кериуан бла Лейля тепсейдиле. Ала тепсеп бошاپ,
Солтан Лейля бла тепсей тургъанлай, Зеке жилип киреди. Кю-
буз, къарс да тохтайдыла. Солтан жунчуп, тепсей тургъан же-
ринде сын болуп къалады.

Мухаммат. Не болганды санга, нек жилияса,
Зеке?

Хажимуса. Не этгенди санга Къаратор? Жыкы-
гъанмы этгенди?

Зеке. Угъай. Ой, Къаратор!..

Солтан. Не болгъанды Къараторгъа! Чапдырып, ичинми кюйдюргенсе?

Кериуан. Жилигъанны кьой да, ангылатырча айт. Зеке. Къараторну бёрюле...

Солтан (*абызырап*). Алай болургъа амалы жокъду.

Хажимуса. Жашчыкъ, сен неле жаншайса?

Зеке. Кесим кёргенме: сюеклеринден сора жугъун да кьоймагъандыла.

Солтан (*адыргыдан*). Зеке, жапгылгъан эте болурмуса?

Зеке. Угъай, Солтан! Жапгылмайма, ол сюекле Къараторну сюеклеридиле.

Солтан. Ой, мен жарлы, мен харип, ахшы умутум— Къаратордан бошадым, энди уа не хадагъа этейим?

Кериуан. Сен аны мыллыгын кьайда тапдынг?

Зеке. Мен аны излей барып, сыртдан къарагъанымда, атла дорбун аллында жокгу болуп тура эдиле. Къатларына бардым. Акътуякъны тынгысызлыгъына кёре, жыйын жанлыны узакъ болмагъанын билдим. Жылкъыны сыртдан бери аудуруп, Къараторну излеп, сырт, къол болуп къарамагъан жер кьоймадым. Энди была кьайры думп болгъан болурла деп, ызыма кьайтып келгенимлей, Токъалай туруучу дорбун башы тюзде, къыртиште къан ызла кёрдюм. Алайдан ары Къаяя тьюбу таба къарасам, мыллыкны кёрдюм, атны жанлыдан къача, къаядан секиргенин билдим. Энип баргъанымда, Къараторну, тёрт аягъы бла башындан сора жугъун да кьоймай, ашап кетип тура эдиле.

Сценада бир кесекге шош турадыла.

Мустафа. Ай медет а, къалай аман болду!

Хажимуса (*секирип туруп, Солтаннга*). Ой, огъесе, сен аман къаядан кетгин.

Хажимуса. Аллахха шукур, бир ичгичиден кьутулдукъ. Алай алапат атны да ол жоюп, дагыда бизни терследи да кетди! «Сиз мени ичими, жюрегими неден ауругъанын къарап кърмегенсиз», дейди бизге. Ол ёлмесин, биз аны ичине къараргъа рентгенми болгъанбыз!

Кериуан. Кёп болмай, комсомол фермада Османнга тубеген эдим да, ол а Сары жолла башында Солтанны бир аман мудах болуп тургъанлай къргенме дегенди. Оллахий, аллах къргенден, ол алай айтханда, жашха жаным бек ауругъанды.

Хажимуса. Кериуан, сен къартлыгъында акъылынгдан шаша тебеген болурса дейме. Ол атны жарсыуун этгенми сунаса сен? Ол кёп ичсе жилиучуду. (*Жамычыны кърюп.*) Солтан тас болгъан болур деп кърккъа эдинг да, ма келип турады. Халкъ — иште, ол а — жамычы тубюнде ёлюр жукъусун этеди.

Кериуан. Эй, Солтан, Солтан, мен а сени жанлы бола тебеген эдим.

Хажимуса. Башында акъылы болгъан адам Солтан жанлы къалай болур.

Кериуан. Энди мен Солтанны адамлыгъы барды деп ёмюрде да айталмам.

Хажимуса (*шешаны къргюзтюп*). Кёремисе, антлы тенги да жанында аууп турады.

Мухаммат киреди.

Ызындан къууп бардынг да къайтардынг, энди ичерик гуйюлдю деддинг да биягъы маллагъа салдынг. (*Жамычыны къргюзте.*) Ма энди уа кесинг кёзюнг бла кёр.

Мухаммат (*шешаны кьолуна алып*). Охо! аракъыны эмизик бла эмиб а ким эштгенди? (*Кюллюгюн кючден тыя.*) Алай алькоголикле, терк кеф этер деп, аракъыны чёп бла да ичиучюдюле.

Кериуан (*тукюреди*). Тфу!

Хажимуса. Да аракъыны эмизик бла эме тебреген эсе, сора Солтандан къол жуу.

Кериуан (*ахтынып*). Жаратылгъанлы, Солтаннга дери, таулуну алькоголик болуп ким кѣргенди.

Хажимуса. Жийргенчли! (*Къамчисин кѣтюрюп.*) Биз аны бусагъат адетде болгъаныча, аракъыны эрнине да салмазча этейик! (*Урады. Кериуан уругъа-урмазгъа арсар бола сюеледи. Хажимуса ачыуланьп.*) Кериуан, нек сюелип тураса? Ур! (*Экиси да жамчыны туююп тебрейдиле.*)

Мухаммат (*кѣл кенгдиргенча ышара*). Туююгюз, туююгюз!

Къартла жамычыны букъусун бардырадыла

туююгюз! Иги туююгюз!

Хажимуса. Кѣрмейсиз муну жукълауун! Оллахий, асыры туйгенден билегим да арыды.

Кериуан. Аланла, хайырсызны аракъыдан ичи кюйюп зат къалгъан болурму?

Хажимуса. Болмаз да деме. Ёлюп окъуна къалыргъа да болур.

Мухаммат (*къайгъылы*). Къара сен былагъа! Ёлтюрюп окъуна къойдугъуз дейме!

Кериуан (*къоркъуп*). Хажимуса терсди, туюейик деп мени да ол юскюргенин кѣрдюнг.

Хажимуса. Э-э, Кериуан, къаядан секир деген бутун сындырмайды, секирген сындырады. Кесинги терслигинги манга атаргъа кюрешме.

Кериуан. Да алгъа менми ургъап эдим?

Хажимуса. Сен ургъанса!

Кериуан (*къоркъгъандан абызыран*). Ай, антсыз а, жарыкъ жаш болуучу эдинг!

Мухаммат. Къартла, аман иш этдигиз, эсин аурдургъан болурсуз. Аны атасы ол дертни сизге ёмюрге да кечмез.

К е р и у а н. Кел, Хажимуса, болуш! Юйге элтейик.

Х а ж и м у с а. Ай ант жетсин санга огъесе! Бедишлик болдукъ. Туююп адамны эсин аудургъан — ол айып ишди. (*Жамычыны этегин кётюрюп къаран.*) Къайдады бу? Да Солтан мында жокъду да!

К е р и у а н. Ох, аллах! (*Сюелип тургъан жеринде, чёгюп къалады.*) Ёлтюрюпмю къойдукъ деп къоркъгъандан, жаным чыгъып къала эди да!

М у х а м м а т (*кюлюп*). Да бу эски жамычы къагъылмагъанлы жыл бола болур эди. Иги къакъдыгъыз.

К е р и у а н. Сен кюлген этесе, мени уа къоркъгъандан жаным тамагъыма жетген эди.

Х а ж и м у с а. Оллахий, мени да жүрегим асыры къоркъгъандан, эчки жигейча къалтырай эди.

К е р и у а н. Шукур! Аны жамычы тубюнде болмагъаны иги болду. (*Мухамматха ачыуланым.*) Кюлгенни къой да, Солтанны къайда болгъанын айт.

М у х а м м а т (*сыртны кёргюзте*). Анда ол жырлагъанны эштемисе? Ма ол — Солтанды. Ол эртденликде эртде малланы къууалап кетгенде, сиз тюш кёре тура болур эдигиз.

К е р и у а н. Да, бу, хайырсыз, аракыны эмзик бла эмиб а нек тебреген болур да?

М у х а м м а т (*эмизиги бла шешаны къолуна кзысып, шешада сютно кёргюзтмей туруп*). Да, шешада уа аракыдан сора да кёп тюрлю зат болады. (*Сют шешаны кёргюзтюп.*) Ма, Солтанны шешасында неси болгъанын кёрююз!

Хажимуса бла Керуан бир бирге сейирсинип къарайдыла.

Х а ж и м у с а. Бу хайырсызны не иши да адамгъа ушамайды.

К е р и у а н. Ой, мени аллахым! Айыу кибик, уллу киши эмзик бла сют ичеди.

Мухаммат (ышарып). Сиз аллай бирни нечик ангыламайсыз! Эмизик бла Солтан кеси сют ичмейди, ёксюз бузоучукъгъа эмизеди. (Хажимусагъа.) Кесинг да бу эски къауалны бойнунга тагъып нек айланаса? Кериуанны къалауурумуну болгъанса?

Хажимуса. Угъай, ол аман желбашдан къызымы сакълайма. Акъылымы тыйып къоярыкъды, алып къачар деп къоркъама.

Мухаммат. Хажимуса, ол а къыйын ишди да. Юйге барып акъылынг а жокъмуду?

Хажимуса. Къонакъ къонакъны суймейди, къонакъбай а экисин да суймейди дегенлей, ёмюрде мында къонакъ болупму турлукъма да? Эсиме тюшсе, юйге да барырма.

Мухаммат. Хажимуса, не айтсанг да, юйде уа чыдаяла болмазса дейме. Жюрегинг ауруй болур.

Хажимуса. Бир затым да аурумайды. Къызымы бла эски шуёхум Кериуанны бир кёрейим деп келгенме.

Мухаммат (Хажимусаны дьгъылына къатыла). Сют фермачылары ишлери бек осалгъа кетгенди. Хар тюрлю жанындан да артха къалгъандыла. Эришиуню тинтип къарагъаныбызда, бары да Лейляны озгъандыла. (Кериуаннга.) Аперим, Кериуан, санга! (Кериуан къуанады.) Сен иги ишлейсе!

Хажимуса. Жолдаш парторг, Кериуанлары ийнек саууучулары не бла озгъандыла? Къойлары кичиу этип, колхозну бек иги атлары бла бёрюлени сыйлап озмагъан эселе?

Мухаммат. Да жетишмеген затлары аланы да кёпдю. Алай, тинтип къарагъанда, кемчиликлеринден жетишимлери кёпдю. Мен бирси фермалагъа да бир жетип къайтайым.

Кетеди.

Кериуан. Алан, Хажимуса, ёчюлген урходук жанмаз, ёлюп кетген сау болмаз дегенлей, сен ол атны къачан унтурукъса?

Хажимуса. Мен аны сизге бир заманда да кечем!

Кериуан. Хажимуса, бюгюнге дери сен аллай зар адамса деб а турмай эдим. Мени махтагъанда, сен, къууанган этер орнуна, ачыуланган этгенсе. Сен аллай тенгимсе деп жукълап тюшюмде да жокъ эди!

Хажимуса. Кериуан, ол махтау — махтау туююлду. Сен сюрюуюнгде хар затны жерине жетдир да, андан сора къууан ансы, ашыкыгъан суу тенгизге жетмез деп, сёз барды.

Кериуан. Хажимуса, мени сюрюуюмде эки кичиу къой бар эсе, Томайны фермасында уа кёп ийнекни желинлери ауруйду.

Хажимуса. Тюз айтаса. Алада асхакъ мал да жокъду!

Кериуан. Алан, сен сейирлик айта тураса. Анасындан асхакъ туугъанны мен къалай сау этейим? Сен сау эталлыкъ эсенг бир кёрчю! Сора, Хажимуса, сен манга неге тырман этесе? Ауругъаны, къалгъаны бла да бизни колхоз малла бла сени не ишинг барды?

Хажимуса (*бек ачыуланып*). Да энди Хажимусаны кеси ёстюрген малына иши болмай нек къалды да?! Сен айтханнга кёре, мен колхозума киши адамы болупму къалгъанма? Огъесе эшикли чычхан юйлю чычханны эшикге къыстай эди дегенлейми этесиз?! Угъай, Кериуан, мен санга мени ишим болгъанын бла къалгъанын кёргюзтюрме! Сен а аман тенгледен кёреме да. (*Кетип тебереп, дагъыда ызына къайтып.*) Бюгюнден ары сен мени тенгим туююлсе!

Кериуан. Охо, жаным, суюгенинглеи эт! Кериуаны дуняда кёрюр къыйынлыгы жангыз сени тенглингден айырылгъаны болсун. Алай, Хажимуса, чёрчек

адакъа, тюгюн жыртдыра, къарт болуучуду. Аны эсингде тут!

Х а ж и м у с а. Сенсе адакъа!

К е р и у а н. Угъай, сенсе!

Х а ж и м у с а. Ахшы, сен айтханлай, мен адакъа болайым. Алай ол сен айтхан адакъа сени кѣзюнгю бир къакъмаса, сора ол адакъа окъуна туююлдю. Кимни фермасы иги болгъанын ол санга энтда кѣргюзтюр.

Кетеди.

К е р и у а н (*кеси къалып*). Дыггылынгамы къатылдым? Сени къайсы берчингден басса иги ачырын эски шуѣхунг биледи.

Л е й л я (*кирип*). Керуан, ким бла сѣлешесе?

К е р и у а н. Сени атанг бла! Оллахий, мен аны жу-мушакъ жеринден иги ачытырча чимдиген болурма дейме. Асыры ачыулангандан, шкок отча жанып, Мухам-матха кетгенди.

Л е й л я. Сен атамы кѣлюне тийген болурса?

К е р и у а н. Хау, сени атангы кѣлюне уа тиялырса!

Кетеди.

Л е й л я (*тюкгючге олтуруп, мудах жырлайды*).

Жаным бир бек къыйналгъанды, къызла,
Ой, жюрегиме жетгенди.
Сюйгенним, манга бурулуп къарамай,
Бир мудах болуп кетгенди.

Ол мудах болмай не этсин, къызла,
Елгенди аны аты.
Андан сора да барды, не этейим,
Жартылай къалгъан мураты.

Кетип къалгъанды жандан сюйгеним
Мен бек тансыкъ боллукъма.
Къайда айлансанг да, сау айлан, наным,
Мен сени сакълап турлукъма.

Лейля жырлай тургъанлай, Мухаммат келип, кесин анга эслетмей, жыргъа тынгылап туруп, аны арт эки тизгинни кызыны биргесине жырлайды.

Мухаммат. Жырла, Лейля, жырла! АлаMAT ариу жырлайса!

Лейля. Эштипми кьойдунг? Оу, мен ёлге эдим андан эсе! *(Мухамматдан уялып, эки кьолу бла бетин жабады)*.

Мухаммат. Лейля, ол жол сен Солтан жанлы болгъаынгы бек тюз этген эдинг. Анга терслигин ангыларгъа болушургъа керекбиз. Аны энтда ахшы адам этерге боллукъду.

Лейля. Мен аны жанлы кесиме хатагъа болгъан эдим. Бу аманлыкъны этгенме деп билмейме. Ол кюнден бери манга кёзюп кётюрюп къарамайды.

Мухаммат. Эх, Лейля, Лейля! Ма Солтан да сенича тарыгъыу жырла жырлайды. Сиз, кызла, барыгъыз да былай ангылаусузла нек болурсуз?!

Лейля. Бизми?

Мухаммат. Сиз!

Лейля. Сиз а?

Мухаммат. Да биз а не?

Лейля. Да сиз, жашла уа, сокъур тауукълача, алыгъызда тургъан алтын бюртюклени нек эслемейсиз?

Мухаммат. Оллахий, Лейля, аны манга бош айтаса. Мени кёзлерим а лячинча жютю кёредиле.

Лейля. Лячин, лячин! Лячинчаны кьой, адамча окъуна кёралгъы эдинг. Сени асыры сюйгенден Нафисатны бети саз болуп турады. Сен а анга эс бурмайса!

Мухаммат *(къууанып)*. Кертими айтаса? *(Барып Лейляны кьолун туталды)*.

Нафисат *(алагъа кесин эслетмей, сабыр кирип,*

залда къарагъанлагъа). Ма, кѳремисиз? Къаллай харам тенгле боладыла. Мен а...

Кетеди.

Мухаммат. Мени былай кѳууандырыр хапар айтханынг ючюн, Лейля, бек сау бол! Алай, билемисе, Лейля, адамны жюреги сейир затды. Ол не къадар суюсе, ол къадар шекли болады.

Лейля. Атам ёлмесин, Нафисат сени суюгенча жанын да суюмейди. Анга бир да шекли болма.

Мухаммат (*кѳууанын*). Мен жашауну къалай суюе эссем, Нафисатны да алай суюеме. Эштемисе, Лейля? Жанымдан да бек суюеме!

Лейля, Солтанны кѳргенлей, чыгып кетеди.

Солтан (*аны арт сѳзлерин эшитип*). Эй, сен мында не суюмеклик хапар айтаса? (*Ачыуланын*.) Мухаммат, эки харбызны бир къолунгда туталмазлыгынгы нек билмейсе?

Мухаммат (*сууукъ*). Ол дегсинг неди?

Солтан. Не болуб а, биле болмазса! Аллай бирни ангыламай эсенг, парторгма деп нек айланаса?! Мени, телини тинтгенча, тинтип, ичими билип, бюгюн а былайда кыызгъа: «Мен сени жапымдан да бек суюеме», деп ант эте тураса.

Мухаммат. Не затла дейсе, Солтан?

Солтан (*ачыуланын*). Мен Лейляны анасындан гугъан кюнден бери суюеме, сен аны билемисе?

Мухаммат. А-а! Энди ангыладым! (*Солтанны имбашына къолун салып*.) Да, антсыз, мен да санга иги жанындан кюрешеме. Мен Лейлягъа сенден келечилик айтама. Лейля да мени арсарлыгымы чачады.

Солтан (*тынгысыз болуп*). Не арсарлыкъды ол?

Мухаммат. Нафисат мени суюе болмаз деп тура

эдим да, Лейля уа Нафисат мени бек суйген хапарын айтады. О, мени жүрегим кылай жарыкды!

Солтан. Мени уа мудахды!

Мухаммат. Солтан, сен Лейляны суюме дейсе, сора бу арт кезинде былай нексе? Аны излемегенча кёрюнесе.

Солтан. Угъай, Мухаммат, мен Лейляны унутхунчу кюн эртденликде кюнбатхандан чыгъар. Алай, билемисе, мен...

Мухаммат. Да сора не? Кесинг айтыргъа уяла эсенг, мен санга келечи болайым.

Солтан. Э-э, угъай, багъалы Мухаммат, мен бир зат айтайым, тынгылачы: бир жаш суйген кызына тенг жашындан юч жыйырма письмо жибергенди. Сора юч жыйырма бла биринчи письмосун да жазып, кыызгъа иерге деп, биягъы тенгин излеп баргъанда, ол а кызыны кесине алып, той эте тура болгъанды. Аны себепли, мен суймеклигиме биреуге да ышанмайма. Мухаммат, сен да кишиге ышана турма.

Мухаммат. Ол айтханында магъана барды. Алай мен алай тенгледен туююлме.

Солтан. *(«Испытание верности» деген кинофильмден орус жырчыкъ жырлайды).*

В любви надо действовать смело,
Задачи решать самому.
И это серьёзное дело
Нельзя доверять никому!

(Арт эки тизгинни бирге жырлайдыла).

Мухаммат. Билемисе, Солтан, ариу жыр, кюлюкю, уста тепсеу адамгъа чырай бередице. Сен ариу жырлайса, уста тепсейсе, кюлюкюню суйген жашса, алай...

Солтан *(аны сёзюн беле)*. Не алай? А-а ангыладым. Ай юйюнге, Мухаммат, сен кылай кёрмейсе? Мен

ол аман затдан, шайтан намазлыкъдан айырылгъанча, айырылгъанма!

Мухаммат. Ичгиден айырылгъанынгы билеме. Аны ючюн аперим! Алай мен санга аны айтмай эдим.

Солтан. Сора не затды да?

Мухаммат. Сен букъдурмай айт: ол кюн жайлыкъда мен сени ызынгдан алай жетмесем, кетипми къаллыкъ эдинг?

Солтан. Хау! Кетип бара эдим. Билемисе, Мухаммат, арба жолда ажаша барып, тешден кетгенден сора, анга жол кёргюзтюрге суйгенле кеп табылуучудула. Ол кюн бизни жолдашларыбыз манга да алай эте эдиле.

Мухаммат. Мен, сени ызынгдан жетип, халынгы алай бузулуп кёргенде, айтханымы этмессе, къайтмазса деп келюме келген эди.

Солтан. Багъалы Мухаммат, иги сёз ташны да эритеди дейдиле. Сен, кесинги ариу сёзюнг, адамлыгъынг бла мени, терсине кетип баргъан жеримден, тюз жолгъа къайтаргъанынг ючюн сау бол!

Хажимуса (*ачууланып киреди*). Салам алейкум!

Солтан. Алейкум салам, Хажимуса! (*Къолун тутаргъа узатады*).

Хажимуса. Кет саламын, биченинг бла да кёзюмден думп бол! Кичиу тана кесин терекге ышыгъанлай, сен да кесинги манга ышыргъа кюрешесе!

Солтан (*жанына тийип*). Ариу сёзюнг ючюн сау бол, Хажимуса. Санга да мени ангылар бир кюн чыгъар!

Кетеди.

Мухаммат. Хажимуса, сен бу жашха хыны этгенинги къачан къоярыкъса? Ол санга таза жюреги бла салам береди, сен а?

Хажимуса. Манга аны атын да сагъынма. Эштирге да суймейме. Сен да аны кесинге нек тагъып айлана эсенг да билмейме.

Мухаммат. Жангылгъан этесе, Хажимуса. Энди Солтан алгъынгы Солтан туююлдо. Иги жаш болгъанды.

Хажимуса. Къой, Мухаммат, бир да, эки да айтма. Сёзюм — сёздю!

Мухаммат. Бош этесе. Кесинге да, не болгъанды, нек тынгысыз болуп айланаса?

Хажимуса. Хар ким да мени бырнак этерге кюрешидиле сора, мен тынгысыз болмай не этейим!

Мухаммат. Не болгъанды?

Хажимуса (*кёкюрегин уруп*). Сиз барыгъыз да мени нек ангылай болмазсыз?

Мухаммат. Адам ангыламазча халларынг бардыла да, андан ангыламай болурбуз.

Хажимуса. Айтма алай, парторг! Хар затха да мени жюрегим бек ишжиледи.

Мухаммат. Бош айтаса, ийнамайма. Сен башынга бош адамса, санга бары бирди!

Хажимуса. Ачыуландырма, парторг! Тёртюнчю сют-товар ферманы башы тубюне бола турады. Аллай затлагъа жюрегим къыйналгъандан, мен кече жукълаялмайма. Сен а, санга бары да бирди дейсе!

Мухаммат. А, сора колхозубузну ишлери ючюн тынгысыз боламы тебегенсе?

Хажимуса. Нек болмайма да? Мен а?.. Мен а колхозчу туююлмеми? Бу сен кёрген фермаланы ким ишлегенди? Колхозну ким къурагъанды? (*Юйню кёргюзтюп.*) Бу юйню уа ким ишлегенди? Битеу республикагъа айтылгъан малыбызны ким ёстюргенди? Ала бары да Хажимусаны къыйыны бла этилгендиле! Санга бары да бир деп, манга алай айтып къояргъа ким эркинлик бергенди?

Мухаммат (*Хажимусаны сёзюн бёле*). Сени былай къызып не уллу колхоз жыйылыуда да кёрмегенме.

Хажимуса. Сабийликден бери тенгимди Кериуан. Бу колхозгъа мени къаллай бир къыйын салгъанымы аныча бир киши да билмейди. Дагъыда бююн ол манга — сени бизни колхоз малыбыз бла не ишинг барды дегенди! (*Бармагъы бла жаный*). Тохта сен бир! Мен сени ол сёзлеринги ичинге жутдурмасам, сора мен да Жанкъоз улу Хажимуса туююлме!

Мухаммат (*кюлюп*). Э-э, Хажимуса, ол аланы къайда табарыкъды? Сёз чыпчыкъ туююлдю — аузунгдан бир чыгып кетди эсе, жегип туталмайса.

Хажимуса. Оллахий-таллахий, сёзлерин туталмасам да, кесин тутарма. Ол а сёзюн желге атычу болмасын!

Мухаммат. Сабыр бол, Хажимуса.

Хажимуса. Угъай, мен сабыр болаллыкъ туююлме. Ийнеклеге ауруу киргенди. Сау этерге керекди. Бююн сютлери аз болгъанды, бир мадар этмесегиз, тамбла уа кеслери ёлюп тебрерикдиле.

Мухаммат. Да сен бир оноу эт, биз алагъа не амал этейик?

Хажимуса. Оноулаша турургъа заман жокъду. Терк багып тебрерге керекди. Ол Жараусуз завфермагъыз да къачан келлик болур?

Мухаммат. Ол а эртдеден мындады.

Хажимуса. Қъайдады юйюне ант кирлик? Мен аны ол аман мыйыгъын юзюп къолуна берирме!

Мухаммат (*Хажимусаны кёргюзтюп*). Ма мени аллымда, кеси да эски самовар кибик, къайнай турады.

Хажимуса. Колхозну мюлкю жоюла тургъанлай, мен анга бош адамча къарап тураллыкъ туююлме. Сен айтханлай болсун. Тёртюнчю фермагъа тамата болайым.

Мухаммат (*разы бола*). Тюз этесе, Хажимуса! Сени колхозда ишлемей тёзалмазлыгъынгы мен биле эдим. Сау бол!

Хажимуса. Аны сау боллугъу жокъду! Акъболат

къызы бла санга жаным ауругъандан туююлдю. Колхоз-
гъа болушур ючюн болама. (*Кетип тебрейди*).

Мухаммат. Хажимуса, тохта! Тамбла Пальчикде
колхоз кьурулушха эртдеден къатышханланы слётлары
болады. Сени ары делегатха айыргъандыла.

Хажимуса. Барлыкъ туююлме. Манга ферманы
ишин къолгъа алыргъа керекди.

Мухаммат. Барыргъа керексе, бармай амал жокъ-
ду. Сен эки кюннге алайгъа жетип къайтхышчы, мында
тёзерле.

Хажимуса. Бармай амал жокъ эсе, барырбыз. Ал-
гъыш биргеди. (*Кетип тебрейди*).

Мухаммат. Тохта, Хажимуса! Кёремисе ол къара
булутланы жыйылгъанларыи? Бусагъат уллу жауун же-
терикди. Жауундан сора атланырса.

Хажимуса. Алан, сен мени ким сунаса! Жауун
жаугъанлыкъгъа, мен туз болупму эририкме? Сау къал!

Кетеди.

Мухаммат (*ызындан*). Ахшы жолгъа!

Кериуан киреди.

Кериуан. Мухаммат, ары къара! Булутла ол Жан-
баш башына нечик жыйыладыла! (*Бир жанына къычы-
рады*.) Нафисат, не ишлейсе? Жауун жетгинчи, кел, хап-
чукланы къошха жый! (*Нафисат хапчукланы къошха
жыяды*).

Мухаммат (*сыртха къаран*). Ары къара, Кери-
уан!

Кериуан. Уллу жауун келеди!

Мухаммат. Ол жауун туююлдю, Кериуан, бузду.
Кёремисе аны жетип келгенин! Ол сагъатха сыртла этек-
лерин агъартды.

Кёк кюкюрейди, элия чагъады.

Керуан (*гузаба этип*). Ары къара, Мухаммат! Ол тели ажир, ёлур гебенек кесин отха атханлай, жылкыны тюзюнлей къая башына алып барады. Бусагъат жылкыдан бошайбыз! (*Чурукъларын кийип башлайды. Ашыкъгъандан, сол чуругъун онгуна онгун а солуна кийип, жылкы таба тебрейди, атлаялмайды.*) Ой, Нафисат! Кел, бу аллах къурутурукь чурукъланы тешерге болуш! Терс кийгенме да, не атлаялмайма, не тешалмайма.

Мухаммат (*жамычыны кие*). Терк бол! (*Ашыгъып, кетип тебрейди.*)

Керуан. Къара Солтаннга! Жылкыны аллына чабып барады!

Мухаммат. Бош чабады, тыяллыкь туююлдю!

Терк чыгъып кетеди.

Нафисат (*эки къолу бла башындан тутуп*). Не этейик? Не этейик? Жылкы къаядан къуюлады. Къайры чабады ол? Ол къайры чабады? Жылкыгъа кесин малтатады!

Шкок таууш чыгъады.

Керуан. Бош кюреседи. Энди ол аны тыяллыкь туююлдю. Хайырсыз ажир къутургъан этген болур дейме!

Нафисат (*кычырады*). Оу, Мухаммат! Мухаммат, барма, палахха къаласа!

Керуан. Ай медет а! Мухаммат атдан кетди. Къара Солтаннга! Ма акътуякыны жетди, жетди!

Нафисат (*эки къолу бла бетин жабып*). Оу!

Керуан. Ой, аперим Солтаннга! Акътуякыны тутду! Кёремисе, ажирни шиш тургъанын? Эмилик ажир малтаргъа кюреседи.

Нафисат. Къаядан кетелле!

Керуан. Артха бурду. Аперим Солтаннга!

Нафисат. Къутхарды, Солтан жылкыны къутхарды! (*Къууаннгандан, Керуанны къучакълайды*).

Кериуан. Ырхыны аллын тыйгъанча, юркюп баргъан жылкыны тыяргъа кишини къолундан келир деп эсимде жокъ эди. Кёрдюнгю, Нафисат, таулада къалай жигит уланла тууадыла!

Ж а б ы у

ЮЧЮНЧЮ АКТ

Бешинчи сурат

Хажимусаны жангы ююню жатмасы. Арбазда анда-мында юй хапчукла. Жабыу ачылгъанда, Кабасарай хапчукланы юйге ташый, Сайхат да столну сыйпай турадыла.

Сайхат. Председатель болуучу заманында юйюм демеучю эди. Андан чыгъаргъанларында, юйюм дерик болур деп умут этген эдим да, хо бир да! Биз дунияда бар эсек, жокъ эсек да эсине алмайды. Аны кёремисе, таш тюшген жеринде къалгъанлай, къошдан бери чыкмайды. (*Ачыуланым.*) Кёзюм а бир кёрсюн! Анам харипни жаны ючюн, мен анга эштмегенлерин эштдирирме!

Кабасарай (*юйден чыгъа. Сайхатны арт сёзлерин эштин*). Келин, кимге эштмегенлерин эштдирирге айта-са?

Сайхат. Жашынга.

Кабасарай. Нек ачыуланаса?

Сайхат. Колхозгъа жанын берип тургъан болмаса, юйюм дмегени ючюн ачыуланама. «Колхоз!» — дегенлей ёмюрю кетди. Аны ючюн а ким ыспас этгенди, чыгъардыла да атдыла.

Кабасарай. Да, келин, бирибизни да къолубуз тиймей, колхоз быллай алакат юй ишлеп берсе, андан уллу ыспас а къайда?

Сайхат (*сабыр*). Анга мен да бек кѳууанганма, алай, анабыз, жашынг да, кѳызынг да, юйюбюз демейдиле. Битеу юйню кѳыйынлыгыын мени бойнума салып кѳойгандыла. Ох! — деп солуу алгъан бир кюнюм жокъду.

Кабасарай. Да, келин, колхозда да ишлеп, юйлерин, сабийлерин да тутхан кѳатынла уа кѳалай жан жүрүтөдиле? Тынчлыкѳгѳа юйренгенден тарыгѳаса ансы, сен аллай бир тарыгѳырча кѳыйынлыгыынг жокъду.

Сайхат (*ѳпкелей*). Оу кюнюм, анабыз, алай кѳалай айтаса?

Кабасарай. Жаш бошамайды ансы, юйюне бир заманда да уллу кѳллю болмагѳанды. (*Шинтикни алып юйге киреди.*)

Сайхат (*ачууланым*). Да сен а жашынг жанлы болурса ансы, мени жанлымы боллукѳса.

Хажимуса (*эски юйюне ѳтүп баргѳанлай, Сайхатны ауазын эштип, жолдан кѳычырады*). Шота кѳызы! Мында не ишлейсе? Юйюнге кел!

Сайхат. Бу уа келип кѳалды кѳрейем. Алыкѳына бир зат да билмейди. (*Эрине.*) Бери кѳайт!

Кабасарай (*юйден чыгѳым*). Келин, кимге сѳлөшөсө?

Сайхат. Жашынг келгенди! (*Сайхат тынгысыз болады.*)

Хажимуса (*юсюнде жамычысы, башлыгѳы, кѳолунда кѳамичиси бла, жангы юйню тѳгерегине кѳарай киреди*). Э-я! Шота кѳызы, мен кетгенлей, санга бийчеге ишлегенча, кѳала ишлеп берген кѳреме да.

Сайхат (*жанына тийип*). Хау, сени бла уа бийче болмай кѳалмазса! Неге масхарайса?

Кабасарай (*юйден чыгѳым, Хажимусаны кѳатына бара*). Тюненеден бери бурнум суююнүп тура эди да, келлигинги биле эдим. Сау кел, жашым! (*Хажимусаны кѳуучакѳлайды*).

Хажимуса (*мудах*). Сау бол, анам.

Кабасарай (*жашын бошлай*.) Нек мудахса, ауруунгу алайым? Ауругъанмы этесе?

Хажимуса. Угъай, ауругъаным да жокъду.

Сайхат хапчукланы юйге ташыйды.

Кабасарай. (*Сайхатны халын кёрюп*). Келин, са-нга уа не болгъанды? Нек тынгысыз болдунг?

Хажимуса. Эшта, терслигин ангылагъан болур.

Сайхат, столну кётюрюп, юй таба тебрейди.

Эй, Шота кызы, хапчукну юйге ташыгъанны кьой!
(*Ачыуланым*.) Бусагъат артха — эски юйге элтириксе!

Сайхат. Хау, аланы ташыгъандап безмегенме дей-ди! Керек эсе, кесинг элт.

Хажимуса (*ачыуланым*). «Башда акъыл болмаса, аякъгъа кыйын» дегенлей, сен бери кимни оноуу бла кёчгенсе? Хапчукланы бусагъат бери чыгъар!

Кабасарай (*сабыр*). Хапчукну бери чыгъарып не этериксе, жашым?

Хажимуса. Юйюме къайтырыкъма. Сиз мени сау-лай ёлтюргенликге, мен алыкъына саума. Анам, мен да кесими юй несиме деп турама! Сиз а, манга да сормай, бери кёчюп келгенсиз! (*Сайхатха*.) Неге сирелип тура-са! Хайда, хапчукланы бери чыгъар!

Кабасарай. Женгил болма, аурунг алайым. Муну колхоз санга саугъагъа ишлегенди. Бу бизни юйденми аманды!? (*Юйню кёрюзте*.) Кёремисе, къалай ала-мат юйдю!

Хажимуса. Не ала-матлыгъы барды?

Кабасарай. Жашым, саугъагъа берилген атны тишлерине къарамайдыла. Мен бек жаратханма. Кели-ни да, кёчейик деп, мен кёчюргенме. Сен къайры суйсенг да бар, мен а мында къалама!

Хажимуса (*сабыр*). Да, анам, сен этген оноуну

мен кыалай бузайым! Мен а биягъы Шота кызы бла ол Халимат этген иш сунуп ачыулана эдим.

С а й х а т (*мудах*). Шота кызын сен оноугъа кыачан кыошханса?

К а б а с а р а й. Балам, келчи ичине барайыкъ да, отоуларын бир кёр.

Хажимуса бла Кабасарай юйге киредиле.

С а й х а т (*эшик кыатында тохтап*). Анабызны жашы, чурукъларынгы тешип, ма бу чарыкъланы кийип, юйге алай кир ансы, полларын кир этерсе. (*Юй чарыкъланы узатады*).

Х а ж и м у с а (*юйге кирирге умут этеди*). Кет, дауур этме! Хау, сен ёлмегин, Хажимуса быллай юй кёрген болмаз!

С а й х а т. Анам харипни жаны ючюн, жиберлик туююлме! Чурукъларынгы теш! Тюз босагъагъа жетгенлей, чурукъларынгы тешип тебрей тур!

Хажимуса, бу не этеди дегенча, Кабасарайны кёзюне кыарайды.

К а б а с а р а й. Жашым, келин тюз айтады.

Х а ж и м у с а (*веранданы босагъасына олтуруп, чурукъларын теше*). Шота кызы, сен, мен кетгенлей, керти да культурна болуп кыалгъан кёреме да! (*Чурукъларын тешип, чарыкъланы кийип, ёрге кыоба, Сайхатха*.) Энди кирирге боллукъмуду?

С а й х а т (*кюлюп*). Энди эркинсе! Ма алай эте тур!

Ючюсю да кюледиле. Хажимуса бла Кабасарай юйге киредиле.

(*Сайхат арбазда кеси кыалып*). Энди аны оноусуз кёчгенликге боллукъ дауурдан кыутулдум. Ол тюнене келген келечилеге уа не айтырыкъ болур? Аланы келгенлерин да анабыз кеси айтсын. Ол жашха сахар тюбюнде айланган шалтай-балтайды деп кыоймагъы эди. (*Сайхат юйге киреди. Бираздан Хажимуса юйден чыгъады*).

Хажимуса (*жарык*). Да, Шота кызы, быллай кыалада жашаса, культурна болмай не этсин? Мен а колхозчула мени кыйынымы унутхан болурла деп турганма. Эшда, жангы председатель да манга аман кезден кыарай болмаз. Мен анга бош гурушха бола болурма.

Кабасарай бла Сайхат юйден жатмагы чыгадыла.

Сайхат (*Кабасарайны кыулагына*). Анабыз, ол келечилени келгенлерин жашынга бир айт!

Кабасарай. Жашым, тюнене Нальчикден келечиле келип кетгендиле.

Хажимуса (*тынгысыз болуп*). Ким жибергенди? Кимге тилейдиле?

Кабасарай (*Сайхатха кычырады*). Келин, ой келин! Ол жашны атына не дей эдиле?

Сайхат (*эшик артындан чыга*). Не жашды ол, анабыз?! А-а, Нашхону жашы! Атын а унтханма. (*Эшикни этип, биягы эшик артындан тынгылайды*).

Хажимуса. Ол жашны окъуучугу уа болурму?

Кабасарай. Неси бар эсе да билмейме, жашым.

Хажимуса (*ары-бери жорюй*). Ол сахар тюбюнде айланган тарбучхакъ шалтай-балтайладан иш болмагы эди!

Кабасарай. Билмейме, жашым. Мен таныган зат туююлдо.

Сайхат (*эшикден башын кыаратып*). Шалтай зат да туююлдо, бек ни жерде ишлейди, эксибаторду дей эдиле.

Хажимуса (*кюлюп*). Ой сени огъесе! Экспедитор болур ансы, экскаватор деп жер кызган машинагы айтадыла.

Сайхат. Да не зат эсе да, ахча кеп алады дейдиле!

Хажимуса. Эй, Шота кызы! Сен, тюкю тауукъ орунга къарагъанча, эшик артындан бойнунгу созуп къарап турма, бери кел да, ючюбюз да олтуруп, кызыны оноуун этейик.

Сайхат келип Хажимусаны бла Кабасарайны къатларына чегеди.

Кабасарай. Жашым, мен алагъа не хау, не угъай дегенме. Атасы да, кызы кеси да келсинле, сиз да ол кезиуге жашны жиберигиз. Биз да жашны таныйыкъ, сиз да кызыны кёрюгюз деп жибергенме.

Хажимуса. Тюз айтханса, анам. Кызыны оноуун терк этерге керекбиз. Ол Солтан бла аны бир бирге къарауларын мен хазна жартмайма. Ол жангыз кызы бир кюллукучугу болгъан адамгъа барса суюме.

Кабасарай. Да, жашым, андан къалгъаны иги болсун ансы, колхозда иги ишлеген жашла кюллукучуладан аман жашамайдыла.

Сайхат (*тынгысыз болуп*). Ала къалын берирге да айтадыла, Солтан а несин берликди?

Хажимуса (*ачыуланyp*). Эй, Шота кызы! Мени юйюмде ол къалын, сый хапар болмасын! Ол затла бизге ушамайдыла.

Сайхат. Да, ушамай а, бир къауумлагъа ушагъан бизге нек ушамайды?

Хажимуса (*андан да бек ачыуланyp*). Мал кёз! Бизни жангыз кызыбыз сатлыкъ малмы болгъанды!

Кабасарай. Сиз не да айтыгъыз, алай, кызым кеси суюмесе, Нальчикден угъай, Мескудан тилей келселе окъуна, берлик туююлме. Жаны суюгеннге барсын.

Мустафа бла Зеке кюлларында чемоданлары бла киредиле.

Мустафа. Эй, жангы юйге да игилик!

22/1-82

да да мен ненча ариу къыз суйдюм! Бирин кёр да, бирсин унут! Бир къыз а мени Кавказгъа ала барсанг а деп окъуна тилеген эди.

Лейля. Да келтирсенг эди уа, нек келтирмединг?

Мустафа. Антым, мен да аны бла сёлеше тургъанымлай, онг жанымдан андан да ариу бир къыз чыкъды да, аны ызындан болуп, ол бирсин кьоюп кетдим да, экинден да къуру къалдым. Угъай, къызла, мен алай бла къатын кьоллу болаллыкъ болмам. (*Ахтынып, жырлап башлайды*).

Къатынлы, сабийли эрлени кёрсем,—
Мени жүрегим мудах болады.
Мени жүрегиме бир мадар этигиз,—
Кёрген къызын суйюп къалады.

Нафисат (*ышарып*). Мустафа, къыл элекде суу тохтамагъанча, сени жүрегингде да къызла тохтай болмазла дейме?

Мустафа. Антым, жүрегим асыры халалдан, бирин суйюп, бирсин кьоаялмайма. Жаным ауруйду.

Лейля (*ышарып*). Сен ёлмегин, Мустафа, алай этгенлей турсанг, сен юйдегили болаллыкъ туйюлсе.

Къызла кюлюп, чыгып кетедиле.

Мустафа (*ызларындан*). Мен да анга кьоркъама.

Кетеди.

Мариям бла Соллоу киредиле. Соллоуну башында къалпагъы, гелефей кёичеги, сары кёлеги, галстугу, пиджагы, чуруклары. Къолунда уллу портфели. Мариямны юсюнде тар юбкасы, башында салам къалпагъы, сыргалары, кьолан огъары жаны, сол бууунунда сагъат, онг бууунунда уа бууунлугъу, тегереклерине къарай киредиле.

Соллоу. Тётя Мария, Лейляны манга танытхынчы, кишиге жукъ айтма ансы, ким биледи, жаратмай иш кьойсам а!

Мариям. Ахшы! Алай эсингде болсун: Лейляны суйген жашы барды дейдиле. Атына да Солтан дей болурла дейме. Кеси да колхозда жылкычыды дейдиле.

Соллоу (*кеси-кесин махтай*). Не Солтанды ол! Ала, Соллоуну тапсала, сюрюучюню не этедиле!

Мариям (*Соллоуну бойнунда галстугун тюзете*). Тюз айтаса, Соллоу! Ол Солтан дегенлери кеси да ичгичи дейдиле.

Соллоу. Да, экспедитордан, пастухдан кимни сайларыкъларын бир кёрейик. Анда алагъа, мени кьууллугьуму айтмай, унтуп кьоярса!

Мариям (*Хажимусаны юйюн кёргюзте*). Кёремисе, ма бу жангы юйде суйген кызынг жашайды. Хажимусаны жангыз Лейлядан сора сабийи жокъду. Байлыгы уа сыйынып болмайды дейдиле. Мени бу кыйынымы унтуп, иги сый салдырмай кьойсанг, эштмедим деме.

Соллоу. Пардон, тётя, пардон! Сый ючюн кьоркъма, сени ыразы этерме.

Нафисат (*киреди, аланы кёреди*). Келигиз, юйге жууукъ болугъуз. Эшикде нек турасыз?

Мариям. Сау бол, юйге да барырбыз. Сизникилеге бир уллу жумушубуз бла Пальчикден келгенбиз.

Соллоу (*танышырға Нафисатха кьол узата*). Соллоу!

Нафисат. Не?

Соллоу. Мени атым Соллоуду дейме.

Нафисат. А-а-а! (*Мариямға*). Келигиз юйге, таманла да юйделле, жумушугъузну да айтыгъыз.

Соллоу (*Нафисатха*). Эй кызы, сен Лейлямыса? Мен сени тюз кёргенимлей таныдым. (*Мариямға*.) Тётя Мариям, бар, жумушунгу айт. Мен Леничка бла бир аз сёлешейим.

Мариям. Ахшы.

Кетеди

Нафисат (*ышарып*). Э жаш, бу юсюндегиле не-
чйк тап жарашадыла! (*Кюлюп.*) Тюз алтын тауукъ ки-
биксе!

Соллоу (*хуржунундан кѳол жаулукуну чыгъарып,
аны шинтик юсюне жайып олтура*). Жаратамыса, Ленич-
ка? (*Портфелинден кюзгю чыгъарып, кѳаишларын сы-
лай.*) Быланы манга мени кесими мастерим тикгенди.
АлаMAT ариу жарашалла да? Санга да мен мастериме
креп-ала-помбархатдан жыйрыкъ заказ этгенме.

Нафисат. Сау бол, керек туююлдо.

Соллоу. Нек? Пардон. Сен элде ёсген адамса,
юсюнге не жарашханын биле болмазса.

Нафисат. Да шахарда да юслерине ушамагъанны
акъылдан шашханла киедиле.

Соллоу (*жанына тийип*). Сора тѳгям бла мен
акъылдан шашханданмы киебиз да?

Нафисат. Аны уа кесигиз биле болурсуз.

Лейля бла Мустафа киредиле.

Соллоу (*Лейлягѳа кѳолун узата*). Соллоу!

Лейля. Лейля!

Соллоу (*Нафисат бла Лейлягѳа кезиу кѳарай, Лей-
лягѳа*). Сен кимни кызыса?

Лейля. Хажимусаны.

Соллоу (*Нафисатны кѳатына барып*). Сен а?

Нафисат (*Лейлягѳа кѳз кызып*). Мен да Хажимусаны кызыма.

Соллоу. Да сизни элде Лейлядан сора атмы кѳур-
гъанды? Битеу Хажимусала кызыларына Лейля деп нек
атагъандыла?

Лейля. Бизни элде бизни атабыздан сора Хажимуса
атлы адам жокъду.

Соллоу. Сора сиз экигизни атагъыз, анагъыз да бир-
диле?

Нафисат. Тюз ангылагъанса, алайды.
Соллоу. Сиз экигизден а къайсыгъыз таматасыз?
Лейля. Экибиз да тенгбиз. Ха-ха-ха!

Къызла кюлюп, чыгъып кетедиле.

Соллоу (*арлакъ барып, чыпынга тыянып олтурады*). Энди бу эки мёлекден къайсын сайласам иги болур? Ол алгъа чыкгъанынмы, огъесе артда келгенинми? Оллахий, экиси да жарар затладыла. (*Мустафаны кёрюп, кеси кесине*). Неужели ол алайда сюелген Солтанды? (*Аны къатына барып*.) Кечгинлик бер, пардон! (Сен къайда кюллукукъ этесе?)

Мустафа. Жайлыкъда, пардон!

Соллоу (*масхарай*). Сюрюучюмюсе?

Мустафа (*ангылап*). Угъай, колхоз ажирлеге багъама. Не этеенг?

Соллоу (*бир жанына*). Точно! Солтан кеси окъунаны (*Мустафагъа*.) Тюзюн айт, Солтан, бу эки мёлекден квансын сюессе?

Мустафа. Антым, экисин да!

Соллоу (*ачыуланып*). Мени сени бла жаншай турур заманым жокъду, пастух! Мен Нальчикден алагъа специально келгенме.

Мустафа. Ай жазыгъ а, антым, бек арыгъан болурса?

Соллоу. Мен сени бла безиреп сёлешмейме!

Мустафа. Мен а сен лакъырда этген сунама. (*Соллоуну имбашына кёолун салады*).

Соллоу (*кёолу бла Мустафаны кёолун тюрте*). Кетер! Герлеген кир кёолунг бла костюмуна тамгъа сала. Кесинг да,— марш! Былайдан ары кет!

Мустафа. Нек кыстайса мени, начальник? Айып этме! Атланы сылай юйреннгенме да, андан этгенлигимди.

Соллоу. Кёзлеринги иги ачып къарасанг а! Мен

санга колхоз ажир туйюлме! Нек сирелип тураса? Былайдан ары кьуру дейме да мен санга!

Мустафа. Кетмесем а? Лейляны санга бермесем а!

Соллоу. Сен? Мангамы? Да ол мени тапса, пастуха кезюн ачып да кьарамаз! Мени бла уа кьайры сюйсенг да барыр. Мен сенича пастух туйюлме, экспедитор-ма.

Мустафа. Ду-р-рак.

Соллоу. Не дейсе?

Мустафа. Антым, сен дуракса дейме. Энди ангыладынгмы?

Соллоу. А-а, алаймыды? Мен санга бусагъат ким болгъанымы кьргюзтейим! *(Мустафагъа кесин ата.)* Мени таны! *(Мустафаны урады.)*

Мустафа. Аллах, аллах, не аман урдунг! Алай, начальникчик, бизде тауда, алай урмаучудула, ма былай уруучудула! *(Къулакъ жанына уруп жибереди да, Соллоу жыгъылады, аны къычырыгъына Мариямлары юйден чыгъадыла.)*

Соллоу *(къычырыкъ эте)*. Ой, ёлтюрдю! Ёлтюрдю!

Мустафа *(Соллоуну къатына жанлай барып)*. Киеулюк, нек жилийса? Ай, хомух, мен жилиятырча урмагъанма да. Ургъан а бизде ма былай этиучюдюле. *(Соллоугъа кериледи)*.

Соллоу. Ой, биягъы Солтан! *(Къачып Мариямны артына бугъады)*. Тутугъуз, Солтанны иймегиз, ол энтда мени туйген этерикди.

Хажимуса. Къайда Солтан? Къайсыды Солтан?

Мустафа. Антым, мени Солтан сунады.

Мухаммат *(киреди, бары да саламлашып)*. Не кьайгъыды бу? Нек жыйылгъансыз былайгъа?

Хажимуса. О-о-о! Сау кел, жууукъ бол! Къалайдыла, мал, баш да тынчмыдыла?

Мухаммат. Тынчдыла, алай ол уллу буз жаугъан кюн жылкыдан бошاپ къоя эдик!

Хажимуса (*къайгъылы болуп*). Эй-я, таланган?!

Мухаммат. Хау. Бир жигит жаш болмаса, жылкы къаядан къуйула эди.

Кабасарай. Я аллах, сен аны, ким эсе да, ёмюрюн узакъ эт.

Хажимуса. Оллахий, ол сау къаллыкъ, таза да жигит керейсем. Баям, ол Кериуан болур.

Мухаммат. Кериуан аллай жигитликни къалай эталсын, ол энди къарт болгъанды. Ол а адамды. Тау кыушчады! Сиз а нек жыйылгъансыз былайгъа?

Мустафа (*Соллоуну кёргюзтюп*). Антым, Хажимусагъа была къыз тилей келген эдиле да, аланы ашыра чыкыгъанбыз.

Мухаммат (*Соллоуну аягъындан башына дери къаран*). Хажимуса, мен адамгъа ишни тюзюн айтыргъа сюйюучюме, доюун кнеулюк сайлаялмагъанса. Бу сени кызынга тийишли жаш туююлдоу.

Соллоу. Да мени не хатам барды да?

Мустафа. Антым, иги жаш къатынланы этек тюплерине букъмаучуду.

Хажимуса. Энди муну къаллай «жигит» болгъанын мен да кёрдюм. (*Масхарай*.) А-а кызны уа жаратдынгмы, ахшы жаш?

Соллоу. Хоу, эки Лейляны да жаратханма. Экиси да аллай ариучукъладыла.

Мустафа. Антым, аны кёзлерине экили кёргюзтген мени жумдуругъумду. (*Соллоу таба тебрейди*).

Соллоу (*къычырыкъ этип*). Келме мени къатыма!

Мухаммат (*ышарып*). Хажимуса, кийеулюгюнг а батырладан да батыр болур дейме! Алай сени кызынг ол жылкыны кутхаргъан жигитни сюеди.

Хажимуса. Керти окъуна, ол аман Солтан бла бу

экспедитор кибик киеулюкле манга къайдан да чыгъа болурла? Алан, Мухаммат, керти экиси бир бирлерин суюгенлерин билемсе?

Мухаммат. Ийшан сёзюме, билеме.

Хажимуса. Алай эссе, къызы ол айтхылыкъ жигитге беригиз!

Кабасарай. Тюз айтаса, жашым, мен да угъай демейме. Аллах ол эки сабийге насып берсин.

Хажимуса (*Соллоуну кёргюзтюп*). Эшда да, мунуча киеулюклеген мен къызымы бералмам. Ол аман Солтан да бурнун тарта къалыр!

Соллоу. Ол дегенинг неди, Хажимуса? Мен а, мен?

Хажимуса (*жерден къалпакъны алып, Соллоуну башына салады*). Сен а, кесинг да тахта гинжи кибик, кесинге кёре къыз излерге керексе.

Мариям. Айтыргъыгъыз олмуду?

Кабасарай. Олду, къызым!

Мариям. Тонгузну башын къангагъа салсанг, тёнгереп тюшер жерге деп, кёремсе быланы этгенлерин! Кел, Соллоу, кетейик!

Соллоу. Кетейик, Мария, кстейик! Лейля манга пара туююлдю.

Мариям. Сокъуранырса, Хажимуса!

Мустафа (*аягъы бла жерни къагъып*). Тутугъуз аны!

Соллоу къычырыкъ этип къачады.

Антым, Хажимуса, ол жигитге айтханынга арта сокъуранмагъаенг?

Хажимуса. Хажимуса бир айтханын эки этмеучюдю. Айтдым — болду!

Мухаммат. Хажимуса, сени берген сёзюнг керти кишилигинги сёзюмюдю?

Хажимуса. Сени бетингде сёз береме. (*Мухаммат*

бла кӱол тутушадыла.) Къыз кӱайдады? Бусагъат этген оноубузну анга айтыргъа керекди.

М у с т а ф а. Хажимуса, ол жырны эштемисе? Ма ол жырлагъан — олду.

Х а ж и м у с а (*кӱулакӱ салып*). Экеулен жырлайдыла. Ол аны биргесине жырлагъан кимди?

М у х а м м а т. Ма ол — Лейляны суйген жашыды.

К а б а с а р а й. Экиси да бирге нечик ариу жырлайдыла! Ауазлары да бирге нечик ушайды! Анамы жаны ючюн, аллах аланы бир бирге деп жаратхан болур эди.

Нафисат киреди.

М у х а м м а т (*аны кӱатына барып, кӱалгъанлагъа эштдирмей.*) Нафисат, энди Солтан бла Лейля ахшы муратларына жетдиле. Биз а алача кӱачан этерикбиз?

Н а ф и с а т. Ол иш сенден кӱалады.

М у х а м м а т. Менден кӱала эсе, бизни кӱууанчыбыз да аланы кӱууанчлары бла бирге болсун.

Жыр жууукъдан жууукъ эштиледди.

Х а ж и м у с а (*тынгысыз болуп*). Мен не эштеме? Ол жырлагъан Солтанны ауазына ушайды да. Тейри, кеси окъуна болур дейме.

А у а з (*тышындан*). Эй, кӱонакӱ аламысыз?!

К а б а с а р а й. Айхай алабыз! Келигиз, жууукӱ болугъуз!

Солтан, Кернуан, Лейля киредиле. Бары да саламлашадыла.

С о л т а н (*Зекени кӱчукӱлап, Мустафагъа*). Кӱара, «антым да» келип турады да! (*Жырлайды.*)

Ой бизни жашла Москвагъа баралла,

Колхоз жайлыкӱлада рекорд салып.

Ой бизни Мустафа Москвадан келгенд.

Сыйлы майдалны саугъагъа алып.

БАШЛАРЫ

Абрек	100
Къушла бийикни сюедиле		145
Солтанны къадары	145

Исса Жарахматович Боташев

ПЬЕСЫ

На балкарском языке

Редактор *И. М. Гадиев*

Художник *И. Г. Абрамов*

Худож. редактор *Э. Х. Бгажноков*

Техн. редактор *Л. Д. Дадашева*

Корректор *Л. Ж. Созаева*

Сдано в набор 5/VII 1971 г. Подписано к печати 31/I 1972 г. Формат 70×108¹/₃₂. Бумага типографская № 1. Физ. печ. л. 6,875. Усл. печ. л. 9,62. Уч.-изд. л. 9,02. Тираж 600 экз. Заказ № 8984. Ч—00246.

Книжное издательство «Эльбрус»

Нальчик, ул. им. адмирала Головки, 6

Типография им. Революции 1905 года

Управления по печати при Совете Министров

КБАССР

Нальчик, пр. им. Ленина, 33

Цена в переплете 35 коп.